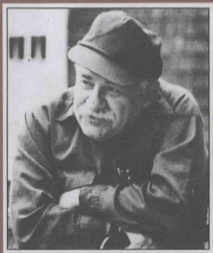

ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΜΑΚΗΣ ΚΟΡΑΚΙΑΝΙΤΗΣ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΘΕΩΡΙΑ, Πλούς Ιος

ΒΙΒΛΙΟΠÉΛΑΓΟΣ

Τι είναι Κοινωνική Οικολογία

Τίτλος πρωτοτύπου:

Murray Bookchin: *What is Social Ecology?*

Α' ελληνική έκδοση: Εκδόσεις Βιβλιόπολις, Αθήνα, Ιούνιος 1992

ISBN: 960-7280-00-8 Πανόδετο

ISBN: 960-7280-01-6 Χαρτόδετο

© Copyright για την ελληνική γλώσσα 1992:

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΕΛΑΓΟΣ

Ισιδώρου 61

104 44 Αθήνα

Τηλ. / Fax: 51.28.304

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το δοκίμιο του Μάρεϊ Μπούκτσιν «Τι είναι Κοινωνική Οικολογία» παρουσιάστηκε με τη μορφή σεμιναρίου στο Πανεπιστήμιο της Φρανκφούρτης τον Νοέμβριο του 1984 και πρωτοδημοσιεύτηκε στο γερμανικό ριζοσπαστικό μηνιαίο περιοδικό Kommune.

Η συνέντευξη «Αναρχισμός και Κοινωνική Οικολογία» παραχωρήθηκε στο γαλλικό περιοδικό Informations et Reflexions Libertaires κατά τη διάρκεια μιας περιόδου του Μάρεϊ Μπούκτσιν στην Ευρώπη μετά τη Διεθνή Αναρχική Συνάντηση της Βενετίας (Σεπτέμβριος 1984), συνάντηση η οποία σηματοδότησε μια αλλαγή πλεύσης του διεθνούς αναρχισμού, αμφισβητώντας τα μέχρι τότε θέσφατα. Την συμπεριλάβαμε σ' αυτόν τον τόμο όχι τόσο εξαιτίας της θεματικής συνάφειας και της χρονικής εγγύτητας με το σεμινάριο στην Φρανκφούρτη, όσο εξαιτίας του αντικειμένου που πραγματεύεται: την πρακτική συνέπεια της θεωρίας της κοινωνικής οικολογίας· την εφαρμογή της και τη λειτουργία της στο πραγματικό, τρέχον, πολιτικό πεδίο. Πώς προσεγγίζει η

κοινωνική οικολογία τα προβλήματα των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών αλλά και αυτά του Τρίτου Κόσμου; Την εξέλιξη του καπιταλισμού αλλά και την εξέλιξη της αριστεράς, του αναρχισμού και των οικολογικών κινημάτων; Πώς αντιμετωπίζει την οικονομία, την τεχνολογία αλλά και την ηθική; Μπορεί η κοινωνική οικολογία να συμβάλει στην αναζήτηση ενός σύγχρονου επαναστατικού κοινωνικού υποκειμένου και τι μπορεί να σημαίνει η επέκταση της αρχής της ενότητας στη διαφορά από τη φύση στην κοινωνία; Είναι μερικά από τα ερωτήματα που συνοπτικά θέτει αυτό το βιβλίο διότι η θεωρία της κοινωνικής οικολογίας, στον αντίποδα του ακαδημαϊσμού, αναζητά την πρακτική, αλληλεπιδρά με την πραγματικότητα, σχετίζεται με το καθημερινό πράττειν όπως «οι μορφές ζωής σχετίζονται μέσα σε ένα οικοσύστημα όχι μέσω "αντίπαλων" και "ανταγωνιστικών" σχέσεων αλλά μέσα από χαρακτηριστικά αμοιβαιότητας».

Σήμερα, που αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεις, κόμματα και πολυεθνικές επιχειρήσεις σπεύδουν να φορέσουν το οικολογικό τους χαμόγελο ενώ πολλοί διανοητές και συγγραφείς αλλά και πλήθος πολιτικών ακτιβιστών υιοθετούν με ευκολία τον όρο «κοινωνική οικολογία», δεν θα μπορούσαμε να εγκαινιάσουμε τούτη τη θεωρητική σειρά με χαρακτηριστικότερο βιβλίο από το «Τι είναι Κοινωνική Οικολογία» του Μάρεϊ Μπούκτσιν.

Ευχαριστούμε θερμά τον Μάρεϊ Μπούκτσιν, που πρόθυμα ανταποκρίθηκε στην επιθυμία μας να εκδώσουμε στα ελληνικά τμήμα του έργου του, καθώς και τον Παύλο Σταυρόπουλο, που συνέβαλε όχι μόνο σ' αυτήν την έκδοση αλλά και στο ξεκίνημα μιας συνεργασίας με το ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ και τους ελευθεριακούς οικολόγους της Βόρειας Αμερικής.

ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΩΤΟΥΑΛΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Αυτό που υπογραμμίζει ο Μάρει Μπούκτσιν είναι το ηθικό μήνυμα που μπορούμε να πάρουμε από τη φύση μέσω της κοινωνικής οικολογίας. Δίχως να ισχυρίζεται ότι η ίδια η φύση είναι ηθική, ο Μπούκτσιν δίνει έμφαση στο γεγονός, που είναι διαπιστωμένο από την επιστήμη της οικολογίας, ότι η επιβίωση ενός οικοσυστήματος εξαρτάται από τον πλούτο των ειδών που το αποτελούν ή, με άλλα λόγια, από το βαθμό ποικιλομορφίας όπως και από την ποικιλία των σχέσεων συνεργασίας που αναπτύσσονται μεταξύ των ειδών. Τα οικοσυστήματα της ερήμου καταρρέουν εύκολα ακριβώς γιατί είναι φτωχά σε αριθμό ειδών. Αντίθετα, τα οικοσυστήματα που τα διακρίνει ένας υψηλός βαθμός πολυπλοκότητας, ποικιλομορφίας και συνεργασίας έχουν σαφώς μεγαλύτερη αντοχή. Ο μονοδιάστατος πολιτισμός μας, όπου η μεγιστοποίηση του κέρδους και η «άνευ όρων και ορίων» οικονομική επέκταση αποτελούν σχεδόν τον αποκλειστικό προσανατολισμό ολόκληρης της κοινωνικής οργάνωσης, μοιάζει κατά πολύ μ' αυτά τα οικοσυστήματα της ερήμου.

Ο πολιτισμός μας είναι κατ' εξοχήν ατομιστικός, που σημαίνει ότι είναι σε επικίνδυνο βαθμό φτωχός σε σχέσεις συνεργασίας και αλληλεγγύης. Κυρίαρχο στοιχείο της κοινωνικής μας οργάνωσης είναι ο διαχωρισμός του ανθρώπου από τη φύση, ο διαχωρισμός της πόλης από την ύπαιθρο, ο διαχωρισμός πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, ο διαχωρισμός σε ιεραρχικά «ανώτερους» και «κατώτερους». Όλο αυτό το πλήθος των κοινωνικών διαχωρισμών λειτουργεί ως πηγή μόνιμων και συχνά αιματηρών ανταγωνισμών.

Και δεν είναι μόνον η κοινωνία που είναι κατακερματισμένη. Μέσα στις αστικές κοινωνίες μας, ο «πόλεμος όλων εναντίον όλων» —αυτή η θεμελιακή κοινωνική συνθήκη, που από τα πρώτα χρόνια της κοινωνικοποίησής μας, άμεσα ή έμμεσα, τη συναντάμε διαρκώς μπροστά μας— αντανακλάται και στην ανθρώπινη ψυχή. Ο σύγχρονος άνθρωπος εμφανίζεται όσο ποτέ άλλοτε κομματιασμένος και συντριμμένος από τις ίδιες τις αντιφάσεις της ψυχής του. Παγιδευμένος ανάμεσα σε ένα πλήθος κοινωνικών διαχωρισμών, αποξενωμένος από την ίδια τη δραστηριότητά του, που διαμεσολαβείται ολοένα περισσότερο από το «αόρατο χέρι» της παγκόσμιας αγοράς, ο σύγχρονος άνθρωπος δείχνει ανήμπορος να βρει την αληθινή ενότητα με τον εαυτό του και τους γύρω του. Κατά έναν περίεργο, φαινομενικά μόνο, τρόπο οι ανθρωποκεντρικές κοινωνίες μας προάγοντας τον ατομι-

σμό και τον αριβισμό σε αποκλειστική κινητήρια δύναμή τους δεν έχουν αποδυναμώσει μόνον τους κοινωνικούς δεσμούς, δεν έχουν καταβαρυνώσει μόνον την κοινότητα και το κοινοτικό πνεύμα. Έχουν, επιπλέον, οδηγήσει το άτομο σε μαρασμό. Έχουν δημιουργήσει έναν τύπο ανθρώπου αναποφάσιστου και ευθυνόφοβου, που ζαρώνει μπροστά στο θάνατο και δείχνει ανήμπορος να διαχειριστεί την ίδια του τη ζωή. Μ' αυτήν την έννοια δεν ζούμε μονάχα την κοινωνική έρημο γύρω μας αλλά και μέσα μας. Και ακριβώς όπως τα οικοσυστήματα της ερήμου είναι εύθραυστα και απειλούνται εύκολα από εξωτερικές παρεμβάσεις, κατά τον ίδιο τρόπο, το ανθρώπινο «οικοσύστημα» γύρω μας και μέσα μας δείχνει όσο ποτέ άλλοτε ευάλωτο κι ετοιμόρροπο. Για τον Μάρεϊ Μπούκτσιν και την κοινωνική οικολογία η τεράστια οικολογική κρίση δεν είναι παρά η κορυφή του παγόβουνου. Είναι το σύμπτωμα που απλώς κρύβει πόσο άδικο και παράλογα οργανωμένη είναι η δήθεν ανθρωποκεντρική κοινωνία μας, η οποία έχοντας ενθρονίσει τον άνθρωπο στην κορυφή μιας υποτιθέμενης «φυσικής» ιεραρχίας έχει νομιμοποιήσει και συνεχίζει να νομιμοποιεί τα μεγαλύτερα εγκλήματα κατά της φύσης και του ανθρώπου.

ΜΑΚΗΣ ΚΟΡΑΚΙΑΝΙΤΗΣ

**ΤΙ ΕΙΝΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ**

ΕΙΜΑΣΤΕ ΣΙΓΟΥΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ από μια οικολογική κρίση τεραστίων διαστάσεων, που προέρχεται, είναι φανερό πλέον, από την ανελέητη εκμετάλλευση και ρύπανση του πλανήτη. Ορθά αποδίδονται τα κοινωνικά αίτια αυτής της κρίσης στο ανταγωνιστικό πνεύμα της αγοράς, η οποία ανάγει ολόκληρο τον έμβιο κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπότητας, σε εμπορεύσιμα αντικείμενα, σε απλά εμπορεύματα, με αναρτημένη πάνω τους την τιμή, που προορίζονται να πωληθούν με σκοπό το κέρδος και την οικονομική επέκταση. Η ιδεολογία αυτού του πνεύματος εκφράζεται στο περιβόητο αξίωμα της αγοράς: «Αναπτύξου ή πέθανε!» Ένα αξίωμα που ταυτίζει την απεριόριστη ανάπτυξη με την «πρόοδο» και την «κυριαρχία πάνω στη φύση» με τον «πολιτισμό». Τα αποτελέσματα αυτού του διογκούμενου κύματος εκμετάλλευσης και ρύπανσης είναι αποτρόπαια και έχουν προκαλέσει μια σειρά από προβλέψεις σύμφωνα με τις οποίες ο πλανήτης οδηγείται προς την ολοσχερή καταστροφή. Πρόκειται για μια

ληλασία του εδάφους, των δασών, των υδάτινων πηγών και της ατμόσφαιρας, που δεν έχει προηγούμενο στην ιστορία του είδους μας.

Απ' αυτήν την άποψη η κοινωνία μας, που είναι προσανατολισμένη στην αγορά, συγκρινόμενη με άλλες κοινωνίες, είναι μοναδική στο να μη θέτει όρια στην ανάπτυξη και τον εγωτισμό. Η αντικοινωνική αρχή, ότι ο «τραχύς ατομικισμός» είναι το πρωταρχικό κίνητρο της κοινωνικής βελτίωσης και ο ανταγωνισμός η μηχανή της κοινωνικής προόδου, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με όλες τις προηγούμενες εποχές, που αναγνώριζαν την ανιδιοτέλεια ως αυθεντικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ευγένειας και τη συνεργασία ως την αυθεντική απόδειξη κοινωνικού χαρίσματος — και αυτό ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ορισμένες φορές τις παραβίαζαν. Στην πραγματικότητα, η κοινωνία της αγοράς έχει υιοθετήσει τα χειρότερα χαρακτηριστικά των νεωτέρων χρόνων ως τις πλέον επιβραβεύσιμες αξίες της και έχει επιδείξει στους παγκόσμιους πολέμους αυτού του αιώνα τόση κτηνωδία ώστε οι βαναυσότητες της προηγούμενης ιστορίας να φαίνονται αληθινά ήπιες αν συγκριθούν μαζί της.

Στις συζητήσεις σχετικά με τη σύγχρονη οικολογία και την κρίση της κοινωνίας έχουμε την τάση να αγνοούμε την υπολανθάνουσα νοοτροπία της κυριαρχίας, την οποία οι άνθρωποι έχουν υιοθετήσει εδώ και αιώνες για να δικαιολογήσουν την κυριαρχία του ενός πάνω στον

άλλον και κατ' επέκταση στη φύση. Αναφέρομαι σε μια αναπαράσταση του φυσικού κόσμου, που παρουσιάζει την ίδια τη φύση «τυφλή, μουγγή, άσπλαχνη, ανταγωνιστική και φειδωλή»: ένα φαινομενικά δαιμονικό «βασιλείο της αναγκαιότητας» που αντιτίθεται στον αγώνα του ανθρώπου για ελευθερία και αυτοπραγμάτωση. Ο «άνθρωπος» εμφανίζεται αντιμέτωπος με ένα εχθρικό «άλλο», ενάντια στο οποίο πρέπει να αντιπαραθέσει τις δικές του δυνάμεις του μόχθου και της πανουργίας. Η ιστορία παρουσιάζεται έτσι σαν το προμηθεϊκό δράμα σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος ηρωικά αντιστέκεται σε έναν κτηνώδη, εχθρικό και άκαμπτο φυσικό κόσμο. Πρόοδος θεωρείται η απόδραση της ανθρωπότητας από το βόρβορο του ανόητου και απερίσκεπτου ζώδους βασιλείου, από αυτό που τόσο περιφρονητικά ο Ζαν Πολ Σαρτρ αποκάλεσε «βούρκο της ιστορίας», προς την υποτιθέμενη διαύγεια του λόγου και του πολιτισμού.

Αυτή η εικόνα μιας δαιμονικής και εχθρικής φύσης έχει τις ρίζες της στον κόσμο της αρχαίας Ελλάδας και, ακόμα παλιότερα, στο έπος του Γκιλγκαμές της σουμερικής κοινωνίας. Έφτασε όμως στο αποκορύφωμά της στη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, ιδιαίτερα στη βικτωριανή εποχή, και παραμένει κυρίαρχη στη σκέψη μας σήμερα. Αποτελεί ειρωνεία, αλλά η ιδέα μιας «τυφλής, μουγγής, άσπλαχνης, ανταγωνιστικής και φειδωλής φύσης» διαμορφώνει τη βάση των ίδιων των επιστη-

μών του ανθρώπου, που διακηρύσσουν ότι μας προσφέρουν μια πολιτισμένη εναλλακτική λύση στη «θηριωδία» της φύσης και στο «νόμο της ζούγκλας». Καθώς οι επιστήμες αυτές υπογραμμίζουν το αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ φύσης και κοινωνίας, ευθυγραμμιζόμενες με την κλασική παράδοση του δυισμού μεταξύ ύλης και πνεύματος, η οικονομική επιστήμη κυριολεκτικά αυτοπροσδιορίζεται ως η μελέτη των «σπάνιων πλουτοπαραγωγικών πόρων» (διάβαζε: «φειδωλή φύση») και των «απεριόριστων αναγκών», παρεμβαίνοντας έτσι ουσιαστικά στην αλληλεξάρτηση ανθρώπου και φύσης. Με τον ίδιο τρόπο η κοινωνιολογία αυτοορίζεται ως η ανάλυση της ανύψωσης του «ανθρώπου» από τη «ζωικότητα». Η ψυχολογία από την άλλη, ιδιαίτερα στη φροϊδική της μορφή, επικεντρώνεται στον έλεγχο της απειθάρχητης «εσωτερικής φύσης» της ανθρωπότητας μέσω της ορθολογικότητας και των επιταγών που επιβάλλει ο «πολιτισμός», χρησιμοποιώντας την εξιδανίκευση των ανθρώπινων δυνάμεων σαν το Δούρειο Ίππο στην απόπειρα κατάκτησης της «εξωτερικής φύσης».

Πολλές ταξικές θεωρίες κοινωνικής ανάπτυξης, ιδιαίτερα ο μαρξικός σοσιαλισμός, έχουν τις ρίζες τους στην πεποίθηση ότι η «κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο» αναδύεται από την ανάγκη της «κυριαρχίας πάνω στη φύση». Υποθέτουν ότι, όταν η φύση υποταχθεί, η ανθρωπότητα θα καθαρθεί από το «βούρκο της

ιστορίας» και θα εισέλθει σε μια νέα εποχή ελευθερίας. Όσο στρεβλοί κι αν είναι αυτοί οι αυτοπροσδιορισμοί των βασικών επιστημών του ανθρώπου, παραμένουν βαθιά ενσωματωμένοι στις σχέσεις μεταξύ ανθρωπότητας και φυσικού κόσμου, ακόμα και όταν προσπαθούν να διαχωρίσουν τη φύση από την κοινωνία και να προσδώσουν μια μοναδική αυτονομία στην πολιτισμική ανάπτυξη και την κοινωνική εξέλιξη.

Είναι δύσκολη μια συνολική εκτίμηση των αναρίθμητων προβλημάτων που αυτή η εικόνα της φύσης προξένησε στον τρόπο σκέψης μας — για να μην αναφέρουμε τα ιδεολογικά επιχειρήματα με τα οποία έντυσε την ανθρώπινη κυριαρχία. Περισσότερο από κάθε άλλη ιδέα στην ιστορία της θρησκείας και της φιλοσοφίας, η αναπαράσταση μιας «τυφλής, μουγγής, άσπλαχνης, ανταγωνιστικής και φειδωλής φύσης» άνοιξε ένα τεράστιο και συχνά αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ του κοινωνικού και του φυσικού κόσμου και, στις περισσότερες παράδοξες εκφάνσεις της, μεταξύ νου και σώματος, υποκειμένου και αντικειμένου, λόγου και υλικότητας, τεχνολογίας και «ακατέργαστων πρώτων υλών». Δημιούργησε ένα ολόκληρο φάσμα δεισμών που έχουν κατακερματίσει όχι μόνο τον κόσμο της φύσης και της κοινωνίας αλλά και την ανθρώπινη ψυχή και το βιολογικό της περίβλημα.

Από την απόψη του Πλάτωνα για το κορμί, σαν ένα απλό φορτίο που εγκλωβίζει την αιθέρια ψυχή, μέχρι το

βίαιο διαχωρισμό του Καρτέσιου μεταξύ του θεόσταλτου έλλογου νου και της καθαρά μηχανιστικής ύλης, είμαστε οι κληρονόμοι ενός ιστορικού διuισμού: μεταξύ, πρώτον, μιας κακώς εννοούμενης φύσης που τη θεωρούμε αντίπαλο κάθε ανθρώπινης προσπάθειας, (την «κυριάρχηση» της οποίας πρέπει να επωμισθεί η ανθρωπότητα, ακόμη κι αν τα ανθρώπινα όντα μεταβληθούν σε απλά εργαλεία της παραγωγής που, με την προοπτική της ενδεχόμενης απελευθέρωσής τους, τα εκμεταλλεύονται ανελέητα) και, δεύτερον, μιας κυρίαρχης ανθρωπότητας, που στόχος της είναι η καθυπόταξη του φυσικού κόσμου συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της ανθρώπινης φύσης. Η φύση, στην ουσία, παρουσιάζεται σαν η συμφορά που πρέπει να εξαλειφθεί από την τεχνολογία και τις μεθόδους κυριαρχίας, οι οποίες δικαιολογούν την εξουσία του ανθρώπου στο όνομα της ελευθερίας του.

Αυτή η εικόνα που μας πολιορκεί από παντού, μιας ανυπότακτης φύσης την οποία πρέπει να τιθασειύσει η ορθολογική ανθρωπότητα, μας έχει κληροδοτήσει μια εξουσιαστική μορφή λογικής, επιστήμης και τεχνολογίας, τον κερματισμό της ανθρωπότητας σε ιεραρχίες, τάξεις, κρατικούς θεσμούς, γένη και έθνη. Έχει θρέψει τα εθνικιστικά μίσση, τα ιμπεριαλιστικά εγχειρήματα και μια παγκόσμια φιλοσοφία διακυβέρνησης, η οποία ταυτίζει την τάξη με την κυριαρχία και την υποταγή. Διαβρώνοντας κάθε οικογενειακό, οικονομικό, αισθητικό, ιδεολο-

γικό και πολιτισμικό δεσμό, που πρόσφερε στο κάθε άτομο την αίσθηση ότι ανήκει σε μια ζωτική ανθρώπινη κοινότητα και αντλεί απ' αυτήν τα νοήματά του, αυτή η αντιφυσιοκρατική νοοτροπία έχει κατακλύσει το τρομακτικό κενό, που δημιούργησε η ολότελα μηδενιστική και αντικοινωνική ανάπτυξη, με μαζικούς αστικούς σχηματισμούς που δεν είναι ούτε πόλεις ούτε χωριά· με μια πανταχού παρούσα γραφειοκρατία που απρόσωπα διαχειρίζεται τις ζωές ανώνυμων μαζών· με γιγαντιαίες επιχειρήσεις που εκτείνονται πέρα από τα σύνορα των πλουσιότερων εθνών για να συσσωρεύσουν σε παγκόσμια κλίμακα και να καθορίσουν την υλική ζωή των πιο απομακρυσμένων χωριών του πλανήτη μας· με υπερσυγκεντρωτικούς κρατικούς θεσμούς και στρατιωτικές δυνάμεις ανυπολόγιστης ισχύος που απειλούν όχι μόνο την ελευθερία του ατόμου αλλά και την επιβίωση του είδους μας.

Ο διαχωρισμός που οι κληρικοί και οι φιλόσοφοι αιώνες πριν πρόβλεπαν στα οράματά τους, μιας άψυχης φύσης και μιας αποφυσικοποιημένης ψυχής, έχει πραγματοποιηθεί με τη μορφή ενός ολέθριου κατακερματισμού της ανθρωπότητας και της φύσης και, στην εποχή μας, της ίδιας της ανθρώπινης ψυχής. Είναι άμεση η ακολουθία ή η λογική των γεγονότων που οδηγεί από την παραποιημένη εικόνα του φυσικού κόσμου στο παραμορφωμένο περίγραμμα της κοινωνικής πραγματικότητας, α-

πειλώντας να θάψει την κοινωνία «στο βούρκο της ιστορίας», ο οποίος δεν είναι δημιούργημα της φύσης αλλά του ανθρώπου. Αναφέρομαι στις πρώτες ιεραρχίες από όπου αναδύθηκαν οι οικονομικές τάξεις, στα συστήματα κυριαρχίας, αρχικά του άντρα πάνω στη γυναίκα, τα οποία κατέληξαν σε υψηλού βαθμού ορθολογικοποιημένα συστήματα εκμετάλλευσης και στις τεράστιες στρατιές των πολεμιστών, παπάδων, μοναρχών και γραφειοκρατών που ξεπήδησαν από τις απλές προνομιούχες ομάδες της φυλετικής κοινωνίας για να γίνουν οι θεσμοποιημένοι τύραννοι της κοινωνίας της αγοράς.

Δε χρειάζεται να επιμείνουμε περισσότερο στο γεγονός ότι αυτή η αυθεντική κατάσταση ζούγκλας, όπου ισχύει το δίκιο του ισχυροτέρου και την αποκαλούμε «ελεύθερη αγορά», είναι μια προβολή του ανθρώπινου ανταγωνισμού πάνω στη φύση, ένα ιδεολογικό, χρησιμοθηρικό μύθευμα που παρελαύνει κάτω από διάφορες ταμπέλες όπως κοινωνικός δαρβινισμός και κοινωνιοβιολογία. Τα λιοντάρια μετατρέπονται σε «βασιλείς των ζώων» μόνο από τους ανθρώπινους βασιλιάδες, είτε αυτοί είναι απόλυτοι μονάρχες είτε διευθυντές επιχειρήσεων. Τα μυρμήγκια ανήκουν στους «ταπεινούς» της φύσης μόνο εξαιτίας των ιδεολογιών που έχουν αναπτυχθεί στους ναούς, στα ανάκτορα, στα αρχοντικά και, στην εποχή μας, συστηματικά καλλιεργούνται από δουλπορεπείς απολογητές των ισχυρών. Η πραγματικότητα, όπως θα

δούμε, είναι διαφορετική αλλά η ιδέα ότι η φύση είναι ιεραρχική, για να μην αναφέρουμε τα «κτηνώδη» και καθαρά αστικά χαρακτηριστικά που της αποδίδονται, αντανακλά απλώς μια ανθρώπινη συνθήκη στην οποία η κυριαρχία και η υποταγή είναι αυτοσκοποί. Η συνθήκη αυτή απειλεί πλέον την ίδια τη βιόσφαιρα.

Εκτός από απλό «αντικείμενο» του πολιτισμού (της τεχνολογίας, της επιστήμης και του λόγου) η φύση είναι πάντοτε μαζί μας: ως παρωδία της εικόνας του εαυτού μας: ως ακρογωνιαίος λίθος των ίδιων των επιστημών που της αρνούνται μια θέση στην κοινωνική μας διαμόρφωση και στην αυτοδιαμόρφωσή μας, που της αρνούνται μια θέση στην παρατεταμένη παιδική ηλικία των νέων, η οποία παραδίδει ανοιχτό το νου στην πολιτισμική ανάπτυξη και δημιουργεί εκείνους τους εκτεταμένους γονικούς και αμφιβαλείς δεσμούς από τους οποίους ξεπροβάλλει η οργανωμένη κοινωνία.

Η φύση είναι πάντοτε μαζί μας: ως η συνείδηση των παραβιάσεων που διαπράξαμε πάνω στον πλανήτη: ως η διαρκής υπενθύμιση της τρομακτικής εκδίκησης που εγκυμονεί ο βιασμός της οικολογικής ισορροπίας.

Αυτό που κάνει την κοινωνική οικολογία να ξεχωρίζει είναι πως αρνείται τη βίαιη εικόνα που έχουμε παραδοσιακά σχηματίσει για το φυσικό κόσμο και την εξέλιξή του. Και το επιτυγχάνει χωρίς να διαλύει το κοινωνικό στο φυσικό, όπως η κοινωνιοβιολογία, και χωρίς να

προσδίδει στη φύση μυστικιστικές ιδιότητες που να την τοποθετούν πέρα από την προσέγγιση της ανθρώπινης κατανόησης και της έλλογης ενόρασης. Πράγματι, όπως θα δούμε, η κοινωνική οικολογία τοποθετεί τον ανθρώπινο νου και την ίδια την ανθρωπότητα μέσα σε ένα φυσικό γενικό πλαίσιο και το διερευνά με τους όρους της ίδιας της φυσικής του ιστορίας έτσι ώστε οι βίαιοι διαχωρισμοί μεταξύ σκέψης και φύσης, υποκειμένου και αντικειμένου, νου και σώματος, κοινωνίας και φύσης να υπερπηδηθούν. Κατ' αυτόν τον τρόπο ξεπερνιούνται οι παραδοσιακοί δυισμοί της δυτικής κουλτούρας από μια εξελικτική ερμηνεία της συνείδησης με τον άφθονο πλούτο των διαβαθμίσεών της στην πορεία της φυσικής ιστορίας.

Η κοινωνική οικολογία «ριζοσπαστικοποιεί» τη φύση ή ακριβέστερα την κατανόηση των φυσικών φαινομένων, αμφισβητώντας από οικολογική σκοπιά την εικόνα της φύσης που κυριαρχεί στην οικονομία της αγοράς. Η φύση είναι ένας αστερισμός από κοινότητες που δεν είναι «τυφλές, μουγγές, άσπλαχνες, ανταγωνιστικές, φειδωλές ή αιτιοκρατικές». Απαλλαγμένη από όλες τις ανθρωποκεντρικές ηθικές παγίδες, η φύση αποτελεί έναν κόσμο συμμετοχής και αλληλεπίδρασης των μορφών ζωής, που οι πλέον ξεχωριστές ιδιότητές του είναι η γονιμότητα, η δημιουργικότητα, η σκοπιμότητα. Έναν κόσμο που τον χαρακτηρίζει η συμπληρωματικότητα και αποτελεί το

υπόβαθρο για μια ηθική της ελευθερίας περισσότερο, παρά της κυριαρχίας.

Από οικολογική σκοπιά οι μορφές ζωής σχετίζονται μέσα σε ένα οικοσύστημα όχι μέσω «αντίπαλων» και «ανταγωνιστικών» σχέσεων, όπως διατείνεται η δαρβίνεια ορθοδοξία, αλλά μέσα από χαρακτηριστικά αμοιβαιότητας, όπως υπογραμμίζει ένας αυξανόμενος αριθμός σύγχρονων οικολόγων, αντίληψη που πρώτος επεξεργάστηκε ο Πιοτρ Κροπότκιν. Πράγματι, η κοινωνική οικολογία αμφισβητεί τις ίδιες τις προϋποθέσεις της «προσαρμογής», που υπεισέρχονται στο δαρβίνειο δράμα της εξελικτικής ανάπτυξης με την εμμονή του στην «επιβίωση» παρά στη διαφοροποίηση και τη γονιμότητα. Όπως υπογράμμισε και ο William Trager στο εμπνευσμένο έργο του σχετικά με τη συμβίωση:

«Η σύγκρουση στη φύση μεταξύ διαφορετικών οργανισμών έχει πλατιά εκφραστεί με φράσεις όπως "ο αγώνας για την ύπαρξη" και "η επιβίωση του ικανότερου". Λίγοι όμως άνθρωποι έχουν συνειδητοποιήσει ότι η αμοιβαία συνεργασία μεταξύ οργανισμών, η συμβίωση, είναι εξίσου σημαντική και ότι ο "ικανότερος" είναι εκείνος που βοηθάει τον άλλον να επιζήσει».*

Είναι δελεαστικό να προχωρήσει κανείς πέρα απ' αυ-

* WILLIAM TRAGER: *Symbiosis*, Εκδόσεις Van Nostrand Reinhold Co, Νέα Υόρκη, 1970, σελ. vii.

τήν την ιδιαίτερα διαφωτιστική και ουσιαστική αντίληψη και να εξερευνήσει μια οικολογική άποψη της φυσικής εξέλιξης που βασίζεται στην ανάπτυξη των οικοσυστημάτων και όχι απλώς των μεμονωμένων ειδών. Πρόκειται για μια έννοια της εξέλιξης που δίνει έμφαση στη διαλεκτική ανάπτυξη του περιβάλλοντος των φυτικών-ζωικών κοινοτήτων, το οποίο συνεχώς διαφοροποιείται, είναι περίπλοκο και σε αυξανόμενο βαθμό γόνιμο. Αντίθετα με την παραδοσιακή έννοια της βιολογικής εξέλιξης, η οποία βασίζεται στην ατομιστική ανάπτυξη μεμονωμένων μορφών ζωής, αντίληψη χαρακτηριστική του επιχειρηματικού κόσμου για το απομονωμένο «άτομο», είτε αυτό είναι ζώο ή φυτό είτε αστός. Ένα πλάσμα που τα βγάζει πέρα μόνο του και «επιβιώνει» ή «αφανίζεται» στη «ζούγκλα» της αγοράς. Καθώς τα οικοσυστήματα γίνονται περισσότερο σύνθετα και διανοίγουν ένα μεγαλύτερο φάσμα από εξελικτικά μονοπάτια, λόγω της άφθονης ποικιλίας και των —σε αυξανόμενο βαθμό— εύπλαστων μορφών οργανικής ζωής, δεν «επιλέγει» μόνο το περιβάλλον ποια «είδη» είναι «ικανά» να επιζήσουν αλλά τα ίδια τα είδη, σε αμοιβαία ή μεμονωμένα συμπλέγματα, εισάγουν ένα αμυδρό στοιχείο «επιλογής» — σε καμιά περίπτωση «διυποκειμενικής» ή «προμελετημένης» με την ανθρώπινη σημασία αυτών των όρων.

Επιπλέον, αυτά τα σύνολα των ειδών μεταβάλλουν το περιβάλλον του οποίου αποτελούν μέρος και ασκούν έναν

αυξανόμενα ενεργητικό ρόλο στην ίδια την εξέλιξή τους. Η ζωή, σύμφωνα μ' αυτήν την οικολογική αντίληψη για την εξέλιξη, σταματά να είναι η παθητική *tabula rasa* πάνω στην οποία αιώνιες δυνάμεις, που καταχρηστικά ονομάζουμε «περιβάλλον», εγγράφουν το πεπρωμένο ενός είδους (ένας ατομιστικός όρος που ανόητα τοποθετείται έξω από το πλαίσιο ενός οικοσυστήματος ενώ μόνο μέσα σ' αυτό μια μορφή ζωής είναι αληθινά προσδιορίσιμη και, μάλιστα, πάντα σε σχέση με τα άλλα είδη).*

Η ζωή είναι ενεργητική, αλληλεπιδρώσα, αυτοπολλαπλασιαζόμενη, διαρθρωμένη σε σχέσεις και εξαρτώμενη από το περιβάλλον. Δεν είναι μια άμορφη «υλική» μάζα, μια μορφή μεταβολικού «πράγματος» που αναμένει τη δράση εξωτερικών «δυνάμεων» και μηχανικά «σχηματοποιείται» απ' αυτές. Υπάρχει μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ζωή, πάντα αγωνιζόμενη και συνεχώς παράγοντας νέες ζωικές μορφές, είναι αυτοδιευθυνόμενη στην ίδια την εξελικτική της ανάπτυξη. Δεν αντιδρά παθητικά σε έναν ανόργανο ή οργανικό κόσμο που την ιδιοποιείται από έξω και «προσδιορίζει» το

---

* Η έμφαση που παραδοσιακά δίνεται σε ένα «ενεργητικό» περιβάλλον, σαν αυτό να επηρεάζει αποφασιστικά την επιβίωση ενός είδους το οποίο «παθητικά» υφίσταται συμπτωματικές αλλαγές στα πλαίσια ενός τυχαίου κοσμικού παιχνιδιού, είναι ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο ο όρος «περιβαλλοντισμός», σε αντιδιαστολή με την κοινωνική οικολογία, κρίνεται στις μέρες μας ιδιαίτερα ανεπιτυχής.

πεπρωμένο της ανεξάρτητά από τα οικοσυστήματα που συγκροτεί και των οποίων αποτελεί μέρος.

Είναι σαφές στην κοινωνική οικολογία ότι οι μελέτες μας για τις «τροφικές αλυσίδες» (ένας όχι ιδιαίτερα ικανοποιητικός όρος για να περιγράψει την αλληλεπίδραση που συντελείται σε ένα οικοσύστημα ή, πιο σωστά, σε μια οικολογική κοινότητα) δείχνουν ότι ο σύνθετος χαρακτήρας των βιοτικών αλληλεπιδράσεων, η ποικιλία και η πολυπλοκότητά τους είναι κρίσιμος παράγοντας στη διατήρηση της σταθερότητας ενός οικοσυστήματος. Σε αντίθεση με τις βιοτικά σύνθετες εύκρατες ζώνες, τα σχετικά απλά οικοσυστήματα, όπως η έρημος και η αρκτική ζώνη, είναι ιδιαίτερα εύθραυστα και καταρρέουν εύκολα με την απώλεια ή την αριθμητική μείωση ορισμένων μόνο ειδών. Η ώθηση της βιοτικής εξέλιξης σε μεγάλες περιόδους οργανικής ανάπτυξης έχει επιφέρει μια αυξανόμενη διαφοροποίηση των ειδών και τη σύνδεσή τους σε υψηλά συμπλέγματα, θεμελιακά αμοιβαίων σχέσεων, δίχως την ύπαρξη των οποίων η ταχεία αποίκηση του πλανήτη από ζωή θα ήταν αδύνατη.

Η ενότητα στη διαφορά (μια αντίληψη βαθιά ριζωμένη στη δυτική φιλοσοφική παράδοση) δεν είναι καθοριστική μόνο για τη σταθερότητα ενός οικοσυστήματος. Είναι η πηγή της γονιμότητάς του, της καινοτόμου και εξελικτικής δυνατότητας να δημιουργεί νεώτερες, πιο σύνθετες μορφές ζωής και βιοτικής αλληλεπίδρασης ακό-

μα και στις πιο αφιλόξενες περιοχές του πλανήτη. Οι οικολόγοι δεν έχουν τονίσει αρκετά το γεγονός ότι η πολλαπλότητα των ζωικών μορφών και των οργανικών αμοιβαίων σχέσεων σε μια βιοκοινότητα ανοίγει νέα εξελικτικά μονοπάτια ανάπτυξης και δημιουργεί μεγαλύτερη ποικιλία εξελικτικών αλληλεπιδράσεων, διαφοροποιήσεων και βαθμών ευκαμψίας στην ικανότητα εξέλιξης. Ως εκ τούτου είναι κρίσιμη όχι μόνο για τη σταθερότητα της κοινότητας αλλά και για την καινοτομία στη φυσική ιστορία της ζωής.

Η οικολογική αρχή της ενότητας στη διαφορά κλιμακώνεται σε μια σύνθετη μεσολαβητική κοινωνική αρχή από την οποία πηγάζει και η χρήση που κάνω του όρου κοινωνική οικολογία.* Η κοινωνία από την πλευρά της

---

* Η χρήση που κάνω του όρου «κοινωνικό» θα πρέπει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής. Λέξεις όπως «ανθρώπινο», «βαθύ», «πολιτισμικό», αν και αξιόλογοι ως γενικοί όροι, δεν δείχνουν καθαρά την έκταση στην οποία η εικόνα που έχουμε για τη φύση είναι διαμορφωμένη από την κοινωνία μέσα στην οποία ζούμε καθώς και από τη σταθερή φυσική βάση κάθε μορφής κοινωνικής ζωής. Η εξέλιξη της κοινωνίας μέσα από τη φύση και η άεστη αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνίας και φύσης κινδυνεύουν να θραυτούν κάτω από λέξεις οι οποίες δεν εξηγούν πόσο ζωτική είναι αυτή η αλληλεπίδραση και πόσο μεγάλη σημασία έχει να προσδιορίζονται τόσο με φυσικούς όσο και με κοινωνικούς όρους επιστημονικοί κλάδοι όπως τα οικονομικά, η ψυχολογία και η κοινωνιολογία. Πρόσφατα ο όρος «κοινωνική οικολογία» χρησιμοποιήθηκε για να προωθήσει μια μάλλον επιδερμική, συμβατικά οικολογική, θεώρηση της κοινωνικής ζωής. Τέτοιες προ-

πραγματώνει την «αλήθεια» της, αυτοπραγματώνεται με τη μορφή ενός πλούσια διαρθρωμένου δικτύου αμοιβαίων ανθρώπινων σχέσεων θεμελιωμένου στην κοινότητα, στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας, στην ποικιλία των κινήτρων και των δραστηριοτήτων, στον αυξανόμενο πλούτο της εμπειρίας και στην πολλαπλότητα των καθηκόντων. Είναι ένα απλό εγκεφαλικό εύρημα αυτή η βαθμιαία εξέλιξη της ποικιλομορφίας του οικοσυστήματος σε κοινωνική ποικιλομορφία η οποία θα βασίζεται σε αποκεντρωμένες κοινότητες ανθρώπινης κλίμακας;

Η απάντησή μου είναι ότι η αναλογία αυτή δεν είναι επιφανειακή αλλά βαθιά ριζωμένη συνέχεια μεταξύ φύσης και κοινωνίας, την οποία η κοινωνική οικολογία ανακαλύπτει στην παραδοσιακή φιλοσοφία της φύσης αφού πρώτα απομακρύνει την αρχαϊκή σκουριά των κοσμικών ιεραρχιών, των στατικών απολύτων και των κύκλων. Στην περίπτωση της κοινωνικής οικολογίας ο λόγος που οι ζωικές-φυτικές κοινότητες είναι οικολογικά ταυτόσημες με τις ανθρώπινες κοινότητες δε βρίσκεται στα επι-

---

σπάθειες είναι αξιοβρήγτες. Βιβλία όπως το *Habits of the Heart*, τα οποία με τρομερή ευκολία υιοθετούν τον όρο «κοινωνική οικολογία», αποσκοπούν στο να θέσουν μια ριζοσπαστική έκφραση στην υπηρεσία κοινότυπων στόχων και κατ' αυτόν τον τρόπο επιχειρούν να εξουδετερώσουν κάθε προσπάθεια βαθιάς κατανόησης της φύσης και της κοινωνίας όχι ως χώρων αντιπαλότητας αλλά αλληλεξάρτησης.

μέρους στοιχεία της διαφοροποίησης αλλά στην ίδια τη λογική της διαφοροποίησης η οποία επιτρέπει, μέσα στα πλαίσια ενός συνεχούς [continuum], τη συσχέτιση των κοινωνικών και φυσικών μεσολαβήσεων.

Αυτό που καθιστά την ενότητα στη διαφορά μέσα στη φύση κάτι παραπάνω από μια υποδηλωτική οικολογική μεταφορά για την ενότητα στη διαφορά μέσα στην κοινωνία είναι το υπολανθάνον γεγονός της ολότητας. Με την ολότητα δεν εννοώ το οριστικό τέλος κάθε ανάπτυξης, ένα «όλον» που καταλήγει στην τελική «συμφιλίωση» όλων των «όντων» μέσα σε μια απόλυτη ταυτότητα υποκειμένου και αντικειμένου ή σε μια πραγματικότητα στην οποία κάθε περαιτέρω ανάπτυξη είναι αδύνατη ή ασήμαντη. Εννοώ μάλλον ποικίλους βαθμούς πραγμάτωσης των δυνατοτήτων, το οργανικό ξεδίπλωμα του πλούτου των ιδιαίτερων πτυχών που ενυπάρχουν, κρυμμένες, στη μέχρι τώρα υπανάπτυκτη δυνατότητα. Αυτή η δυνατότητα μπορεί να είναι ένας νεοφυτεμένος σπόρος, ένα νεογέννητο νήπιο, μια νεοδημιούργητη κοινότητα, μια νεοεμφανιζόμενη κοινωνία. Πέρα από την ειδοποιό διαφορά τους, όλες αυτές οι δυνατότητες αποτελούν μέρος μιας ανεπισσώμενης πραγματικότητας, συνθέτουν έναν κοινό «μεταβολισμό» της ανάπτυξης, απορρέουν από μια ενοποιό καταλυτική δράση της εξέλιξης που διαφοροποιείται από την απλή «αλλαγή» και μας παρέχει τον πιο διορατικό τρόπο κατανόησης του εφικτού. Η ολότη-

τα είναι κυριολεκτικά η ενότητα που τελικά βάζει σε τάξη την ιδιαιτερότητα αυτών των φαινομένων. Είναι αυτό που έχει αναδυθεί από την εξέλιξη, αυτό που ολοκληρώνει τα επιμέρους στοιχεία σε μια ενοποιημένη μορφή και καθιστά την ενότητα μια λειτουργήσιμη πραγματικότητα και ένα, με την κυριολεκτική έννοια του όρου, «ον». Η ολότητα είναι η τάξη ως πραγματοποιημένη ενότητα της ποικιλομορφίας όπως αυτή πηγάζει από τη ρέουσα και αναδυόμενη εξέλιξη. Εξέλιξη η οποία παράγει την αυτοπραγμάτωσή της, κατευθύνεται σε μια σαφώς καθορισμένη μορφή και δημιουργεί αμυδρά έναν «εαυτό», του οποίου η ταυτότητα είναι προσδιορίσιμη σε σχέση με τους «άλλους» με τους οποίους αλληλεπιδρά. Η ολότητα είναι η σχετική ολοκλήρωση της δυνατότητας ενός φαινομένου· η εκπλήρωση της ίδιας της λανθάνουσας δυνατότητας, ανεξάρτητα από όλες τις συγκεκριμένες εκδηλώσεις της, προκειμένου να καταστεί κάτι παραπάνω από απλή δυνατότητα και να κατακτήσει την «αλήθεια» ή την ολοκληρωμένη πραγματικότητα της δυνατότητας. Το να σκέφτεται κάποιος μ' αυτόν τον τρόπο, με όρους δυνατότητας, εξέλιξης, μεσολάβησης και ολότητας, σημαίνει ότι φτάνει στην κρυμμένη φύση των πραγμάτων. Όπως η γνώση της βιογραφίας ενός ανθρώπινου όντος και της ιστορίας μιας κοινωνίας σημαίνει έρευνα σε βάθος της αυθεντικής τους πραγματικότητας.

Ο φυσικός κόσμος, όπως και ο κοινωνικός, διακατέχεται απ' αυτήν την ανεπισσώμενη διαλεκτική και την εξελικτική οικολογία παρόλο που δεν περιλαμβάνει τη θέληση, τους βαθμούς επιλογής, τις αξίες, τους ηθικούς σκοπούς και τα παρόμοια. Η ίδια η ζωή, σε αντιδιαστολή με το μη ζωντανό, ξεπηδά από τη λανθάνουσα ανόργανη κατάσταση για να αναδείξει όλες τις δυνατότητες και ιδιαιτερότητες, οι οποίες είναι σύμφυτες με τις αναφαινόμενες μορφές αυτοοργάνωσής της. Προφανώς το ίδιο κάνει η κοινωνία σε αντιδιαστολή με τη βιολογία, η ανθρωπότητα σε αντιδιαστολή με τη ζωικότητα και η ατομικότητα σε αντιδιαστολή με το ανθρώπινο γένος. Αλλά αυτοί οι διαχωρισμοί δεν είναι απόλυτοι. Αποτελούν τις μοναδικές και στενά αλληλεξαρτώμενες φάσεις σε ένα κοινό συνεχές, σε μια διαδικασία ενιαία ακριβώς εξαιτίας των διαφοροποιήσεών της, όπως ακριβώς τα στάδια ανάπτυξης ενός εμβρύου είναι διαφορετικά από την ολοκληρωμένη κύηση και τη συγκεκριμένη οργανική της μορφή ενώ ταυτόχρονα είναι ενσωματωμένα σ' αυτήν.

Αυτό το συνεχές δεν είναι απλώς ένα φιλοσοφικό κατασκευάσμα. Είναι μια ανθρωπολογική πραγματικότητα, η οποία συνυπάρχει καθημερινά μαζί μας και μας εξηγεί την ανάδυση της ανθρωπότητας από την απλή ζωικότητα. Μια εξαιρετικά λεπτή απόχρωση αυτής της «βιογραφίας» της ανάπτυξης είναι η καθημερινή κοινω-

νικοποίηση του καθένα μας. Κατά τον ίδιο τρόπο, η ανθρωπολογική κοινωνικοποίηση του είδους μας συνιστά μέρος της ιστορίας του. Αναφέρομαι στη βιολογική βάση κάθε ανθρώπινης κοινωνικοποίησης: η παρατεταμένη νηπιακή ηλικία του παιδιού καθιστά δυνατή την πολιτισμική του ανάπτυξη σε αντίθεση με την ταχεία ανάπτυξη των μη ανθρώπινων ζώων. Ένας ρυθμός ανάπτυξης γρήγορος που αποκλείει την ικανότητα να διαμορφώσουν έναν πολιτισμό και να δημιουργήσουν αμφιθαλείς αδελφικές σχέσεις με διάρκεια. Επιπλέον, εμποδίζει το μητρικό ένστικτο να επεκτείνει τα αισθήματα φροντίδας, μοιρασιάς, συνένωσης, αγάπης και υπευθυνότητας σε θεσμισμένες μορφές που αποκαλούμε «κοινωνία». Τέλος, αποκλείει το σεξουαλικό καταμερισμό της εργασίας, τη διαστρωμάτωση με βάση την ηλικία και τις συγγενικές σχέσεις οι οποίες, ακόμα κι αν ρυθμίζονται πολιτισμικά (σε ορισμένες περιπτώσεις και μυθικά), συνεχίζουν να διαμορφώνουν και να διαποτίζουν μέχρι σήμερα την κοινωνική θεσμοποίηση. Αυτά τα στοιχεία διαμόρφωσης της κοινωνίας βασίζονται σε βιολογικά γεγονότα και τοποθετούμενα στο γενικό αναλυτικό πλαίσιο που ήδη παρουσίασα απαιτούν μια οικολογική ανάλυση.

Δίνοντας έμφαση στο συνεχές φύσης-κοινωνίας, με όλες τις διαβαθμίσεις και «μεσολαβήσεις», δε θέλω να δώσω την εντύπωση ότι οι γνωστοί δρόμοι και οι μορφές, μέσω των οποίων η κοινωνία πρόβαλε από τη φύση

συνεχίζοντας να την ενσωματώνει σε μια κοινή διαδικασία σωρευτικής ανάπτυξης, ακολουθούν μια «άτεγκτη» λογική, «προκαθορισμένη» από ένα τέλος, η οποία μυστικά καθοδηγεί το ξεδίπλωμα μιας υπερφυσικής και υπερκοινωνικής διαδικασίας. Η δυνατότητα δεν είναι αναγκαιότητα: η λογική μιας διαδικασίας δεν παίρνει τη μορφή άτεγκτου «νόμου». Η αλήθεια κάθε ανάπτυξης είναι αυτό που άρρητα ενυπάρχει σε κάθε ξεδίπλωμα και προσδιορίζεται από την έκταση στην οποία επιτυγχάνει σταθερότητα, ποικιλία, γονιμότητα και διευρύνει το «βασιλείο της ελευθερίας», όσο συγκεχυμένα κι αν εννοούμε την ελευθερία.

Δεν υπάρχει «στάδιο» μιας διαδικασίας που οδηγεί σε ένα επόμενο ή αποτελεί την «αναγκαία προϋπόθεσή» του. Υπάρχουν συγκεκριμένες φανερές συνθήκες που, όσο ποικίλες, ασαφείς ή ιδιότυπες κι αν είναι, διαμορφώνουν το καθορισμένο έδαφος για άλλες συνθήκες που αναμένουμε να προβάλουν. Η ελευθερία και, τελικά, ένας βαθμός υποκειμενικότητας, που σε ορθολογική βάση κάνουν δυνατές την επιλογή και τη θέληση, μπορούν να είναι τα επιθυμητά [desiderata] που ο φυσικός κόσμος καθιστά εφικτά και με "αυτο"διευθυνόμενο τρόπο παίζει ενεργητικό ρόλο στην πραγματοποίησή τους. Για κανέναν όμως λόγο αυτά τα επιθυμητά δεν αποτελούν προκαθορισμένες βεβαιότητες, οι οποίες πρέπει να ξεδιπλωθούν, ούτε κάθε τέτοιο ξεδίπλωμα απαλλάσσεται από την απόλυτα

πραγματική πιθανότητα να οπισθοδρομήσει ή να παραμείνει ανεκπλήρωτο και ατελές. Το γεγονός ότι η δυνατότητα για ελευθερία και συνείδηση ενυπάρχει στη φύση και στην κοινωνία, το γεγονός ότι η φύση και η κοινωνία δεν είναι απλά «παθητικές» στην ανάπτυξη προς την ελευθερία και τη συνείδηση (η παθητικότητα θα έκανε την έννοια της δυνατότητας μυστικιστική ακριβώς όπως η έννοια της αναγκαιότητας θα την καθιστούσε εξ ορισμού δίχως νόημα), το γεγονός, τέλος, ότι η φυσική και κοινωνική ιστορία αποδευκνύουν την ύπαρξη δυνατοτήτων και διαδικασιών σχηματισμού της υποκειμενικότητας, αποκαλύπτοντας στον ορίζοντα της φυσικής ιστορίας του νου τη συνείδηση, όλα τα παραπάνω δεν εγγυώνται ότι αυτά τα υπολανθάνοντα επιθυμητά αποτελούν βεβαιότητες ή προσφέρονται για συστηματική διασαφήνιση και τελεολογικές ερμηνείες με οποιαδήποτε παραδοσιακή φιλοσοφική έννοια.

Μέσα από την έρευνα της οργανικής και κοινωνικής εμπειρίας και με βάση τη μέχρι τώρα γνωστή ανάπτυξη μπορούμε να υποθέσουμε ότι η δυνατότητα, η ολότητα και η βαθμιαία εξέλιξη είναι πραγματικότητες οι οποίες, παρότι εξίσου πραγματικές με την ίδια μας την ύπαρξη και την προσωπική ιστορία, παραμένουν προϋποθέσεις. Πράγματι, καμιά αντίληψη στη φιλοσοφία δεν μπορεί να υπάρξει απαλλαγμένη από προϋποθέσεις, όπως δεν μπορεί να υπάρξει διαλογισμός δίχως ερέθισμα

στον αντικειμενικό κόσμο. Η μόνη αλήθεια σχετικά με την «πρωταρχική φιλοσοφία», από την αρχαία Ελλάδα και μετά, είναι πως «πρωταρχικό» σε κάθε φιλοσοφική αντίληψη είναι οι προϋποθέσεις που υιοθετούνται, το υπόβαθρο της άμορφης εμπειρίας από την οποία οι προϋποθέσεις αναδύονται και η διαίσθηση της συνοχής που πρέπει να επαληθεύεται τόσο από την πραγματικότητα όσο και από το θεωρητικό λόγο.

Μια από τις πιο προκλητικές όψεις της βαθμιαίας συνέχειας μεταξύ φύσης και κοινωνίας είναι οι μη ιεραρχικές σχέσεις που υπάρχουν σε ένα οικοσύστημα και η έκταση στην οποία μπορούν να προσφέρουν το έδαφος για την ανάπτυξη μιας μη ιεραρχικής κοινωνίας.* Δεν έχει

---

* Ισχυρισμοί ότι η ιεραρχία είναι ένα αιώνιο φυσικό γεγονός δεν μπορούν να αγνοούνται γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο συνεχίζουμε να βαθαίνουμε το χάσμα μεταξύ φύσης και κοινωνίας ή «φυσικής αναγκαιότητας» και «ελευθερίας μέσα στον πολιτισμό», όπως με πιο εύσημο τρόπο συνηθίζουμε να παρουσιάζουμε αυτό το χάσμα. Η δικαίωση της κοινωνικής ιεραρχίας με την παρουσίασή της σαν φυσικής ιεραρχίας αποτελεί την κεντρική ιδέα της ιδεολογικής επίθεσης που διαχρονικά έχουν εξαπολύσει η θρησκεία και η φιλοσοφία εναντίον της μελλοντικής εξισωτικής κοινωνίας. Η επίθεση αυτή επαναλήφθηκε πρόσφατα μέσω της κοινωνιοβιολογίας και ενισχύθηκε από τις αντιφασισκοκρατικές θέσεις οι οποίες διαποτίζουν πολλές απελευθερωτικές ιδεολογίες της σύγχρονης εποχής. Το να λέμε ότι ο πολιτισμός είναι επακριβώς «η χειραφέτηση του ανθρώπου από τη φύση» ισοδυναμεί με επιστροφή στη δοξασία του Σαρτρ ότι η φύση είναι «ο βούρκος της ιστορίας», μια αντίληψη για το φυσικό κόσμο η οποία όχι

νόημα να μιλάμε για ιεραρχία σε ένα οικοσύστημα ούτε στη διαδοχή των οικοσυστημάτων στα οποία (αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στην προσανατολισμένη σε ένα και μοναδικό είδος ανάπτυξη) διαδραματίζεται η πραγματική ιστορία της φυσικής εξέλιξης. Δεν υπάρχει στις σχέσεις ενός οικοσυστήματος «βασιλιάς των ζώων» ούτε «ταπεινός υπηρέτης» — αν υποθέσουμε ότι αυτοί είναι, αντίστοιχα, το λιοντάρι και το μυρμήγκι. Αυτοί οι όροι, συμπεριλαμβανομένων των φράσεων «σκληρή φύση», «έκπτωτη φύση», «τυραννική φύση» ή ακόμα «μουτουαλιστική φύση» (προτιμώ εδώ να χρησιμοποιώ τον όρο «συμπληρωματική φύση»), είναι προβολές των δικών μας κοινωνικών σχέσεων πάνω στο φυσικό κόσμο. Στα οικοσυστήματα τα μυρμήγκια παίζουν τον ίδιο σημαντικό ρόλο με τα λιοντάρια και τους αετούς. Η ανακύκλωση που επιτελούν στις οργανικές ύλες τα τοποθετεί σε «περίοπτη» θέση όσον αφορά στη διατήρηση της σταθερότητας και της ακεραιότητας μιας περιοχής.

Όσον αφορά στις σχέσεις «κυριαρχίας-υποταγής» ανάμεσα στα άτομα, όπως αρσενικά πρώτης και δεύτερης κατηγορίας, εντελώς ασύμμετρες σχέσεις τείνουν να ομαδοποιηθούν κάτω από λέξεις όπως «ιεραρχία», λέξεις που είναι περισσότερο αναλογικές και μεταφορικές παρά

μόνο διαχωρίζει και απομονώνει την κοινωνία από τη φύση αλλά και το νου από το σώμα, την υποκειμενικότητα από την αντικειμενικότητα.

πραγματικές. Πιστεύω πως είναι παράλογο να λέμε ότι η «κυριαρχία της βασίλισσας μέλισσας», η οποία δεν ξέρει ότι είναι «βασίλισσα» και που μοναδική λειτουργία της στην κυψέλη είναι η αναπαραγωγή, εξισώνεται με έναν αρσενικό βαβουίνο πρώτης κατηγορίας, του οποίου μειώνεται σημαντικά η «θέση» όταν το κοπάδι των βαβουίνων μετακινείται από τις πεδιάδες στο δάσος. Με την ίδια έννοια είναι παράλογο να εξισώνουμε τα «πατριαρχικά χαρέμια» των κόκκινων ελαφιών με τα «μητριαρχικά» κοπάδια των ελεφάντων τα οποία, παρότι διώχνουν τους αρσενικούς όταν φθάσουν στην εφηβεία με κανέναν τρόπο δεν κυριαρχούν πάνω τους. Θα μπορούσε κάποιος να διανύσει ένα ολόκληρο φάσμα ασύμμετρων σχέσεων για να δείξει ότι ακόμη και στα πιο συγγενικά είδη, π.χ. στους εντελώς «ειρηνικούς» ουραγκουτάγκους και στους φαινομενικά «επιθετικούς» χιμπαντζήδες, λέξεις όπως «κυριαρχία» και «υποταγή» σημαίνουν πολύ διαφορετικές σχέσεις, οι οποίες εξαρτώνται από τα είδη που επιλέγουμε και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ζούν.

Δεν μπορώ παρά να δώσω ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι η ιεραρχία στην κοινωνία είναι θεσμικό και όχι βιολογικό φαινόμενο. Είναι προϊόν των οργανωμένων και επιδέξια σφυρηλατημένων σχέσεων εξουσίας και όχι της «ηθικής του γονιδίου», για να χρησιμοποιήσω την ιδιαίτερα μετριοπαθή έκφραση του E.O. Wilson στην

Κοινωνιοβιολογία του. Μόνο θεσμοί, που διαμορφώθηκαν επί μακρόν στην ανθρώπινη ιστορία και υποστηρίχθηκαν από καλά οργανωμένες γραφειοκρατίες και στρατιωτικές δυνάμεις, ήταν δυνατόν να αναθέσουν την απόλυτη διακυβέρνηση στα χέρια διανοητικά ανισόρροπων όπως ο Νικόλαος Β΄ της Ρωσίας και ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ της Γαλλίας. Στα άλλα είδη και πολύ περισσότερο στα οικοσυστήματα δεν μπορούμε να βρούμε τίποτα που να είναι έστω και ελάχιστα συγκρίσιμο με τα θεσμοποιημένα συστήματα διοίκησης και υποταγής. Είναι παράλογο να γίνονται εύκολες και γρήγορες συγκρίσεις ανάμεσα στον «καταμερισμό της εργασίας» (ακόμα μια ανθρωποκεντρική έκφραση όταν τοποθετείται σε οικολογικά πλαίσια) σε μια κυψέλη, που η κύρια λειτουργία της είναι να αναπαράγει μέλισσες και όχι να φτιάχνει μέλι για το πρωινό μας, και στην ανθρώπινη κοινωνία με τις περίτεχνα σχεδιασμένες μορφές κράτους και οργανωμένων γραφειοκρατιών.

Σε ό,τι αφορά τη σύγκριση των οικοσυστημάτων με τις κοινωνίες, αυτό που κάνει τόσο σημαντική την κοινωνική οικολογία είναι ότι αμφισβητεί αποφασιστικά την ίδια τη λειτουργία της ιεραρχίας ως τρόπο διάταξης της πραγματικότητας, ως τρόπο αντιμετώπισης της διαφορετικότητας και της ποικιλίας — της «ετερότητας» καθαυτήν. Η κοινωνική οικολογία διαρρηγγύνει τη συσχέτιση της τάξης με την ιεραρχία. Θέτει το ερώτημα

εάν μπορούμε να έχουμε την εμπειρία του «άλλου» όχι ιεραρχικά, σε μια κλίμακα από το ένα μέχρι το δέκα με συνεχή έμφαση στο «κατώτερο» και στο «ανώτερο», αλλά οικολογικά ως ποικιλία που ενδυναμώνει την ενότητα των φαινομένων, που εμπλουτίζει την ολότητα και μοιάζει περισσότερο με τις τροφικές αλυσίδες παρά με μια πυραμίδα. Κάθε συνειδητή φεμινίστρια, η οποία ορθά ισχυρίζεται ότι πολύ πριν την εμφάνιση της ταξικής εκμετάλλευσης ο άντρας είχε καθυποτάξει τη γυναίκα σε πατριαρχικές και ιεραρχικές σχέσεις, μπορεί να επιβεβαιώσει ότι η ιεραρχία είναι σήμερα ένα πρόβλημα πιο θεμελιακό από τις κοινωνικές τάξεις, ότι η παρούσα εξουσία είναι ένα πρόβλημα πιο ριζικό από την οικονομική εκμετάλλευση.

Θα ήταν καλό να θυμόμαστε ότι η κατάργηση των τάξεων, της εκμετάλλευσης και του ίδιου του κράτους δεν αποτελεί εγγύηση ότι οι άνθρωποι θα σταματήσουν να κατατάσσονται ιεραρχικά και να υποτάσσονται ανάλογα με την ηλικία, τη ράτσα, το γένος, τα φυσικά χαρακτηριστικά και άλλες επιφανειακές και ανορθολογικές κατηγορίες. Εξτός, βέβαια, κι αν η απελευθέρωση εστιάζει στην ιεραρχία και την εξουσία όσο εστιάζει στις τάξεις και την εκμετάλλευση. Αυτό είναι το σημείο στο οποίο ο σοσιαλισμός, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να διευρυνθεί ενσωματώνοντας την ευρύτερη ελευθεριακή παράδοση, που φτάνει μέχρι τις φυλετικές ή συντροφικές

κοινότητες οι οποίες είναι προγενέστερες αυτού που, τόσο αυτάρεσκα, αποκαλούμε «πολιτισμό». Μια παράδοση, στην πραγματικότητα μια διαρκής ανθρώπινη παρόρμηση, που αναβλύζει στην επιφάνεια της κοινωνίας σε κάθε επαναστατική περίοδο για να χαλιναγωγηθεί τελικά βίαια από εκείνες τις καθαρά κοινωνιακές [social] μορφές που αποκαλούνται «ιεραρχίες».

Η κοινωνική οικολογία θέτει όλα αυτά τα ζητήματα κάτω από ένα ριζικά διαφορετικό πρίσμα και εγκαθιδρύει εντελώς νέους τρόπους επίλυσής τους. Προσπάθησα να δείξω ότι η φύση είναι πάντα παρούσα στην ανθρώπινη συνθήκη και στις ίδιες τις ιδεολογικές κατασκευές που αρνούνται την παρουσία της στις κοινωνικές σχέσεις. Η έννοια της κυριαρχίας της φύσης κυριολεκτικά οριοθετεί όλες τις επιστήμες του ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένων του σοσιαλισμού και της ψυχανάλυσης. Είναι η συνηγορία *par excellence* της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο. Μόνον όταν αυτή η συνηγορία ξεριζωθεί από την ανατροφή του παιδιού, στα πρώτα βήματα της κοινωνικοποίησής του, και αντικατασταθεί από μια οικολογική ευαισθησία που βλέπει την ετερότητα με όρους συμπληρωματικότητας παρά αντιπαλότητας, θα επιτύχουμε την ανθρώπινη χειραφέτηση. Η φύση ζει μέσα μας οντογενετικά. Είναι τα διαφορετικά στρώματα εμπειρίας τα οποία ο αναλυτικός ορθολογισμός συχνά μας αποκρύπτει. Ζει στην ευαισθησία

των κυττάρων μας· στην αξιοσημείωτη αυτονομία των οργανικών συστημάτων μας· στον αποκαλούμενο διαστρωματωμένο εγκέφαλο, ο οποίος μπορεί να έχει μια άλλη εμπειρία της πραγματικότητας, μέσα από διαφορετικούς δρόμους, αποκαλύπτοντας έτσι την ύπαρξη κόσμων από τους οποίους μας αποκλείει η αναλυτική λογική, παραδομένη καθώς είναι στις δικές της ιμπεριαλιστικές αξιώσεις. Πράγματι, η φύση ζει στη φυσική ιστορία του νευρικού συστήματος και του νου, παρακάμπτοντας το χάσμα μεταξύ νου και σώματος ή υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας με ένα οργανικό συνεχές όπου το σώμα βαθμιαία εξελίσσεται στο νου και η αντικειμενικότητα στην υποκειμενικότητα. Εδώ βρίσκεται η πλέον ακαταμάχητη άρνηση του κυρίαρχου παραδοσιακού διαισθητικού στη θρησκεία, στη φιλοσοφία και στην αισθαντικότητα, ο οποίος προσέδωσε ιδεολογικό κύρος στο μύθο της «κυρίαρχης» φύσης, μύθο γεννημένο από τα βάσανα και τη βάνανυση μεταχείριση μιας υποταγμένης ανθρωπότητας.

Επιπλέον, αυτή η φυσική ιστορία του νευρικού συστήματος και του νου είναι σωρευτική —όχι απλά διαδοχική— μια ιστορία της οποίας το παρελθόν ενυπάρχει στο καθημερινό μας παρόν. Δεν είναι τυχαίο που ένας από τους μεγαλύτερους φυσιολόγους της Αμερικής, ο Walter B. Cannon, τιτλοφόρησε το μεγάλο του έργο πάνω στην ομοιόσταση «*Η Σοφία του Σώματος*». Διατρέχοντας ό-

λους τους μηχανισμούς καθώς και την οργάνωση της εμπειρίας μας δε συναντάμε μόνο τις πρωταρχικές κατηγορίες της Κριτικής του Καντ και τη Λογική του Χέγκελ αλλά και τη φυσική ιστορία της αισθαντικότητας όπως ενυπάρχει σ' εμάς ορμονικά από τους αδιαφοροποίητους νευρικούς ιστούς μέχρι τα ημισφαίρια του εγκεφάλου μας. Μεταβολιζόμαστε με τη φύση στη διάρκεια της παραγωγής με τέτοιο τρόπο που τα υλικά που επεξεργαζόμαστε και τα εργαλεία που χρησιμοποιούμε μετέχουν αμοιβαία στις ιδέες που διαπλάθουμε για την τεχνολογία και στην κοινωνική μήτρα μέσα στην οποία οι τεχνολογίες μας υπάρχουν. Δεν μπορούμε να επιτρέψουμε στον εαυτό μας να λησμονήσει ότι, παρά τις υπερισχύουσες ιδεολογίες της τάξης, των οικονομικών συμφερόντων και των παρομοίων, κοινωνικοποιούμεθα ο ένας με τον άλλον όχι μόνο ως παραγωγοί και ιδιοκτήτες αλλά επίσης ως παιδιά και γονείς, νέοι και γέροι, άντρες και γυναίκες, με το σώμα μας όπως και το νου μας και σύμφωνα με τις διαβαθμισμένες και πολύμορφες παρορμήσεις μας που είναι ταυτόχρονα αρχαϊκές και σύγχρονες μέσα στη φυσική εξέλιξη της αισθαντικότητας.

Η συνειδητοποίηση αυτού του τεράστιου συνόλου φυσικής ιστορίας όπως αυτό μετέχει στην ίδια την ύπαρξή μας, η παραδοχή της θέσης του στη βαθμιαία ανάπτυξη της κοινωνικής μας ιστορίας, η αναγνώριση ότι πρέπει να αναπτύξουμε νέες αισθαντικότητες, τεχνολογίες, θε-

σμούς και μορφές εμπειρίας που θα εκφράζουν τον πλούτο της εσώτερης ανάπτυξής μας και τη συνθετότητα του βιοκοινωνικού μας μηχανισμού, όλα αυτά ισοδυναμούν με το να εμβαθύνουμε στην εξέλιξη και τη διαλεκτική περισσότερο από όσο μας επιτρέπει η «επιστημολογική» και «γλωσσολογική» στροφή της σύγχρονης φιλοσοφίας.* Μ' αυτήν την έννοια, όπως η επιστήμη είναι η ιστορία της επιστήμης και όχι απλώς το τελευταίο της «στάδιο» και η τεχνολογία είναι η ιστορία της τεχνολογίας και όχι απλώς οι τελευταίες μορφές της, κατά τον

---

* Ο «πολιτισμός» μας, καταστρεπτικά μονοδιάστατος και ορθολογικοποιημένος, έχει εκτοπίσει τον πλούτο της εσωτερικής ανάπτυξης και συνθετότητας που δέσποζαν σε προβιομηχανικούς τρόπους ζωής και διαμόρφωναν την εξέλιξή μας έναν ή δύο αιώνες πριν. Από πλευράς αισθήσεων ζούμε στερημένοι, στην ουσία πεινασμένοι για ζωή, αν συγκρίνουμε τους εαυτούς μας με τους κυνηγούς και τους καλλιεργητές και τη σαφώς μεγαλύτερη ικανότητά τους να βιώνουν την πραγματικότητα, εννοούμενη και με την ευρύτερη πολιτισμένη αντίληψη. Μόνο στον αιώνα μας συναντάμε το φρουαστικό θάνατο και των «έξι αισθήσεων» καθώς και τον αφανισμό της λαυκής δημιουργίας και τέχνης. Ποτέ άλλοτε το ανθρώπινο είδος δεν βίωνε τόσα λίγα πράγματα με τόσο θορυβώδη, επιπόλαιο, κοινότυπο, φτωχό και νευρωτικό τρόπο. Για μια σύγκριση με το «ιχαμένο κόσμο της εμπειρίας» (για να επαναλάβουμε τον τίτλο του βιβλίου του Peter Laslett), διαβάστε τις εξαιρετικές προσωπικές διηγήσεις των λεγόμενων Βουσμάνων ή του λαού του Σαν ή των πυγμαίων του δάσους Ιτούρι καθώς και τα βιβλία του Paul Shepard σχετικά με τους τροφοσυλλέκτες και τους κυνηγούς. Δεν αποτελούν μόνο μαρτυρίες για τους τρόπους ζωής αυτών των λαών αλλά και αναφορές στις επιστημολογίες τους.

ίδιο τρόπο, ο Λόγος είναι η ιστορία του Λόγου και όχι απλώς οι σημερινές αναλυτικές και επικοινωνήσιμες διαστάσεις του. Η φυσική ιστορία εμπεριέχεται ως βαθμιαία διαλεκτική στην κοινωνική ιστορία και συνενώνεται μαζί της σε ένα συνεχές που το χαρακτηρίζει μια λογική διαφοροποίησης και συμπληρωματικότητας. Η φυσική ιστορία είναι παρούσα στην ίδια τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης: στη φυσική όπως και στην κοινωνική ιστορία της εμπειρίας: στις επιταγές για μια αρμονική σχέση μεταξύ ανθρωπότητας και φύσης η οποία προϋποθέτει νέες οικοτεχνολογίες και οικοκοινότητες. Επιπλέον, η φυσική ιστορία ενυπάρχει στην ίδια την επιθυμία για μια αποκεντρωμένη κοινωνία βασισμένη στις αξίες της συμπληρωματικότητας και της κοινότητας.

Οι ιδέες που έχω αναπτύξει έχουν την αφετηρία τους σε μια εικόνα της φύσης που είναι ριζικά διαφορετική από την κυρίαρχη δυτική, από την οποία προέρχονται ο φιλοσοφικός δεισμός, τα οικονομικά, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία και ο σοσιαλισμός. Ως κοινωνικός οικολόγος θεωρώ ότι η φύση έχει σκοπιμότητα και είναι ουσιαστικά δημιουργική, μουτουαλιστική, γόνιμη, προσδιοριζόμενη από την αρχή της συμπληρωματικότητας και όχι «μουγγή», «τυφλή», «άσπλαχνη», «φειδωλή» ή «αιτιοκρατική». Αυτή η σαφής μετατόπιση από την οικονομία της αγοράς σε μια οικολογική εικόνα της φύσης με υποχρεώνει να αμφισβητήσω την καθιερωμένη ιδέα ότι η

εξουσία ανθρώπου πάνω σε άνθρωπο είναι αναγκαία προκειμένου να «κυριαρχηθεί η φύση». Υπογραμμίζοντας πόσο ανόητη είναι αυτή η λογική της ιεραρχίας και της κυριαρχίας, συμπεραίνω —και είμαι ιστορικά δικαιωμένος εφόσον στις μέρες μας έχει γίνει φανερό ότι η τεχνολογία αναπτύσσεται κυρίως με σκοπό τον έλεγχο της κοινωνίας— πως η ιδέα της κυριαρχίας πάνω στη φύση πηγάζει από την κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο. Αρχικά μέσα από ιεραρχικές μορφές, όπως με διαύγεια έχουν κατανοήσει οι φεμινίστριες, και αργότερα από ταξικές και κρατιστικές.

Κατά τον ίδιο τρόπο η οικολογική εικόνα της φύσης με οδηγεί να επαναπροσδιορίσω ριζικά την αντίληψή μου για τα οικονομικά, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και τον ίδιο το σοσιαλισμό που —τι ειρωνεία!— διέδωσαν ένα δυστυχισμένο ευαγγέλιο πλήρους διαχωρισμού της κοινωνίας από τη φύση ακόμη και μέσα από ηθικές προσταγές «καθυπόταξης» της φύσης, η οποία με τις «σπάνιες πλουτοπαραγωγικές πηγές» είναι το βασίλειο της «ζωικότητας» και χωρίζεται σε «εσωτερική φύση» και «εξωτερική φύση». Ως εκ τούτου προσπάθησα να επανεξετάσω την ιστορία όχι μόνο ως το χώρο όπου η προσπάθεια να χειραγωγηθούν τα πράγματα κατέληγε πάντα στη χειραγωγή των ανθρώπων αλλά επίσης ως εξουσία η οποία αποκρυσταλλώθηκε στο αστικό περιβάλλον και σε συγκεντρωτικά κράτη, στην τεχνολογία, στην ε-

πιστήμη, στον «ορθολογικό» έλεγχο πάνω στην κοινωνία, ακόμη και σε ένα μήνυμα «απελευθέρωσης» που έχει συγκαλύψει τα πιο αποκρουστικά χαρακτηριστικά της κυριαρχίας — αναφέρομαι στις σοσιαλιστικές ορθοδοξίες του τελευταίου αιώνα.

Στο σταυροδρόμι όπου η φύση νοείται είτε σαν ο αδυσώπητος, ανταγωνιστικός χώρος της αγοράς είτε ως δημιουργική, γόνιμη βιοκοινότητα, συναντιώνται δυο ριζικά διαφορετικά μονοπάτια σκέψης και αισθαντικότητας, τα οποία ακολουθούν αντίθετες κατευθύνσεις και απόψεις για το ανθρώπινο μέλλον. Το ένα μονοπάτι οδηγεί στο ολοκληρωτικό, αντιφυσιοκρατικό τέλος μιας κοινωνίας συγκεντρωτικής, κρατιστικής, τεχνοκρατικής, συντεχνιακής και απόλυτα καταπιεστικής. Το άλλο οδηγεί στο ελευθεριακό και οικολογικό ξεκίνημα μιας κοινωνίας αποκεντρωμένης, καλλιτεχνικής, δίχως κράτος, συλλογικής και απόλυτα απελευθερωτικής. Δεν υπερβάλλω αλλά πιστεύω ότι οι άνθρωποι στη Δύση, η οποία σήμερα σαρώνεται από μια αντεπανάσταση αυταρχικών αξιών και συντηρητικών παρορμήσεων, θα θεωρήσουν το ελευθεριακό όραμα περισσότερο δελεαστικό από το αντίστοιχο ολοκληρωτικό. Ό,τι και αν συμβαίνει, είτε οι προβλέψεις μου ακούγονται υπερβολικές είτε όχι, η πλήρης λογική της άποψής μου πρέπει να έχει γίνει προφανής: η εικόνα που έχουμε για το φυσικό κόσμο έχει βαθιά διαποτίσει την αντίληψή μας για την κοινωνική

πραγματικότητα. Η διαπίστωση αυτή δεν αποδυναμώνεται ακόμα κι αν παραδεχτούμε την «ανωτερότητα» και την «αυτονομία» του πολιτισμού απέναντι στη φύση.

Κάτω από ποιο πρίσμα η κοινωνική οικολογία θεωρεί τη φύση υπόβαθρο της ηθικής της ελευθερίας; Εάν η ιστορία της φυσικής εξέλιξης δείχνει ακατανόητη, ιδωμένη από την ατομιστική οπτική γωνία του Λοκ για την εξέλιξη των μεμονωμένων ειδών κι αν, εντέλει, αυτή η ιστορία συνίσταται στην περιγραφή της ανέλιξης του οικοσυστήματος προς περισσότερο πολύπλοκα και εύκαμπτα εξελικτικά μονοπάτια, τότε η ίδια η φυσική ιστορία δεν μπορεί να είναι «αιτιοκρατική» ή «κυβερνώμενη από άκαμπτους νόμους» και επιταγές. Κάθε οργανισμός είναι, με μια έννοια, «εκούσιος» στο βαθμό που επιδιώκει να αυτοσυντηρηθεί, να διατηρήσει την ταυτότητά του, να αντισταθεί σε ένα είδος βιολογικής εντροπίας που απειλεί την ακεραιότητα και πολυπλοκότητά του. Κάθε οργανισμός, έστω με συγκεχυμένο τρόπο, μετασχηματίζει τα βασικά μέσα της αυτοδιατήρησής του, τα οποία του εξασφαλίζουν μια ξεχωριστή θέση μέσα στη ζωή, ώστε να αποκτήσει την ικανότητα να επιλέγει ανάμεσα σε εναλλακτικές λύσεις που να ευνοούν την επιβίωση και καλοζωία του. Δεν αντιδρά απλώς σε ερεθίσματα όπως ένα καθαρά φυσικοχημικό σύνολο.

Αυτή η, εν σπέρματι, συγκεχυμένη ελευθερία κορυφώνεται στον αυξανόμενο πλούτο της οικολογικής συνθετό-

τητας που συσχετίζει την εξελισσόμενη ζωή με τα εξελισσόμενα οικοσυστήματα. Η επεξεργασία των δυνατοτήτων και η διάνοιξη νέων και περισσότερο γόνιμων μονοπατιών οργανικής ανάπτυξης είναι αποτελέσματα της ποικιλομορφίας και του πολλαπλασιασμού των εναλλακτικών λύσεων στην ανάπτυξη των ειδών. Η ζωή δεν είναι παθητική απέναντι σ' αυτές τις δυνατότητες εξέλιξης. Οδηγείται ενεργητικά από τις δυνατότητες εξέλιξης σε μια διαδικασία αλληλεπιδράσεων μεταξύ των οργανισμών και του ζωντανού και μη ζωντανού περιβάλλοντος που αυτές δημιουργούν. Κατά τον ίδιο τρόπο που ενεργητικά δημιουργεί και αποικίζει τις κόγχες, που αποτελούν κοιτίδα μιας τεράστιας ποικιλίας μορφών ζωής μέσα στην πλούσια επεξεργασμένη βιόσφαιρά μας. Αυτή η εικόνα της ενεργητικής, αγωνιζόμενης ζωής δεν έχει ανάγκη το χεγκελιανό «Πνεύμα» ή τον ηρακλείτειο Λόγο για να ερμηνευθεί. Η δραστηριότητα και ο αγώνας προϋποτίθενται σ' αυτόν καθαυτόν τον ορισμό του μεταβολισμού. Στην πραγματικότητα η μεταβολική δραστηριότητα είναι ισοδύναμη με την έννοια της δραστηριότητας καθαυτήν και προσδίδει μια ταυτότητα, ένα στοιχειώδη «εαυτό» σε κάθε οργανισμό. Η ποικιλία και η συνθετότητα, η έννοια της εξέλιξης ως διαφοροποιούμενης ιστορίας προσθέτει στο απλό γεγονός της επιλογής και στο άμορφο γεγονός της ελευθερίας τη διάσταση των ποικιλόμορφων εναλλακτικών λύσεων και μονοπατιών.

Η ελευθερία, ακόμα και σε στοιχειώδη μορφή, αποτελεί μια πολύμορφη και σύνθετη λειτουργία· τη λειτουργία ενός αυξανόμενου και εξαπλωνόμενου πλήθους εναλλακτικών λύσεων μπροστά στις οποίες το «βασιλείο της αναγκαιότητας» υποχωρεί· τη λειτουργία ενός διευρυνόμενου ορίζοντα εξελικτικών δυνατοτήτων τις οποίες η ζωή, στις διαρκώς εμπλουτιζόμενες μορφές της, δημιουργεί και έτσι, με τον τρόπο της, ακολουθεί μια «δεδομένη» πορεία μέχρι η συνείδηση, το δώρο της φύσης και της κοινωνίας στην ανθρωπότητα, να καταστήσει αυτήν την πορεία εκούσια, αυτο-στοχαστική και συνειδητά δημιουργική.

Εδώ, σ' αυτήν την οικολογική αντίληψη της φυσικής εξέλιξης, βρίσκεται κρυμμένο ένα μήνυμα ελευθερίας βασισμένο στην «εσωτερικότητα της ζωής», για να χρησιμοποιήσω την υπέροχη έκφραση του Hans Jonas, και στην αυξανόμενη ποικιλομορφία που παράγεται από τη φυσική εξέλιξη. Η οικολογία διαμορφώνει νέους κοινωνικούς όρους, οι οποίοι αποκαλύπτουν μια ηθική τάση στη φυσική ιστορία ακριβώς όπως η απλοϊκή εικόνα του Μαρξ για τον «άγριο που παλεύει με τη φύση» αποκαλύπτει μια ηθική τάση στην κοινωνική ιστορία.

Πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ώστε να μη μας προκαταλαμβάνει ο ίδιος ο φόβος των προκαταλήψεών μας. Οι οργανισμικές φιλοσοφίες είναι βέβαιο ότι οδηγούν σε ολοκληρωτικά, ιεραρχικά και οικο-φασιστικά αποτελέ-

σηματα. Έχουμε κάθε λόγο να ανησυχούμε για τις λεγόμενες φιλοσοφίες της φύσης που καταλήγουν στην ιδέα του *Blut und Boden* [Αίμα και Σώμα] και στο «διαλεκτικό υλισμό» προσφέροντας την ιδεολογική δικαίωση στις τερατωδίες του ναζισμού και του σταλινισμού. Έχουμε κάθε λόγο να ανησυχούμε για το μυστικισμό που στην καλύτερη περίπτωση επιδιώκει τον εφησυχασμό της κοινωνίας και, στη χειρότερη, την απειλητική επαναδραστηριοποίηση ενός αναγεννημένου χριστιανισμού και ορισμένων Ασιατών γκουρού. Έχουμε ακόμη περισσότερους λόγους να ανησυχούμε για τον οικο-φασισμό της «ηθικής της ναυαγοσωστικής λέμβου» του Garrett Hardin με την έμφαση που δίνει στη σπάνη των πλουτοπαραγωγικών πηγών και στην αποκαλούμενη τραγωδία της διανομής των τροφίμων, μια ηθική που διακινεί τις γενοκτόνες θεωρίες του ιμπεριαλισμού και την περιφρόνηση για την ανθρώπινη δυστυχία. Το ίδιο κάνει και η κοινωνιοβιολογία που αναζητά όλα τα πρωτόγονα χαρακτηριστικά του «πολιτισμού» στη γενετική μας δομή. Στην εξερεύνηση της σχέσης μας με το φυσικό κόσμο η κοινωνική οικολογία προσφέρει τις συντεταγμένες ενός τελειώς διαφορετικού δρόμου· εκείνου που δεν αποδέχεται ούτε τις γενετικές και επιστημονικές θεωρίες της «φυσικής αναγκαιότητας» ούτε τη ρομαντική και μυστικιστική πίστη που ανάγει τον πλούτο της πραγματικότητας και της εξέλιξης σε κάποιο κοσμικό «ένα» και

στην ενεργοδυναμική [energetics]. Γιατί και στις δύο περιπτώσεις δεν τραυματίζεται μόνο το όραμά μας για τον κόσμο και την ενότητα μεταξύ φύσης και κοινωνίας αλλά και η «φυσική ιστορία» της ελευθερίας καθώς και η βάση για μια αντικειμενική ηθική της απελευθέρωσης.

Δεν μπορούμε να αποφύγουμε τη χρήση της συμβατικής λογικής, των σημερινών μεθόδων της επιστήμης και της σύγχρονης τεχνολογίας. Έχουν και αυτές τη θέση τους στο μέλλον της ανθρωπότητας και στο μεταβολισμό της με το φυσικό κόσμο. Μπορούμε όμως να καθιερώσουμε νέα πλαίσια μέσα στα οποία αυτοί οι τρόποι ορθολογικότητας, επιστήμης και τεχνολογίας θα έχουν τη θέση που τους ταιριάζει — ένα οικολογικό πλαίσιο το οποίο δεν αρνείται άλλους, ποιοτικότερους, συμμετοχικούς και απελευθερωτικούς τρόπους γνώσης και παραγωγής. Μπορούμε επίσης να ενθαρρύνουμε μια νέα ευαισθησία απέναντι στο άλλο, η οποία σε μια μη ιεραρχική κοινωνία βασίζεται περισσότερο στη συμπληρωματικότητα παρά στην αντιπαλότητα καθώς και στις νέες κοινότητες ανθρώπινης κλίμακας, που θα προσαρμόζονται στα οικοσυστήματα όπου είναι τοποθετημένες διασφαλίζοντας μια νέα, αποκεντρωμένη, αυτοδιαχειριζόμενη δημόσια σφαίρα με νέες μορφές ατομικότητας και αμεσοδημοκρατικές μορφές κοινωνικής διαχείρισης.

**ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ**

Συνέντευξη

INFORMATIONS ET REFLEXIONS LIBERTAIRES: Για ορισμένους από εμάς η Συνάντηση στη Βενετία υπήρξε ένας σταθμός στην εξέλιξη των ελευθεριακών ιδεών. Πώς νιώθατε εκείνη τη βδομάδα και τι σας έκανε ιδιαίτερη εντύπωση;

ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: Για εμένα η Συνάντηση της Βενετίας υπήρξε μια πολύ ενδιαφέρουσα εμπειρία. Πράγματι στη διάρκεια αυτής της συνάντησης βρεθήκαμε αντιμέτωποι με εντελώς νέα ερωτήματα σε ό,τι αφορά την εξέλιξη του καπιταλισμού και του αναρχισμού. Δε βρισκόμαστε πια στο 19ο αιώνα ούτε στις αρχές του 20ού. Αυτή η περίοδος, που τη θυμάμαι πολύ καλά, ήταν η εποχή της νιότης μου. Μια από τις μεγαλύτερες, λοιπόν, έγνοιες μου καθώς ερχόμουν στη Βενετία ήταν να τονίσω στους αναρχικούς την ανάγκη να μη γίνουν αρτηριοσκληρωτικοί και να προσαρμοστούν στις αλλαγές που συντελούνται στο σημερινό καπιταλισμό. Πρέπει να ανακαλύψουμε τρόπους προσέγγισης των νέων προβλημάτων που γίνονται σήμερα κυρίαρχα και να αναθεωρήσου-

με πολλές από τις παλιές αντιλήψεις μας που απέναντι στα σημερινά δεδομένα δείχνουν μάλλον ξεπερασμένες.

Παραδοσιακά, τουλάχιστον για μια περίοδο που αρχίζει από το 1870 και φτάνει μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '30, ο αναρχισμός ουσιαστικά υπήρξε ένα συνδικαλιστικό κίνημα. Πράγμα που είναι κατανοητό, ιδωμένο κάτω από τις συνθήκες της εποχής εκείνης. Αλλά μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και ειδικά στη δεκαετία του '60, ο καπιταλισμός άρχισε να μετασχηματίζεται και τέθηκαν εντελώς νέα ζητήματα. Αυτά τα ζητήματα είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο, σημαντικά με τα ζητήματα που είχε θέσει ο εργατικός αναρχισμός από το 1870, του οποίου την παράδοση κληρονομήσαμε. Πιστεύω ότι στη Διεθνή Συνάντηση της Βενετίας έγινε μια σοβαρή προσπάθεια, η πιο σημαντική που έχω μέχρι τώρα γνωρίσει, να σταθούμε αντιμέτωποι μ' αυτά τα νέα ερωτήματα.

I.R.L.: Πραγματοποιείτε μια σειρά επαφών και διαλέξεων, γεγονός που σας οδήγησε στη Σουηδία, στη Γερμανία, στην Ελβετία και τώρα στη Γαλλία. Στη συνέχεια θα πάτε στην Ιταλία και, τέλος, στο Ισραήλ. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας η κατάσταση των Ευρωπαίων ελευθεριακών;

M.M.: Δεν είναι η πρώτη φορά που επισκέπτομαι την Ευρώπη και ήμουν από την αρχή βαθιά εντυπωσιασμένος από την τεράστια παρακμή που γνωρίζουν στην Ευ-

ρώπη ο μαρξισμός και ο παραδοσιακός σοσιαλισμός. Αυτό είναι κάτι πάρα πολύ σημαντικό. Η αριστερά, αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος αυτός με την παραδοσιακή του έννοια, αυτήν της «εργατικής τάξης», είναι διαποτισμένη από ένα συγκεχυμένο κλίμα ελευθεριακών ιδεών. Και το πρόβλημα, το δικό μου και όλων μας, είναι να αναζητήσουμε τους τρόπους εκείνους με τους οποίους οι συνειδητοί αναρχικοί θα μπορέσουν να εκφράσουν αυτό το διάχυτο ελευθεριακό κλίμα, δημιουργώντας απ' αυτήν την καινούργια τάση μια ελευθεριακή ευαισθησία. Το ζήτημα, με άλλα λόγια, είναι πώς διαμέσου κάποιων ιδεών και κάποιων συζητήσεων θα μετασχηματιστεί αυτό το θετικό κλίμα σε ένα συνειδητό κίνημα το οποίο θα δώσει μια νέα πνοή στις ελπίδες για ένα διαφορετικό είδος αριστεράς στην Ευρώπη. Η ατμόσφαιρα που βρήκα στην Ευρώπη ποικίλλει από χώρα σε χώρα. Είναι προφανώς πολύ μεγάλες οι διαφορές στο επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού και της αριστεράς.

Τα πιο ενδιαφέροντα ζητήματα τίθενται στη Γερμανία. Ίσως γιατί εκεί αυτό το διάχυτα ελευθεριακό κλίμα ιδεών έχει εισχωρήσει βαθιά στην κοινωνία παράλληλα με τη ριζική υποχώρηση του μαρξιστικού σοσιαλισμού. Με συγκίνησαν ιδιαίτερα τα λόγια που μου απεύθυναν κάποια γηραιά μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος που είχαν προσχωρήσει στους Πράσινους: «Πριν δυο χρόνια θα είχαμε αφορίσει εσένα και τις ιδέες σου αλλά τώρα

νιώθουμε πολύ κοντά σου. Ίσως εσύ να είσαι ο τελευταίος αληθινός αναρχικός και μεις οι τελευταίοι αληθινοί μαρξιστές αλλά τώρα πια είμαστε απόλυτα σύμφωνοι στο 90% των ζητημάτων». Τα λόγια αυτά υπήρξαν για εμένα πολύ ενθαρρυντικά γιατί οι ιδέες που εκφράζω είναι αναρχικές, είναι οι ιδέες που μου φαίνονται περισσότερο κατάλληλες να καθρεφτίσουν και να αναλύσουν τις πρόσφατες εξελίξεις του καπιταλισμού και το διαμορφωμένο κλίμα στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, πράγμα που είναι αδύνατο να πράξουν οι παλιές αναρχικές ιδέες.

Όσα έζησα στη Γερμανία ήσαν ιδιαίτερα ενθαρρυντικά. Αλλά και στη Σουηδία και γενικά παντού βόρεια των Άλπεων υπήρξα μάρτυρας ανάλογων καταστάσεων. Στην Ισπανία επίσης τα πράγματα είναι θετικά και αποδεικνύουν ότι δεν πρόκειται για μια εξέλιξη περιορισμένη στη βόρεια Ευρώπη. Σκέφτομαι ότι το θετικό κλίμα που επικρατεί σ' αυτές τις χώρες δεν είναι παρά ένας προάγγελος όσων πρόκειται να συμβούν στη Γαλλία και στην Ιταλία.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΗ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

I.R.L.: Τι σκεφτόσαστε για τους Γερμανούς Πράσινους και τη δράση τους, η οποία είναι ταυτόχρονα άμεση δράση, αμεσοδημοκρατική και κοινοβουλευτική;

Μ.Μ.: Μελέτησα με ιδιαίτερη προσοχή το κίνημα των Πράσινων. Ερεύνησα όλες τις τάσεις αυτού του κινήματος και πιστεύω ότι έθεσαν ιδιαίτερα ευφυή ερωτήματα. Διδάχτηκα πολλά πράγματα από τους Πράσινους τα οποία πιστεύω ότι οι σύντροφοι θα πρέπει επίσης να τα απομοιώσουν. Μπορεί να κάνω λάθος, δε θέλω να παίξω το ρόλο του Αμερικανού ο οποίος τα γνωρίζει όλα και έρχεται υπεροπτικά να υποδείξει στους Ευρωπαίους τι να κάνουν. Εντούτοις οφείλω να πω ότι οι απόψεις μου θεμελιώνονται σε μια εμπειρία πενήνταπέντε χρόνων στους κόλπους του ριζοσπαστικού κινήματος· βρίσκω ότι υπάρχει μια σοβαρή αντίφαση μεταξύ του κοινοβουλευτισμού των Πράσινων και του εξωκοινοβουλευτικού κινήματος. Γνωρίζω ότι εάν οι Πράσινοι επικεντρώσουν το μεγαλύτερο μέρος της προσοχής τους στη Βουλή, κέντρο της κοινοβουλευτικής πολιτικής, τότε οι πιθανότητες να γίνουν κάτι διαφορετικό από την αριστερή πτέρυγα της σοσιαλδημοκρατίας θα μειωθούν σοβαρά και κατ' αυτόν τον τρόπο θα νομιμοποιήσουν τα χειρότερα λάθη της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, του SPD. Στη Γερμανία υπάρχει μια πολύ ισχυρή τάση οι Πράσινοι να ακολουθήσουν αυτόν το δρόμο, τάση που την εκπροσωπούν οι «ρεαλιστές» και περιλαμβάνει ανθρώπους όπως ο Γιόσκα Φίσερ και ο Ντανιέλ κον Μπεντίτ. Δε θέλω να έρθω σε αντιπαράθεση μ' αυτά τα άτομα αλλά μέσα στο κίνημα των Πράσινων ανακάλυψα άλλες τάσεις που ανησυχούν

πολύ για τον αποκλειστικά κοινοβουλευτικό προσανατολισμό και τον κίνδυνο να κατακτήσουν οι Πράσινοι ο «φτωχός συγγενής» του SPD.

Το πραγματικό πρόβλημα αυτών των Πράσινων έγκειται στην εξεύρεση και στην ανάπτυξη μιας πολιτικής η οποία θα αντανakλά και θα αντιπροσωπεύει το κίνημα της άμεσης εξωκοινοβουλευτικής δράσης, ένα κίνημα που έχει αγγίξει κάποια όρια. Αυτό που κύρια τους απασχολεί είναι οι τρόποι με τους οποίους θα φτιαχτεί ένα κίνημα πολιτικών ιδεών με ευρεία απεύθυνση δίχως οι Πράσινοι να κατακτήσουν ένα παραδοσιακό κοινοβουλευτικό κόμμα. Υπάρχει λοιπόν μια κρίση στους κόλπους των Πράσινων και αυτή η κρίση δεν έχει βρει ακόμη τη λύση της. Είναι πράγματι δυνατή η ύπαρξη μιας ελευθεριακής στρατηγικής, η οποία να υπερβαίνει τα όρια ενός καθαρού και σκληροπυρηνικού κινήματος άμεσης δράσης δίχως παράλληλα να ξεπέφτει στην πολιτική σφαίρα του κοινοβουλευτισμού; Έχω κάποιες ιδέες σχετικά μ' αυτό το θέμα, ιδέες που απαιτούν βέβαια συζήτηση και εξέταση αλλά σε ό,τι αφορά στις ΗΠΑ μας έχουν χρησιμεύσει ως βάση εργασίας κάτω από τη γενική ονομασία «Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιοίκηση». Πρόκειται για τη δυνατότητα να λειτουργεί κάποιος στη βάση της κοινωνίας με τρόπο συγγενή προς αυτόν του εξωκοινοβουλευτικού κινήματος και να προσπαθεί σε τοπικό επίπεδο, σε επίπεδο πόλης και χωριού, να παρέμβει πολιτικά με την

αρχαία ελληνική έννοια του όρου, με την έννοια της άμεσης δημοκρατίας που αντιτίθεται στο συγκεντρωτικό κράτος.

I.R.L.: Μπορείτε να μας μιλήσετε για τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα κινήματα και τα οικολογικά κόμματα της Ευρώπης;

M.M.: Συζήτησα πολλές ώρες με ανθρώπους που προέρχονται από πολλά και διαφορετικά οικολογικά κόμματα: άτομα που ανήκουν στο κόμμα των Σουηδών οικολόγων, άτομα από τη «Διεθνή των Βρυξελλών» και έφτασαν στα αυτιά μου οι απόηχοι όσων διακρητύττει το κόμμα των Άγγλων οικολόγων. Πρέπει να καταλάβουμε ότι υπάρχει μια διαφορά μεταξύ όλων αυτών των ανθρώπων και των Γερμανών Πράσινων. Αυτά τα κόμματα έχουν στραμμένη όλη την προσοχή τους στην κοινοβουλευτική πολιτική. Το «περιβαλλοντικό» κόμμα της Σουηδίας είναι στην πραγματικότητα ένα καθαρά αστικό κόμμα. Προσανατολίζεται προς το «περιβάλλον» και όχι προς την «οικολογία» και όταν μιλάω για οικολογία δεν εννοώ βέβαια τον περιβαλλοντισμό.

Αντίθετα οι Πράσινοι εμβαθύνουν περισσότερο και έχουν βαθύτερες συγκρούσεις και ρήξεις. Επιθυμούν, τουλάχιστον οι καλύτεροι απ' αυτούς, να συνεχίσουν τη δράση τους στο τοπικό επίπεδο και να διατηρήσουν τον εξωκοινοβουλευτικό τους χαρακτήρα. Η οπτική τους γωνία είναι έντονα ελευθεριακή και σε ορισμένες περι-

πτώσεις ο τρόπος θεώρησής τους είναι συνειδητά αναρχικός. Συνεπώς όταν αναφέρομαι στα οικολογικά κόμματα, σε αντίθεση με τους Γερμανούς Πράσινους, έχω πλήρη επίγνωση ότι πρόκειται για συναθροίσεις κοινοβουλευτικών. Ίσως στην κοινοβουλευτική σφαίρα οι ιδέες τους να είναι πιο προχωρημένες από εκείνες των φιλελεύθερων ή σοσιαλιστικών κομμάτων και ενδεχομένως να αξίζουν πιο πολύ από τις ιδέες των σοσιαλιστών ή των κομμουνιστών. Πιστεύω όμως ότι οι περιβαλλοντιστές δεν μπορούν να υπερβούν τη συνηθισμένη αστική κοινοβουλευτική σφαίρα. Η στάση μου απέναντί τους είναι αυτή του «κριτικά ενδιαφερομένου». Δεν αποτελούν το είδος του κινήματος που θα επιθυμούσα να δω να αναπτύσσεται στις ΗΠΑ ούτε πουθενά αλλού. Είναι ένα κίνημα που το θεωρώ πολύ περιορισμένο παρά τις καλές προθέσεις και την τάση του να εξελιχθεί. Ένα κίνημα που, όπως όλα τα αμιγώς κοινοβουλευτικά κινήματα, διατρέχει τον κίνδυνο να διαφθαρεί ή να θεσμοποιηθεί και να χάσει κάθε ιδιαίτερη σημασία, οδηγούμενο στον αφανισμό εξαιτίας του γεγονότος ότι όλα τα μεγάλα κόμματα καταπιάνονται ακριβώς με τα ίδια θέματα.

Ο ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΛΑΟΣ ΕΙΝΑΙ «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΟΣ»

I.R.L.: Έχουν μέλλον στις ΗΠΑ ο αναρχισμός και οι ελευθεριακές ιδέες;

M.M.: Έχει μεγάλη σημασία, μιλώντας για τις ΗΠΑ, να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα σε ένα διάχυτο ελευθεριακό κλίμα και τις αναρχικές οργανώσεις. Είναι ιδιαίτερα μικρός ο αριθμός των ατόμων που στις ΗΠΑ συμμετέχουν σ' αυτές τις αναρχικές οργανώσεις, οι οποίες βρίσκονται πολύ κοντά ως προς τις ιδέες και την οργάνωση με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές αναρχικές ομάδες. Οι αμιγώς αναρχικές οργανώσεις, οι οποίες εξάλλου είναι ολιγάριθμες, έχουν στραμμένο το βλέμμα τους στο παρελθόν ακόμη και όταν τα μέλη τους είναι νέοι άνθρωποι. Συνεχίζουν να βρίσκονται κάτω από την επιρροή του Κροπότκιν και του Προυντόν κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που τα —επίσης ολιγάριθμα— μαρξιστικά-λενινιστικά γκρουπούσκουλα παραμένουν «μαγεμένα» από τον Στάλιν. Δε θέλω —αλίμονο!— να συγκρίνω τον Κροπότκιν με τον Στάλιν αλλά και οι δύο αυτές πολιτικές ομάδες είναι προσανατολισμένες στο παρελθόν και όχι στο παρόν ή στο μέλλον. Οι αμερικανικές αναρχικές ομάδες, που έχουν μια σαφή θεωρία και μια συγκεκριμένη οργάνωση και αναγνωρίζονται από τους Ευρωπαίους ως

αναρχοσυνδικαλιστικές ή αναρχοκομμουνιστικές, είναι αριθμητικά και πολιτικά αδύναμες.

Αυτό συνιστά για εμάς ένα πραγματικό πρόβλημα. Εντέλει ο αναρχισμός δε θα έχει μέλλον στις ΗΠΑ; Προσωπικά δεν το πιστεύω. Ο αμερικανικός λαός είναι ελευθεριακός με την πλατιά έννοια του όρου. Η αμερικανική επανάσταση, το «αμερικανικό όνειρο», έχουν ένα πλούσια ελευθεριακό υπόστρωμα. Η κυβέρνηση στις ΗΠΑ είναι ιδιαίτερα ισχυρή. Αυτό δεν εμποδίζει τον αμερικανικό λαό να τη βλέπει ως ένα μεγάλο κακό. Αντίθετα με πολλούς Ευρωπαίους, οι οποίοι απευθύνονται συνήθως στην κυβέρνηση για να λύσουν τα προβλήματά τους, οι Αμερικανοί αντιμετωπίζουν την κυβέρνηση ως εχθρό και σκέφτονται με ποιον τρόπο, εφόσον δεν μπορούν να την καταργήσουν, θα πρέπει να την ανέχονται σαν αναγκαίο κακό. Προφανώς αυτή η στάση γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από την αμερικανική δεξιά, η οποία στηρίζεται σ' αυτά τα αισθήματα για να προωθήσει την ελεύθερη συναλλαγή, δηλαδή την ελευθερία των μεγάλων εταιρειών να εκμεταλλεύονται ολόκληρο τον κόσμο. Η δεξιά σπρώχνει τον κόσμο προς τον ατομικισμό, ο οποίος διαρρηγνύει κάθε μορφή αλληλεγγύης ανάμεσα στους ανθρώπους, ειδικά ανάμεσα στους μαύρους και τους λευκούς και ανάμεσα στους εργάτες, τους αγρότες και τους ανέργους. Η δεξιά χρησιμοποιεί αυτά τα αντικρατικά αισθήματα για να προωθήσει αντιδραστικές α-

ντιλήψεις σχετικά με την πατριαρχία, τη θρησκεία, την έκτρωση... Για παράδειγμα, προσπαθούν να στηρίξουν το δικαίωμα των αγέννητων στη γέννηση...

Το ζήτημα είναι πώς θα αναπτύξουμε απ' αυτό το ελευθεριακό κλίμα μια αναρχική συνείδηση. Με άλλα λόγια, μπορούμε να καθάρουμε το αμερικανικό όνειρο από τα πολυπληθή και απόλυτα αντιδραστικά του στοιχεία, να ανιχνεύσουμε και να αφυπνίσουμε την ουτοπική του διάσταση; Οι Ισπανοί αναρχικοί το πέτυχαν αυτό όταν κήρυξαν τον πόλεμο στην εκκλησία, αυτό το φρούριο της συντήρησης που διατηρούσε την «πλέμπα» σε μια κατάσταση αποβλάκωσης και υποταγής. Οι Ισπανοί αναρχικοί κατάλαβαν πως δεν ήταν ιστορικά αναγκαίο να περάσει η αγροτική τάξη από το στάδιο της εκβιομηχάνισης και πως μπορούσε να βαδίσει προς τον αναρχισμό δίχως προηγούμενα να «εκπαιδευτεί» από μια βιομηχανική επανάσταση, όπως διατείνεται ο μαρξισμός που πιστεύει ότι η αγροτική τάξη πρέπει πρώτα να οδηγηθεί στην προλεταριοποίηση και έπειτα στην πάλη των τάξεων για την ανατροπή του καπιταλισμού. Οι αναρχικοί διείδαν στο ισπανικό χωριό αυτό που οι ποπουλιστές είχαν διακρίνει στη ρώσικη αγροτική τάξη και γι' αυτό είχαν επίγνωση ότι μέσα στο κέλυφος της παλιάς κοινωνίας υπάρχουν δυνατότητες να αναπτυχθεί μια καινούργια κοινωνία. Στόχος τους ήταν η κατάρτιση των αρνητικών πλευρών και η διατήρηση των θετικών: του μουτουα-

λισμού, της συνεργασίας, του κοινοτικού πνεύματος...

Το πρόβλημα στις ΗΠΑ είναι το ίδιο. Πώς θα δώσουμε ένα αριστερό περιεχόμενο στα συναισθήματα απέχθειας του αμερικανικού λαού απέναντι στην κυβέρνηση και τον συγκεντρωτισμό, συναισθήματα ελευθεριακά που εκφράζουν μια διάθεση αυτονομίας; Οφείλουμε να αναπτύξουμε στις ΗΠΑ μια μορφή αναρχισμού που να ανταποκρίνεται στις συγκεκριμένες συνθήκες αυτής της χώρας. Δεν είμαι αντίθετος με το διεθνισμό. Όμως ο δικός μας αναρχισμός δεν μπορεί να εισαχθεί από την Ευρώπη ούτε να αποτελέσει φωτογραφία του αναρχισμού του περασμένου αιώνα. Αυτό έχει τεράστια σημασία, αν φυσικά θέλουμε ο αναρχισμός να επηρεάζει τη σκέψη των Αμερικανών. Είναι γνωστό ότι στις ΗΠΑ, περισσότερο από κάθε άλλη χώρα, οι σοσιαλιστές απέτυχαν παταγωδώς. Δεν έχουν απολύτως καμιά επιρροή στους Αμερικανούς πράγμα που είναι φυσικό αφού οι σοσιαλιστές είναι υπέρ του συγκεντρωτικού κράτους, της σχεδιοποιημένης οικονομίας και, στην περίπτωση των λενινιστών, της δικτατορίας του προλεταριάτου. Γι' αυτόν το λόγο στις ΗΠΑ δεν υπάρχει τίποτα που να μας θυμίζει τα αριστερά κόμματα όπως τα συναντάμε στη Γαλλία, στην Ιταλία και αλλού στην Ευρώπη.

Ο δικός μας αναρχισμός πρέπει να έχει ως αφετηρία του το αμερικανικό ελευθεριακό πνεύμα και να θεμελιώνεται στην απέχθεια των Αμερικανών για την κυβέρνηση

και το κράτος. Ο δικός μας αναρχισμός πρέπει να βγει μέσα από τις παραδόσεις της αμερικανικής επανάστασης. Οφείλουμε να ριζοσπαστικοποιήσουμε το δημοκρατικό στοιχείο που υπάρχει στην αμερικανική κοινωνία και να εμποδίσουμε την αφομοίωσή του από τη δεξιά.

Αυτή πρέπει να είναι η γραμμή πλεύσης μας, η μόνη που προσφέρει συνολικά μια νέα προοπτική. Ποια είναι τα ζητήματα εκείνα που θα κάνουν τους Αμερικανούς να αντιδράσουν; Ποια είναι τα ζητήματα εκείνα που, για να το πω έτσι, θα κάνουν τελικά τους αναρχικούς να «μετράνε» πιο πολύ από τους φασίστες — παρ' ότι δεν πιστεύω ότι υπάρχει σήμερα στις ΗΠΑ άμεση φασιστική απειλή. Ποια είναι εκείνα τα πράγματα που πρέπει να κάνουμε για να μπορέσει αυτό το ελευθεριακό κοινωνικό κλίμα, αυτή η ελευθεριακή παράδοση, να εκφραστεί με αμερικανικούς όρους και στην αγγλική γλώσσα και όχι με τους όρους του γερμανικού μαρξισμού ή του ρωσικού μπολσεβικισμού ή του κινέζικου μαοϊσμού; Ποιοι είναι οι τρόποι με τους οποίους αυτό το διάχυτο ελευθεριακό κλίμα θα μετασχηματιστεί σε μια συνειδητά αναρχική στάση; Αμφιβάλλω για την αλήθεια του ισχυρισμού ότι οι Αμερικανοί μισούν τη διανόηση. Οι Αμερικανοί είναι άνθρωποι πρακτικοί: δίνουν πάντα έμφαση στην πρακτική και περιφρονούν τη θεωρία. Πιστεύω όμως ότι σήμερα επικρατεί σε παγκόσμια κλίμακα μια ενιαία κατάσταση στην οποία όλος ο κόσμος έχει υποταχθεί. Την

εποχή που οι κρίσεις είναι ολικές και οι κίνδυνοι τόσο μεγάλοι, κατανοούμε γιατί οι λαοί ψάχνουν για λύσεις άμεσα πρακτικές. Και πιστεύω ότι πρέπει να αναπτύξουμε ένα νέο «υβρίδιο» διασταυρώνοντας τον ευρωπαϊκό διανοουμενισμό με τον αμερικανικό πραγματισμό. Γι' αυτόν το λόγο είναι αναγκαία μια πιο πλούσια ανταλλαγή ιδεών. Εντούτοις δεν μπορούμε να ελπίζουμε στην ανάπτυξη ενός ριζοσπαστικού ή αναρχικού κινήματος στις ΗΠΑ εάν δεν εργαστούμε ξεκινώντας από την αμερικανική εμπειρία και όχι από την ευρωπαϊκή.

ΤΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

I.R.L.: Μία από τις τυπικά αμερικανικές εκφράσεις του νέου αναρχισμού είναι το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας που ιδρύσατε. Πείτε μας πώς δημιουργήθηκε, πώς λειτουργεί και ποιες είναι οι προοπτικές του;

M.M.: Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας δεν είναι μια ειδική αναρχική οργάνωση. Πρόκειται για έναν εκπαιδευτικό θεσμό. Οι ευαισθησίες όμως που καλλιεργούνται στο Ινστιτούτο είναι ιδιαίτερα ελευθεριακές και εκφράζουν το νέο ελευθεριακό πνεύμα, αυτό που πιστεύω ότι πρέπει να αναπτύξει το αναρχικό κίνημα. Νομίζω ότι έχει ιδιαίτερη σημασία να συγκεκριμενοποιήσουμε αυτό το σημείο. Το Ινστιτούτο είναι ένα σχολείο που

ιδρύθηκε το 1973 όταν το κολέγιο Γκοντάρ (Πανεπιστήμιο του Βερμόντ με μεγάλη φήμη στις ΗΠΑ) μου ζήτησε να παραδώσω μαθήματα οικολογίας. Είναι γεγονός ότι την εποχή εκείνη το οικολογικό κίνημα ή, για να ακριβολογούμε, το περιβαλλοντικό μόλις είχε αρχίσει να αναπτύσσεται. Τα μαθήματά μου είχαν μεγάλη επιτυχία στους φοιτητές του κολεγίου και ορισμένοι απ' αυτούς μου ζήτησαν, εξαιτίας ακριβώς αυτού του μεγάλου ενδιαφέροντος, να οργανώσω ένα ινστιτούτο. Μαζί με έναν από τους φίλους μου, τον Ντανιέλ Τσόντορκοφ, κατορθώσαμε να πάρουμε ένα αγρόκτημα το οποίο ήταν ιδιοκτησία του κολεγίου και βρισκόταν ακριβώς δίπλα από τον πανεπιστημιακό χώρο. Εκεί από το 1974 μέχρι το 1981 δημιουργήσαμε ορισμένες πολύ αξιόλογες εγκαταστάσεις: κτίρια που χρησιμοποιούσαν ως μορφή ενέργειας την ηλιακή, τεχνητές λίμνες με ψάρια, ανεμόμυλους και καινούργιες μορφές οργανικής ή βιολογικής καλλιέργειας. Φτιάχναμε τρόφιμα δίχως καμιά απολύτως χρήση χημικής ουσίας. Σ' αυτά τα δέκα περίπου χρόνια, πέρασαν από το Ινστιτούτο περισσότεροι από χίλιοι φοιτητές, ο καθένας από τους οποίους έμεινε μαζί μας και φοίτησε για ένα διάστημα τριών μηνών.

Αυτό που είχε για εμάς τη μεγαλύτερη σημασία και σφράγισε το πνεύμα του Ινστιτούτου δεν ήταν οι νέες εναλλακτικές τεχνολογίες που αναπτύξαμε αλλά η εμπέδωση της θεωρίας της κοινωνικής οικολογίας, η οποία

είναι αντιιεραρχική και αντίθετη σε κάθε μορφή κυριαρχίας. Η θεωρία αυτή είναι πλήρως εναρμονισμένη με τον αναρχισμό και δεν είναι τυχαίο που οι περισσότεροι από εμάς ήσαν συνειδητά επηρεασμένοι από την αναρχική θεωρία. Στην κοινωνική οικολογία ανιχνεύσαμε μια νέα ευαισθησία, η οποία αντιλαμβάνεται τις διαφορές όχι με τους όρους της ιεραρχίας και της υπεροχής αλλά με τους όρους της ποικιλομορφίας. Καταβάλαμε τεράστια προσπάθεια μέχρι να εφαρμόσουμε σε όλες τις σφαίρες της ζωής την άποψη που αναπτύσσω στα βιβλία μου και ιδιαίτερα στην *Οικολογία της Ελευθερίας*. Πειραματιστήκαμε στις σχέσεις μέσα στην κοινότητα, στις σχέσεις ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες, τους νέους και τους γέρους κ.λπ. Την ίδια θεωρία επιχειρήσαμε να εφαρμόσουμε στις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση. Πράγματι, θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντική την άποψη ότι η ιδέα της κυριαρχίας πάνω στη φύση, ιδέα που βρίσκεται στη ρίζα της οικολογικής κρίσης, σε τελευταία ανάλυση προέρχεται από την ιδέα της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο. Είναι ακριβώς το αντίθετο απ' αυτό που υποστήριζε ο Μαρξ, ο οποίος πίστευε ότι η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση, κυριαρχία που τη θεωρούσαν αναγκαία, καθιστούσε εξίσου αναγκαία την κυριαρχία ορισμένων ανθρώπων πάνω σε άλλους και αυτό μέχρι οι παραγωγικές δυνάμεις να φτάσουν σε ένα επίπεδο ανάπτυξης που θα επέτρεπε την

έλευση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού. Στο τελευταίο αυτό στάδιο ο Μαρξ φανταζόταν ότι η κυριαρχία θα εξαφανιζόταν με ένα απλό κτύπημα του μαγικού ραβδιού.

Καταλάβαμε ότι η μαρξιστική θεωρία ήταν λανθασμένη. Η αναγνώριση αυτή μας επέτρεψε να ξεπεράσουμε το επιφανειακό ζήτημα του φυσικού περιβάλλοντος. Κατανοήσαμε ότι η ρίζα του οικολογικού προβλήματος είναι κοινωνική και ότι η αιτία είναι η κυριαρχία ορισμένων ανθρώπων πάνω σε άλλους — για παράδειγμα των ανδρών πάνω στις γυναίκες. Συνεπώς ο μοναδικός τρόπος να λύσουμε το οικολογικό πρόβλημα είναι η εξάλειψη της εξουσίας ανάμεσα στους ανθρώπους. Οι γυναίκες το κατάλαβαν αυτό πολύ γρήγορα, αντιλαμβανόμενες ότι σε μια κοινωνία δίχως τάξεις, απαλλαγμένη από την οικονομική εκμετάλλευση και το κράτος, είναι δυνατόν να συνεχίσουν να υπάρχουν, ίσως με έναν πιο εκλεπτυσμένο τρόπο, ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των ανδρών και των γυναικών. Είχαμε και συνεχίζουμε να έχουμε μεγάλη επιρροή στο γυναικείο κίνημα, το φεμινιστικό κίνημα. Και η επιρροή αυτή δεν περιορίζεται στο Ινστιτούτο· υπάρχει σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Πολλές γυναίκες, ανάμεσα στις στρατευμένες φεμινίστριες με τις πλέον προωθημένες απόψεις, αποκαλούνται «οικοφεμινίστριες» και άλλες αναρχικές. Αυτό ισχύει τόσο στις κατασκηνώσεις των γυναικών στο Γκρίναμ Κόμον της

Αγγλίας όσο και μπροστά στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις της Σένικα Φολς της Νέας Υόρκης. Τραγουδούν αναρχικά τραγούδια και οργανώνονται σε «ομάδες συγγένειας», όρος που είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στις ΗΠΑ. Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας έχει γίνει κατ' αυτόν τον τρόπο το λίκνο αυτών των ιδεών, το σχολειό από όπου αυτές διαχέονται σε έναν αυξανόμενο αριθμό ανθρώπων. Προσωπικά, εξαιτίας των βιβλίων μου και της διδασκαλίας μου στο Ινστιτούτο, δεχόμουν και συνεχίζω να δέχομαι προσκλήσεις για να δώσω διαλέξεις σε πάρα πολλές πόλεις των ΗΠΑ. Απευθύνομαι σε χιλιάδες πρόσωπα και έρχομαι σε επαφή με πολύ περισσότερο κόσμο από την πλειονότητα των κλασικών αναρχικών, οι οποίοι αναλώνουν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους στα εσωτερικά προβλήματα και στις εσωτερικές φιλονικίες σχετικά με τις λεπτομέρειες της —ήδη εξαντλημένης εδώ και έναν αιώνα— θεωρίας. Αυτοί οι αναρχικοί θεωρούν ως ύψιστο καθήκον τους την αφοσίωση στη διαίωνηση της μνήμης και της παράδοσης. Αρέσκονται να είναι οι φύλακες στο μουσείο της αναρχικής παράδοσης. Οι ιδέες που παράγονται στο Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας έχουν μια μεγάλη, άμεση ή έμμεση, επιρροή σε όλες τις καινούργιες εξελίξεις.

Επιπλέον πρέπει να γνωρίζετε ότι το Ινστιτούτο βρίσκεται συνέχεια σε μια διαδικασία ανάπτυξης. Είναι πάντα γεμάτο κόσμο, οι άνθρωποι πληρώνουν για να έρ-

θουν, πράγμα που μας επιτρέπει να πληρώνουμε το νοίκι και ίσως μελλοντικά αποκτήσουμε στο Βερμόντ τη δική μας γη. Ακόμη είμαστε σε θέση να αμείβουμε τους δασκάλους, οι οποίοι αφιερώνουν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στη διδασκαλία. Είμαστε καθημερινά απασχολημένοι και ο φόρτος της εργασίας είναι μεγάλος. Το Ινστιτούτο μοιάζει να έχει ένα ελπιδοφόρο μέλλον και θα γίνει μάλλον ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα ανάπτυξης του οικολογικού ελευθεριακού πνεύματος και της ελευθεριακής οικολογίας. Οι ελπίδες μας αυτές είναι πολύ συγκεκριμένες γιατί ανταποκρίνονται σε μια απτή πραγματικότητα. Η επίδρασή μας στην ανάπτυξη ενός «πράσινου» κινήματος στις ΗΠΑ είναι πολύ μεγάλη τόσο εξαιτίας των εκπαιδευτικών μας δραστηριοτήτων όσο και εξαιτίας των δημοσιεύσεών μας. Τέλος, διατηρούμε επαφές με άλλα ινστιτούτα όπως το «Ινστιτούτο των Νέων Αλχημιστών».

Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΙΕΡΑΡΧΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

I.R.L.: Μπορείτε να μας εξηγήσετε λεπτομερώς το διαχωρισμό ανάμεσα στον περιβαλλοντισμό και την κοινωνική οικολογία;

M.M.: Βλέπω τρεις τάσεις που διαφέρουν σημαντικά με-

ταξύ τους. Ονομάζω περιβαλλοντισμό τα κινήματα, τις οργανώσεις και τα πρόσωπα που δεν συνδέουν την αποσύνθεση του περιβάλλοντος με τη δομή της κοινωνίας. Αυτοί οι άνθρωποι θέλουν ο αέρας και τα νερά των ποταμών να είναι καθαρά και γι' αυτό ζητούν τη θέσπιση καινούργιων ή περισσότερων νόμων. Θέλουν να συμμετάσχουν στη διακυβέρνηση του κράτους και της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Θέλουν επίσης να εισηγηθούν στις μεγάλες εταιρείες για να τις επηρεάσουν από μέσα. Επιδιώκουν την ψήφιση καλών νόμων και την ανάπτυξη καλών τεχνολογιών που θα επιτρέψουν στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα να δικαιωνισθεί δίχως να καταστρέψει το φυσικό κόσμο, πράγμα που θα απειλούσε την επιβίωση όλων μας. Τους ανθρώπους αυτούς τους αποκαλώ περιβαλλοντιστές επειδή αρνούνται να αναφερθούν στη στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ της άρρωστης κοινωνίας μας και της οικολογικής κρίσης. Αυτοί είναι συχνά η πλειονότητα των ανθρώπων που συναντούμε στις ευρωπαϊκές οικολογικές κινήσεις, με εξαίρεση τους Γερμανούς Πράσινους.

Η φυσική οικολογία αποτελεί κλάδο της βιολογίας, στο βαθμό τουλάχιστον που δεν συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Πρόκειται για την επιστημονική μελέτη της αλληλεπίδρασης μεταξύ των φυτών και των ζώων, αλληλεπίδραση η οποία συντελεί στο σχηματισμό όλου του αποκαλούμενου οικοσυστήματος. Η φυσική οικολογία

μελετά τις συνθήκες σταθερότητας των οικοσυστημάτων και διερευνά τις πιθανές αιτίες διατάραξης αυτής της σταθερότητας. Ασχολείται μ' αυτό που αποκαλούμε «τροφικές αλυσίδες». Πρόκειται για μια επιστήμη — ακόμη και αν σας εκπλήσσει αυτό— η οποία, στο βαθμό που μπορούμε να τη νοήσουμε με ελευθεριακό τρόπο, μας προσφέρει τη βάση για συγκεκριμένες κοινωνικές προοπτικές. Είναι, πράγματι, παράλογο σε ένα οικοσύστημα να μιλάμε για «ζώα-βασιλιάδες» και «ζώα-υπηρέτες». Σε ένα οικοσύστημα όλα τα ζώα και τα φυτά είναι απαραίτητα για τη διατήρηση του συνόλου. Επομένως, όσο πιο σύνθετο είναι το οικοσύστημα τόσο πιο σταθερό είναι και τόσο πιο παράλογη ακούγεται η αναζήτηση μέσα σ' αυτό μιας κορυφής και μιας βάσης, η αναζήτηση στοιχείων που να είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά από άλλα. Βλέπουμε συνεπώς, ότι γενικά μέσα στη φύση η ιεραρχία δεν αποτελεί παράγοντα σταθερότητας. Και αυτό ισχύει τόσο για τη φύση όσο και για την κοινωνία. Αν ιδωθεί η κοινωνία από οικολογική σκοπιά, η ιεραρχία στερείται νοήματος και στην κοινωνία, όπως στερείται νοήματος στα πλαίσια μιας βιολογικής προσέγγισης της φύσης.

Ο ιεραρχικός τρόπος του σκέπτεσθαι και αισθάνεσθαι είναι πρόξενος μεγάλων συμφορών στην κοινωνία και απειλεί σήμερα να καταστρέψει ολόκληρο τον πλανήτη. Εμείς επιμένουμε ότι το οικολογικό πρόβλημα, η απο-

σύνθεση του περιβάλλοντος, έχουν κοινωνική προέλευση. Η στάση κυριαρχίας απέναντι στη φύση πηγάζει από την κοινωνική μας οργάνωση. Εάν θέλουμε να ζήσουμε αρμονικά με τη φύση πρέπει να εναρμονίσουμε τις σχέσεις μεταξύ μας και να εξαλείψουμε την ιεραρχία. Το συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί μακριά, μακρύτερα από εκεί που θέλησε να μας οδηγήσει ο κλασικός αναρχισμός. Επιθυμούμε την κατάργηση του κράτους, των τάξεων και της οικονομικής εκμετάλλευσης γιατί θεωρούμε αναγκαία αυτήν την κατάργηση. Αναγνωρίζουμε όμως ότι, ιδωμένο από τη σκοπιά της κοινωνικής οικολογίας, το κοινωνικό πρόβλημα είναι ακόμη πιο βαθύ. Πρέπει να καταργήσουμε όλες τις μορφές της ιεραρχίας ακόμη και μέσα σε μια κοινωνία δίχως τάξεις, οικονομική εκμετάλλευση και κράτος.

Η αντίληψη αυτή μας επιτρέπει να ανακαλύπτουμε κοινά σημεία με το ειρηνιστικό κίνημα, το φεμινιστικό κίνημα, τα κινήματα γειτονιάς, τα κινήματα τοπικής δράσης καθώς και το περιβαλλοντικό κίνημα. Δείχνουμε έτσι έμπρακτα ότι όλα αυτά τα κινήματα μπορούν να οργανωθούν από κοινού αναπτύσσοντας μια συνεκτικότερη θεώρηση. Αυτά είναι τα ζητήματα που απασχολούν σήμερα τους ανθρώπους στον ίδιο βαθμό με τα οικονομικά ζητήματα. Οι άνθρωποι δείχνουν να ανησυχούν για την απειλή ενός θερμοπυρηνικού πολέμου καθώς και για τους ήδη μικρότερους τοπικούς πολέμους. Οι άνθρωποι α-

νησυχούν με τις απειλές εισβολής των ΗΠΑ στη Νικαράγουα ή στην Εγγύς Ανατολή. Η καταστροφή του περιβάλλοντος είναι επίσης ένα ζήτημα που απασχολεί πολύ κόσμο. Οι γυναίκες ξεσηκώνονται και συνειδητοποιούν την τεράστια αδικία που ενυπάρχει στη σημερινή κοινωνική τους θέση. Έτσι βλέπουμε σήμερα στις ΗΠΑ το Δημοκρατικό Κόμμα να προσπαθεί να καινοτομήσει — αν και εμένα αυτό δε μου φαίνεται ότι αποτελεί πραγματική ανανέωση— επιλέγοντας ως αντιπρόεδρο μια γυναίκα.

Οι άνθρωποι δείχνουν επίσης πολύ ανήσυχοι για το γεγονός ότι έχουν χάσει κάθε έλεγχο πάνω στην τοπική τους κοινότητα. Έχουμε κατορθώσει ακριβώς μέσα από την ελευθεριακή νοοτροπία να συνθέσουμε αυτές τις νέες ανησυχίες και τα νέα κοινωνικά κινήματα (όπως αποκαλούνται στη Γερμανία) σε μια καινούργια συνεκτική αναρχική θεώρηση. Καταπιανόμαστε με τα καινούργια προβλήματα, τα οποία αναδύονται σε μια εποχή που το εργατικό κίνημα, τουλάχιστον στις ΗΠΑ, διέρχεται μια περίοδο μεγάλης παρακμής καθώς η ριζοσπαστικοποίηση των συνειδήσεων είναι περισσότερο δύσκολη από κάθε άλλη φορά στην ιστορία του. Προσεγγίζουμε τους εργαζομένους σήμερα πιο εύκολα όταν τους μιλάμε για την κοινότητά τους, για τα προβλήματα του πολέμου και της ειρήνης, για την αποσύνθεση του περιβάλλοντος και για το φεμινισμό όταν πρόκειται για εργαζόμενες. Δεν

μπορούμε να τους πλησιάζουμε πλέον στημένοι στην έξοδο του εργοστασίου μιλώντας τους για το συνδικαλισμό.

ΟΤΑΝ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΡΓΕΙ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΥΣ

Στις ΗΠΑ το ίδιο το συνδικαλιστικό κίνημα, όχι μόνο ο αναρχοσυνδικαλισμός αλλά ο συνδικαλισμός στο σύνολό του, αμφισβητείται από τους εργαζομένους, πολλοί από τους οποίους εγκαταλείπουν τα συνδικάτα. Η ίδια η εργατική τάξη μειώνεται αριθμητικά. Ήδη το 50% όσων εργάζονταν στη μεταλλουργία των ΗΠΑ έχουν μείνει χωρίς δουλειά εξαιτίας των νέων τεχνολογιών. Το ίδιο ισχύει και για το 30% εκείνων που εργάζονταν στην αυτοκινητοβιομηχανία. Το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζουν τα «άσπρα κολάρα» που εργάζονται σε γραφεία και καταστήματα, ακόμη και τα στελέχη των επιχειρήσεων. Ο καπιταλισμός θα αναγκαστεί να αντιμετωπίσει το πρόβλημα όλων αυτών των εκατομμυρίων εργαζομένων που στερημένοι από τη δουλειά τους θα οδηγούνται στην περιθωριοποίηση.

Ο καπιταλισμός έχει δημιουργήσει νέα προβλήματα και ο παλιός αναρχοσυνδικαλισμός έχει χάσει τη σημασία του καθώς δε θέτει τα μείζονα ζητήματα του περι-

βάλλοντος, του πολέμου και της ειρήνης, της ανάπτυξης ενός νέου είδους τεχνολογίας και της δημιουργίας νέων μορφών οικονομίας, μιας οικονομίας που, σε αντίθεση με την οικονομία της αγοράς, να έχει ηθικό περιεχόμενο. Όλες αυτές οι ιδέες μπορούν να βρουν γόνιμο έδαφος στους κόλπους της κοινωνικής οικολογίας: μπορούν επίσης να βρουν εκεί την ενότητα και την ολοκλήρωσή τους.

Αντίθετα, παρά τη συμπάθειά μου για τον αναρχοσυνδικαλισμό, οφείλω να πω ότι συναντάμε τεράστιες δυσκολίες όταν επιχειρούμε να εισάγουμε αυτές τις καινούργιες ιδέες στα παλιά αναρχοσυνδικαλιστικά σχήματα. Βαθιά στην καρδιά μου υπάρχει η επιθυμία να αναδυθεί ένα πελώριο αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα: η νεότητά μου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη και την ενίσχυση του εργατικού κινήματος. Ξανασκέφτομαι εκείνη την εποχή με μεγάλη συγκίνηση και νοσταλγία: την ισπανική επανάσταση, την εμφάνιση στις ΗΠΑ του συνδικάτου CIO,* τις γενικές απεργίες και τον αγώνα των εργαζομένων εναντίον του φασισμού. Παρ' όλα αυτά αρνούμαι να παρακάμψω τα νέα προβλήματα που άρχισαν

---

* Σ.τ.Μ.: Ο Σύνδεσμος Βιομηχανικών Οργανώσεων (Congress of Industrial Organizations) δραστηριοποιήθηκε με ιδιαίτερη μαχητικότητα (στάσεις εργασίας αλλά και αιματηρές συγκρούσεις με την αστυνομία) στη δεκαετία του '30 κατά τη διάρκεια της εντονότερης και πλέον παρατεταμένης οικονομικής κρίσης των ΗΠΑ.

να αναδύονται μετά την παρακμή του εργατικού κινήματος, του προλεταριακού κινήματος και του αναρχοσυνδικαλισμού.

Εάν ο αναρχοσυνδικαλισμός ήταν σε θέση να πράξει κάτι καλύτερο, πράγμα που δε συνέβη, θα ήμουν ο πρώτος που θα έσπευδα να συνταχθώ μαζί του. Η αμερικανική όμως εμπειρία μου καθώς και η διαρκώς διευρυνόμενη ευρωπαϊκή εμπειρία μου καθιστούν φανερό σ' εμένα ότι ο αναρχοσυνδικαλισμός είναι κάτι που ανήκει πλέον στο παρελθόν. Οφείλουμε να έχουμε με το μέρος μας τους εργαζομένους, την εργατική τάξη, εάν θέλουμε να αλλάξουμε τα πράγματα. Οι τρόποι όμως με τους οποίους σήμερα θα πλησιάσουμε και θα κερδίσουμε τους εργαζομένους είναι τελείως διαφορετικοί από εκείνους που ίσχυαν άλλοτε. Δε χρειάζεται πια να πάμε στα εργοστάσια, μπορούμε να τους συναντήσουμε και να τους επηρεάσουμε στην κοινότητά τους. Πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι ένας εργαζόμενος είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα χέρι που χειρίζεται μια μηχανή. Ο κάθε εργαζόμενος είναι ένα ανθρώπινο ον. Μπορεί να είναι ένας γονιός που νοιάζεται για τα παιδιά του, ένας άντρας ή μια γυναίκα που ενδιαφέρεται —ιδιαίτερα αν είναι γυναίκα— για την ταυτότητά του και την ελευθερία του. Ένας εργαζόμενος επιθυμεί να ζει σε έναν κόσμο ειρηνικό· ακόμη και εκείνοι που εργάζονται στις στρατιωτικές βιομηχανίες ανησυχούν έντονα για τους κινδύνους που ε-

γκυμονεί ένας πόλεμος και αναρωτιούνται για το είδος των πραγμάτων που κατασκευάζουν. Ένας εργαζόμενος επιθυμεί επίσης να έχει ελεύθερη πρόσβαση στην κουλτούρα, να απολαμβάνει τα «αγαθά» της, να ζει με τρόπο αξιοπρεπή όπως ταιριάζει σε κάθε ανθρώπινο ον και αυτά παρά τον τεράστιο αποβλακωτικό ρόλο που παίζουν σήμερα τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Ένας εργαζόμενος είναι ένα ξεχωριστό ανθρώπινο ον και όχι απλώς το μέλος μιας τάξης. Έχει ανθρώπινη συνείδηση την οποία μπορεί και αναπτύσσει και η οποία, νομίζω, μπορεί σήμερα να εκφραστεί με χιλιάδες τρόπους μέσα από τον αναρχισμό παρά μέσα από τις παλιές συνδικαλιστικές ιδέες.

Πιστεύω ότι οι ιδέες μας μπορούν να επηρεάσουν άμεσα τους εργαζομένους. Όμως για να γίνει αυτό πρέπει πρώτα να αναρωτηθούμε ποιος είναι ο πλέον πρόσφορος τρόπος να τους προσεγγίσουμε, εφόσον είναι προφανές ότι χωρίς αυτούς δεν είναι δυνατή καμιά κοινωνική αλλαγή. Πώς λοιπόν θα τους πείσουμε; Πηγαίνοντας στα εργοστάσια; Εύχομαι, βέβαια, καλή τύχη σε όσους επιμένουν να το κάνουν αυτό αλλά θεωρώ πως επηρεάζουμε περισσότερο τους Αμερικανούς εργαζομένους όταν τους πλησιάζουμε στα σπίτια τους και συζητάμε μαζί τους για ζητήματα πολέμου και ειρήνης, για τις οικογενειακές τους σχέσεις, για τα προβλήματα των νέων. Τους αγγίζουμε στον ίδιο βαθμό με το να συζητού-

σαμε μαζί τους για τις εργασιακές συνθήκες, τις αυξήσεις των μισθών και τη μείωση των ωρών εργασίας.

Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΥ

I.R.L.: Υπάρχει, εντέλει, κάποια διαφορά μεταξύ αναρχισμού και κοινωνικής οικολογίας;

M.M.: Στον όρο κοινωνική οικολογία μπορούν να δοθούν διάφορες ερμηνείες. Υπάρχει, για παράδειγμα, ο οικοφασισμός, υπάρχει η κοινωνιοβιολογία η οποία αποτελεί και τον τίτλο του ομώνυμου έργου του E.O. Wilson, μια τάση απλοποιητικής θεώρησης των πραγμάτων που επιχειρεί να ανάγει τα πάντα στη φύση. Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του E.O. Wilson έχει τον τίτλο «Ο ηθικός χαρακτήρας του γονιδίου», πράγμα που αρκεί για να αντιληφθούμε το χαρακτήρα αυτής της τάσης. Οι οπαδοί της κοινωνιοβιολογίας μπορούν να αναδειχθούν σε ιδιαίτερα αντιδραστικά άτομα. Για παράδειγμα, ερμηνεύουν τον πόλεμο μέσα από την ανάγκη της φύσης για τροφή. Δε νομίζω ότι χρειάζεται να επεκταθώ περισσότερο για να γίνει αντιληπτό πόσο επικίνδυνες μπορούν να αποβούν οι απόψεις της κοινωνιοβιολογίας. Έχουμε όμως και άλλες οικοφασιστικές ιδέες όπως αυτές που ενυπάρχουν στην ηθική της ναυαγοσωστικής λέμβου, ηθική η οποία περιγράφει τον πλανήτη μας σαν μια ναυα-

γοσσωστική βάρκα με περιορισμένες και σπάνιες πλουτο- παραγωγικές πηγές, πράγμα που υπαινίσσεται ότι ο υπόλοιπος κόσμος πρέπει να πεθάνει από την πείνα εάν οι ΗΠΑ θέλουν να έχουν τροφή.

Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ του αναρχισμού και αυτού που εγώ ονομάζω κοινωνική οικολογία. Θεωρώ αυτήν την τελευταία ως μια απόπειρα να διευρυνθεί ο αναρχισμός. Δε βλέπω να υπάρχει καμία αντίθεση. Πιστεύω ότι η κοινωνική οικολογία είναι μια προσπάθεια να επεκταθεί ο αναρχισμός προς μια ακόμη μεγαλύτερη σφαίρα πανανθρώπινων συμφερόντων. Η διεύρυνση αυτή έχει γίνει αναγκαία σε μια εποχή αποσύνθεσης των φεουδαλικών τάξεων, της τάξης των αρχόντων και της τάξης των δουλοπάροικων.

Το προλεταριάτο δε θα έκανε την εμφάνισή του εάν η μπουρζουαζία δεν είχε ξεκινήσει τη διάβρωση και την υπονόμευση της κοινωνίας. Ο καπιταλισμός σήμερα διαλύει τις παραδοσιακές του δομές. Οι εργαζόμενοι αγνοούν τι τους επιφυλάσσει το μέλλον. Θα χάσουν ή όχι τη δουλειά τους εξαιτίας της μαζικής εισόδου των υπολογιστών στην παραγωγική διαδικασία; Και ποια θα είναι εκείνα τα επαγγέλματα που θα επιβιώσουν ώστε να προσανατολιστούν εκεί; Δε γνωρίζουν. Η μικροαστική τάξη δε γνωρίζει αν θα συνεχίσει να υπάρχει. Προς το παρόν αποτελεί ένα μεγάλο τμήμα της σημερινής κοινωνίας. Οι αγρότες δε γνωρίζουν αν θα χάσουν εντέλει τη

γη που τώρα εκμεταλλεύονται. Οι γραμματείς, οι υπάλληλοι, που θεωρούν τους εαυτούς τους διαφορετικούς από τους εργάτες, όπως και τα ανώτερα στελέχη, που θεωρούνται μέλη της αστικής τάξης ή τουλάχιστον φορείς της νοοτροπίας της, δε γνωρίζουν τι θα φέρει το μέλλον. Ένα γενικό ενδιαφέρον για τα ζητήματα του ανθρώπου μπορεί να αναπτυχθεί ανάμεσα σε εκατομμύρια ανθρώπους που στην καθημερινή τους ζωή δεν έχουν τίποτα κοινό με την εργατική τάξη. Αυτό το πανανθρώπινο ενδιαφέρον μπορεί να εναντιωθεί στις μεγάλες εταιρείες και στο συγκεντρωτικό κράτος.

Στην περίοδο της αποσύνθεσης που ζούμε, ο αναρχισμός οφείλει να αναγνωρίσει ότι ο καπιταλισμός έχει αλλάξει. Τα νέα ζητήματα που αναδύονται δεν αντιστοιχούν πλέον στο διαχωρισμό των παραδοσιακών τάξεων. Ορισμένες παλιές τάξεις όπως η βιομηχανική εργατική τάξη μειώνονται αριθμητικά και σε ορισμένες περιπτώσεις κυριολεκτικά διαλύονται μέσα στο λούμπεν προλεταριάτο. Για παράδειγμα, υπάρχουν σήμερα πολλοί μαύροι και Ισπανοαμερικανοί που δεν έχουν καμία απολύτως θέση μέσα στην αμερικανική κοινωνία. Αλλά και πολλοί νέοι και νέες δε γνωρίζουν ποια θα είναι η θέση τους μέσα στην κοινωνία καθώς οι νέες τεχνολογίες που κάνουν την εμφάνισή τους, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και τα ρομπότ, τους υπαρπάζουν τις θέσεις εργασίας για τις οποίες θεώρησαν καλό να προετοιμαστούν.

Υπάρχουν επίσης πολλές γυναίκες που, εξαιτίας της αποσύνθεσης της οικογένειας, δεν καταλαβαίνουν ποια είναι η θέση τους μέσα στην κοινωνία. Υπάρχουν, τέλος, πολλοί άνθρωποι που δεν ξέρουν ποιο ρόλο να παίξουν μέσα στην κοινωνία, στο βαθμό που θέλουν να παραμείνουν άνθρωποι. Το ίδιο ισχύει και για ορισμένους μαύρους και Ισπανοαμερικανούς. Συνεπώς ολοένα περισσότερα ζητήματα αναδεικνύονται, ζητήματα που δεν μπορούν να αναχθούν στη μοναδική αντίθεση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου. Ζητήματα που σχετίζονται με την ειρήνη, τον πόλεμο, το περιβάλλον, τις νέες τεχνολογίες, τις νέες μορφές των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών θεσμών, τη μείωση της εξουσίας του κράτους και των πολυεθνικών μονοπωλίων. Η κοινωνική οικολογία προσπαθεί να φέρει στο φως αυτόν το νέο ορίζοντα όπως επίσης προσπαθεί να αφυπνίσει το ενδιαφέρον όλων των ανθρώπων γι' αυτά τα γενικά ζητήματα. Στόχος της είναι να προσδώσει στην αντίσταση της κοινωνίας μια θεωρητική συνοχή και να βοηθήσει στη δημιουργία ενός πρακτικού και πολιτικού προγράμματος.

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ
«ΑΝΤΙ-ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ»

I.R.L.: Πιστεύετε και σήμερα ότι υπάρχει μια «απελευθερωτική τεχνολογία» όπως είχατε υποστηρίξει στο ομώνυμο κείμενο;

M.M.: Ναι. Αποτελεί ίσως ειρωνεία αλλά όλα εκείνα που είχα γράψει σ' εκείνο το άρθρο πριν είκοσι χρόνια, για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές που υποκαθιστούν τους ανθρώπους και όλα τα συναφή, σήμερα αποδεδεικνύονται αληθινά. Υπάρχουν τρακτέρ, το έγραψε η εφημερίδα *Wallstreet*, τα οποία μπορούν χωρίς οδηγό να οργώσουν ένα ολόκληρο χωράφι κατευθυνόμενα από απόσταση από έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή. Από την άλλη, αναπτύξαμε τις γνώσεις μας σχετικά με την ηλιακή τεχνολογία, την αιολική τεχνολογία κ.λπ. Έχουμε επομένως μια θαυμάσια εναλλακτική τεχνολογία ικανή να αντικαταστήσει τη βιομηχανική τεχνολογία των δύο τελευταίων αιώνων. Δε μετανιώνω καθόλου που στο άρθρο εκείνο πρόβλεψα αλλαγές, οι οποίες σήμερα γίνονται πραγματικότητα. Και ήταν φυσικό στο ίδιο άρθρο να επιχειρήσω να αποδείξω πως αυτή η τεχνολογία είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για την απελευθέρωση των ανθρώπινων όντων από το μόχθο, απελευθέρωση που θα τους επιτρέψει να αφιερωθούν ολόψυχα στη δημιουργική εργασία.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι ότι η κοινωνία μας χρησιμοποιεί με καταστροφικό τρόπο κάθε προηγμένη τεχνολογία. Μονάχα σε οριακές περιπτώσεις και μάλλον τυχαία οι προηγμένες τεχνολογίες χρησιμοποιούνται για το καλό των ανθρώπων. Εξαίρεση δεν αποτελούν ούτε τα αντιβιοτικά, τα οποία δε χρησιμοποιούνται μόνο στην ιατρική αλλά και για να επιταχύνουν το μέγιστο των ζώων συντελώντας στη δημιουργία βακτηριδίων ανθεκτικών στα ίδια τα αντιβιοτικά και επικίνδυνων για τον άνθρωπο.

Το πρόβλημα της απελευθερωτικής τεχνολογίας οφείλουμε να το αντιμετωπίζουμε πάντα κάτω από ένα ηθικό πρίσμα. Δεν υπάρχει ουδέτερη τεχνολογία. Η ίδια τεχνολογία μπορεί να απελευθερώσει ή να υποδουλώσει τον άνθρωπο. Δε μετανιώνω επομένως που ονόμασα εκείνο το άρθρο: *Προς μίαν απελευθερωτική τεχνολογία*,* ακόμη κι αν γνωρίζω ότι αυτή η τεχνολογία χρησιμοποιείται σήμερα για να υποδουλώσει τους ανθρώπους. Θα επιθυμούσα να έβλεπα να γεννιέται ένα αντιτεχνολογικό κίνημα, το οποίο θα εναντιωνόταν στην ανάπτυξη των προηγμένων τεχνολογιών μέχρις ότου γίνουν οι αναγκαίοι κοινωνικοί μετασχηματισμοί που θα εξασφάλιζαν ότι όλες αυτές οι νέες τεχνολογίες θα προ-

---

* Σ.τ.Μ.: ΜΑΡΕΙ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Προς μίαν Απελευθερωτική Τεχνολογία*, Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1979.

ωθούν τη βελτίωση του ανθρώπου και της φύσης αντί να συντελούν στην υποβάθμισή τους.

ΟΙ ΙΝΔΙΑΝΟΙ, Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

I.R.L.: Δε νομίζετε ότι είναι πολύ δύσκολο οι ευαίσθησιες της κοινωνικής οικολογίας να βρουν πρόσφορο έδαφος σε χώρες που δεν είναι πλούσιες; Και εντέλει αυτές οι ευαίσθησιες έχουν νόημα στον Τρίτο Κόσμο όπου οι λαοί δε βρίσκονται αντιμέτωποι μόνο με τον επεκτατισμό των ανεπτυγμένων χωρών αλλά και με την επιθυμία —ή και την ανάγκη— να αποκτήσουν τα καταναλωτικά αγαθά που παράγονται στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες;

M.M.: Αυτό ίσως είναι εν μέρει σωστό αλλά όχι με τη σημασία που του αποδίδεται στη Δύση. Έχω ασχοληθεί με τους λαούς του Τρίτου Κόσμου, ιδιαίτερα με τους Αμερικανούς Ινδιάνους των ΗΠΑ, και άρχισα να ανακαλύπτω εκ νέου ορισμένα πράγματα. Για παράδειγμα, οι Ινδιάνοι που γνωρίζω δεν επιθυμούν τόσο την πολυτέλεια και τα καταναλωτικά αγαθά που αφθονούν στις υπεραγορές όσο την επιστροφή στις ρίζες τους, στις γνήσιες παραδόσεις τους. Θέτουν στον εαυτό τους ένα ιδιαίτερα κρίσιμο ερώτημα: Είναι σωστό να ακολουθούμε το δρόμο της Δύσης; Καθώς η οικολογική κρίση μαστίζει τις ΗΠΑ

—και υπάρχουν στη μητρόπολη του καπιταλισμού άνθρωποι που ζουν στην πιο μαύρη φτώχεια, κυρίως οι προερχόμενοι από τον Τρίτο Κόσμο— οι Ινδιάνοι αναρωτιούνται εάν θέλουν να μιμηθούν τον «αμερικανικό τρόπο ζωής» ή τον ευρωπαϊκό με τις υπεραγορές, τις λεωφόρους, τα αυτοκίνητα, τις πολυκατοικίες κ.λπ. Αντίθετα, προτιμούν να στραφούν προς τις παραδόσεις τους. Έχω αρχίσει να διαπιστώνω ότι εκείνο που θέλουν είναι να ανακαλύψουν εκ νέου, μέσα σε μια καινούργια προοπτική, τις μυθολογίες, τους θρύλους, τη γλώσσα, την κουλτούρα, τους τρόπους ζωής, τις ευαισθησίες, όπως και ορισμένες τεχνικές μεθόδους που εκ των πραγμάτων εξαλείφθηκαν από τους λευκούς αποίκους της Βόρειας Αμερικής.

Πρόσφατα είχα μια συνομιλία με κάποιον από τη Βραζιλία, ο οποίος είχε ταξιδέψει πολύ και είχε ζήσει ανάμεσα στους Ινδιάνους. Ήταν ιδιαίτερα εντυπωσιασμένος από το γεγονός ότι υπήρχαν Βραζιλιάνοι που ήθελαν να σταματήσει ο ρυθμός βιομηχανικής ανάπτυξης. Παλαιότερα, στην περίοδο που η Βραζιλία προσπαθούσε να δημιουργήσει μια βιομηχανική οικονομία, αυτό θα ήταν αδιανόητο. Σ' εκείνην την περίοδο θεωρούσαν τη ρύπανση σημάδι προόδου επειδή ήταν απόδειξη της λειτουργίας εργοστασίων. Τώρα οι άνθρωποι έχουν αρχίσει να αναρωτιούνται: Αυτός είναι ο σωστός τρόπος προόδου; Πρέπει να ακολουθήσουμε το παράδειγμα των ΗΠΑ και της Ευρώπης και να περάσουμε και εμείς από το στάδιο

της βιομηχανικής επανάστασης καταστρέφοντας τα δάση μας, εξοντώνοντας τις ινδιάνικες φυλές, εγκαταλείποντας τις παραδόσεις μας; Πρέπει να μοιάσουμε ολοένα και περισσότερο στους Αμερικανούς του βορρά, να χτίσουμε στις ζούγκλες μας καταστήματα Μακ Ντόναλντ, να αποδεκατίσουμε τα δάση μας; Είναι πολλοί εκείνοι που στον Τρίτο Κόσμο θέτουν παρόμοια ερωτήματα και αυτό αποτελεί μια εντελώς καινούργια εξέλιξη. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν αρχίσει να αναζητούν μια οικολογική ευαισθησία και χρησιμοποιούν ως πηγή έμπνευσης τις προβιομηχανικές κοινωνίες τους.

Βέβαια γνωρίζουν πως στις προβιομηχανικές κοινωνίες υπήρχαν πολλά άσχημα πράγματα. Το ζητούμενο όμως δεν είναι η επιστροφή στο παρελθόν. Δε θέλουν να στραφούν ξανά στη νομαδική ή φεουδαλική ζωή. Αυτό είναι βέβαιο. Δεν επιθυμούν να παραιτηθούν από τα οφέλη των αντιβιοτικών και της σύγχρονης ιατρικής ούτε από τα ευεργετήματα των μηχανών. Αναρωτιούνται όμως επίσης εάν θέλουν να παραιτηθούν από όλες εκείνες τις καλές πλευρές που ενυπήρχαν στις φυλετικές παραδόσεις τους ή στους προγενέστερους τρόπους ζωής. Αναρωτιούνται κατά πόσο θέλουν να ζήσουν στις μεγαλουπόλεις και να εγκαταλείψουν τις μουτουαλιστικές παραδόσεις τους, την τέχνη που έμαθαν από τους παππούδες τους, τους ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς. Έχω την εντύπωση πως, όταν μιλάω για κοινωνική οικολογία, πολλά

από όσα λέω ορισμένοι Ινδιάνοι τα κατανοούν καλύτερα από πολλούς υποτιθέμενους χίπις. Οι Ινδιάνοι της Αμερικής, με τους οποίους μίλησα και συνεργάστηκα, κατανοούν βαθύτερα από τους Δυτικούς ή τους Ευρωπαίους, με τρόπο μάλιστα περισσότερο αναρχικό, τις ευαισθησίες που ευαγγελίζεται η κοινωνική οικολογία. Δεν είμαι επομένως καθόλου βέβαιος πως οι λαοί της Αφρικής και της Ασίας, όπως οι Ινδιάνοι της Αμερικής τους οποίους γνωρίζω, επιθυμούν έγχρωμες τηλεοράσεις, Κάντιλακ, Μερσεντές, πολυόροφες κατοικίες κ.λπ. Πολλοί απ' αυτούς προτιμούν να χτίσουν το δικό τους σπίτι και να εγκαταλείψουν την παλιά τους δουλειά.

Ένα άλλο ενδιαφέρον φαινόμενο είναι ότι πολλοί Αμερικανοί έχουν αρχίσει να επιστρέφουν στην καλλιέργεια της γης και μάλιστα στην καλλιέργεια μικρών αγροτεμαχίων. Αυτό το κάνουν και για λόγους εμπορικούς αλλά και επειδή ενδιαφέρονται να παράγουν ποιοτική τροφή. Είναι καταπληκτικό ότι οι αγρότες επιχειρηματίες δεν είναι οι μόνοι που παράγουν τρόφιμα. Υπάρχει ένα καινούργιο είδος αγροτικής καλλιέργειας που σηματοδοτεί, όπως και η λέξη,* όχι μόνο την ανάπτυξη νέων δεσμών

---

* Σ.τ.Μ.: Ο Μπούκτσιν χρησιμοποιεί την αγγλική λέξη *agriculture* επισημαίνοντας πως το δεύτερο συνθετικό της είναι συνώνυμο της κουλτούρας, πράγμα που ενισχύει το συλλογισμό του. Το ίδιο συμβαίνει στις περισσότερες λατινογενείς γλώσσες αλλά και στα ελληνικά με τη λέξη *καλλιέργεια*.

με τη γη αλλά και την ανάπτυξη μιας νέας αντίληψης για την κοινότητα. Τα τέσσερα τελευταία χρόνια δύο εκατομμύρια Αμερικανοί επέστρεψαν στην αγροτική ζωή και επιδόθηκαν στην καλλιέργεια αγροτεμαχίων τα οποία δεν υπερέβαιναν τα πέντε ή έξι εκτάρια. Αυτοί οι άνθρωποι χρησιμοποιούν άλογα αντί για τρακτέρ. Ορισμένοι προτιμούν τα άλογα επειδή έχουν την αίσθηση ότι το τρακτέρ εκφυλίζει το χώμα συνθλίβοντάς το με το βάρος του, μην επιτρέποντας να καλλιεργηθεί η γη τόσο αποτελεσματικά όσο με το χειροκίνητο άροτρο. Αυτοί οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για την παραγωγή και διανομή ποιοτικής τροφής εφόσον γνωρίζουν πολύ καλά ότι δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τους αγρότες επιχειρηματίες και τη μαζική παραγωγή τους.

Η οικολογική ευαισθησία επομένως δεν απαντάται μόνο στις φεμινίστριες, στους ειρηνιστές και σε όσους αγωνίζονται για να ανακτήσουν σε τοπικό επίπεδο τον έλεγχο της ζωής τους. Αυτή η ευαισθησία δεν αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα μονάχα της αμερικανικής ελευθεριακής παράδοσης. Είναι, με πολύ συγκεκριμένο τρόπο, προσφιλής ανάμεσα στους ανθρώπους που αποκαλώ «Τέταρτο Κόσμο», δηλαδή τους Ινδιάνους και τους ιθαγενείς της Ωκεανίας, όπως και σε ένα μεγάλο τμήμα των λαών του Τρίτου Κόσμου. Πιστεύω ότι η εξέλιξη τα επόμενα δέκα ή είκοσι χρόνια θα είναι διαφορετική και πως πολλοί λαοί που θεωρούνται υπανάπτυκτοι δε θα

θέλουν να αγοράζουν αυτά τα κακής ποιότητας προϊόντα που παράγουμε και καταναλώνουμε στον υποτιθέμενο Πρώτο και Δεύτερο Κόσμο.

Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΙΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

I.R.L.: Στο τελευταίο σας βιβλίο «Η Οικολογία της Ελευθερίας» γράφετε πολλά και σημαντικά πράγματα για την ηθική. Είναι πράγματι θεμελιώδη τα ηθικά κριτήρια βάσει των οποίων θα επιλέξουμε τον έναν ή τον άλλον τύπο κοινωνίας;

M.M.: Δεν μπορούμε τίνα να υποστηρίξουμε ένα σχετικιστικό σύστημα ηθικής: θα ήταν γελοίο. Στις ΗΠΑ υπάρχει ένα σοβαρό πρόβλημα το οποίο είναι και πρόβλημα της Ευρώπης. Είναι το ίδιο πρόβλημα που αντιμετώπισαν στα χρόνια του '30 και του '40 στη Σχολή της Φρανκφούρτης. Πρόκειται για το πρόβλημα αναζήτησης και ανάπτυξης ενός ηθικού κριτηρίου το οποίο θα αποφεύγει τις παγίδες της σχετικοκρατίας. Ο ισχυρισμός, για παράδειγμα, ότι ηθικό είναι απλώς εκείνο που είναι καλό για εμένα άρα η ηθική μου είναι μια ηθική ως προς εμένα ενώ εκείνο που είναι καλό για εσένα συνιστά την ηθική σου ως προς εσένα, οδηγεί στο ότι όλα μπορούν να συμβούν και τα πάντα μπορούν, οποιαδήποτε

στιγμή, να νομιμοποιηθούν. Έτσι, θα αρκούσε ένα δημοψήφισμα για να προσδιορίσει ποιο είναι το καλό και ποιο είναι το κακό. Μπορούμε, για παράδειγμα, να μάθουμε εάν νομιμοποιείται η ποινή του θανάτου: Εάν το 51% είναι υπέρ της θανατικής ποινής τότε νομιμοποιείται το κράτος να κρεμά, να θανατώνει στην ηλεκτρική καρέκλα ή να καρατομεί ανθρώπινες υπάρξεις. Είναι τελείως παράλογο! Αυτό το είδος ηθικής μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει στο φασισμό και μπορεί να νομιμοποιήσει τον αφανισμό εκατομμυρίων ανθρώπων από το Χίτλερ με την πρόφαση ότι αυτό ήταν καλό για το γερμανικό λαό. Προφανώς δεν ήταν καλό για τους Εβραίους, τους Τσιγγάνους, τους Πολωνούς ούτε για όλους εκείνους που εξολοθρεύτηκαν. Το ηθικό ζήτημα ανάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο σε απλό ζήτημα γούστου!

Μια τέτοια σχετικιστική ηθική είναι επικίνδυνη. Το πρόβλημα συνεπώς έγκειται στην εξεύρεση μιας αντικειμενικής ηθικής σύμφωνα με την οποία οι πράξεις είναι καλές ή κακές ανεξάρτητα από ό,τι σκέφτονται οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Οπωσδήποτε αυτό το είδος ηθικής εμπεριέχει τον κίνδυνο του αυταρχισμού. Οι θρησκευόμενοι άνθρωποι λένε «είναι καλό επειδή είναι θέλημα του Θεού» και ...συμπτωματικά αυτό το καλό πάντα συμπίπτει μ' αυτό που συμφέρει την Εκκλησία, μ' αυτό που η Εκκλησία αποφάσισε να είναι το καλό. Υπάρχουν ολοκληρωτικές ηθικές που δεν είναι σχετικιστι-

κές και δηλώνουν «είναι καλό επειδή ο Χίτλερ είπε ότι είναι καλό». Με άλλα λόγια, είναι καλό επειδή μας το αποκάλυψε ο Χίτλερ σαν μεσσίας, σαν ένα πνεύμα που μας καθοδηγεί από ψηλά. Αυτός ο κίνδυνος είναι πάντοτε υπαρκτός. Αναρωτιέμαι όμως γιατί να μην είναι επικτό να αποκτήσουμε μια ελευθεριακή ηθική. Μια ηθική η οποία, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να αναπτυχθεί έχοντας ως αφετηρία την οικολογία. Υπάρχει αναμφισβήτητα στη φύση ένα είδος εξέλιξης το οποίο μεταφέρει ένα ηθικό μήνυμα. Δεν ισχυρίζομαι ότι η ίδια η φύση είναι ηθική· θα ήταν παραλογισμός. Η φύση δεν είναι ούτε άσπλαχνη ούτε καλή. Αυτό είναι σαφές. Η φύση δεν είναι ούτε αιμοσταγής ούτε άγρια. Δεν υπάρχει στη φύση περισσότερο αίμα, αγριότητα και σκληρότητα από όσο υπάρχει στους ίδιους τους ανθρώπους ή, για την ακρίβεια, στην κοινωνία μέσα στην οποία ζουν. Η φύση ουδέποτε δημιούργησε θεσμούς που να επιτρέπουν σε διανοητικά καθυστερημένους όπως ο Νικόλαος Β΄ ή ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ να σκοτώνουν εκατομμύρια ανθρώπους. Αυτοί οι ηγεμόνες δεν ήταν ούτε έξυπνοι ούτε δυνατοί χαρακτήρες. Δεν ήταν η δύναμη της προσωπικότητάς τους που τους οδήγησε στην εξουσία. Ήταν τιποτένιοι! Οι θεσμοί ήταν εκείνοι που επέτρεψαν να συγκεντρώσουν στα χέρια τους τόση εξουσία και να προκαλέσουν αυτές τις τεράστιες καταστροφές. Στη φύση όμως δεν υπάρχουν θεσμοί.

Παρατηρώντας τη φύση δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε το καλό και το κακό, η φύση δεν είναι καθαυτή ηθική. Μας προσφέρει όμως κάποια θεμέλια για την ανάπτυξη μιας ηθικής. Και αυτή η ηθική δε θα είναι παρά μια ανθρώπινη ηθική την οποία ονομάζω οικολογική ηθική επειδή οι ιδέες της θεμελιώνονται στη φυσική οικολογία. Δεν ισχυρίζομαι ωστόσο ότι στην ίδια την οικολογία ενυπάρχουν ηθικά στοιχεία.

Ποια είναι λοιπόν αυτή η ηθική; Κατ' αρχήν πιστεύω ότι η φυσική ιστορία, η ιστορία της ζωής, κρύβει ένα μήνυμα από το οποίο πρέπει να επωφεληθούμε. Συγκεκριμένα ότι η έννοια της ιεραρχίας δεν έχει νόημα μέσα στη φυσική ιστορία. Η ιστορία της φύσης μας προσφέρει τη δυνατότητα να διδαχτούμε μια ηθική, η οποία βασίζεται στον πλούτο που απορρέει από την ποικιλομορφία, μια ηθική που θεμελιώνεται στη διαφορά. Δεν ισχυρίζομαι ότι η φύση μας επιβάλλει αυτήν την ηθική αλλά ότι μπορούμε να μάθουμε πολλά πράγματα από μια ηθική που έχει την αφετηρία της στη φύση.

Η ηθική αυτή δίνει την πρωτοκαθεδρία στην ποικιλομορφία και όχι στην ιεραρχία. Δείχνει ότι η ανάπτυξη της ζωής θεμελιώνεται στην ανανέωση, στη δημιουργικότητα, στην αναπαραγωγή και τη γονιμότητα και όχι σε έναν υποτιθέμενο νόμο της ζούγκλας σύμφωνα με τον οποίο κάθε ζώο είναι εχθρός κάθε άλλου. Αυτή η μουτουαλιστική αντίληψη των σχέσεων μας εμπνέει μια η-

θική βασισμένη σε απόλυτα πραγματικά φαινόμενα της φυσικής εξέλιξης. Πολλοί σύγχρονοι οικολόγοι θεωρούν εντελώς πλασματική την παλιά δαρβίνεια αντίληψη για την επιβίωση του ικανότερου, εκείνου δηλαδή που είναι σε θέση να σκοτώσει ό,τι τον περιβάλλει. Ειδικά ο William Trager, ένας πολύ αξιόλογος Αμερικανός οικολόγος, διαπιστώνει ότι γίνεται ολοένα και πιο σαφές πως ικανό να επιβιώνει είναι εκείνο το είδος που μπορεί να συνεργάζεται καλύτερα με τα άλλα είδη. Σε μια τέτοια αντίληψη διακρίνω να ενυπάρχει ένα μεγάλο ηθικό μήνυμα. Ένα μήνυμα υπέρ της συνεργασίας ως μιας αναγκαίας συνθήκης για την επιβίωση. Αυτό μπορούμε να το διδαχτούμε από τη φύση παρ' όλο που η ίδια η φύση δεν έχει ηθική.

ΝΑ ΔΙΔΑΧΤΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΗ

Ένα άλλο πράγμα που μπορούμε να διδαχτούμε από τη φύση είναι πως η ίδια η φύση εξαναγκάζεται, ακριβώς εξαιτίας της αυξανόμενης διαφοροποίησης, ολοένα και περισσότερο να επιλέγει και έτσι μέσα στη φύση ανακαλύπτουμε κάποια σπέρματα ελευθερίας. Όταν μιλάμε για την εξέλιξη των ειδών ή για την καταγωγή των ειδών, για να χρησιμοποιήσουμε τον τίτλο του βιβλίου του Δαρβίνου, έχουμε την τάση να σκεφτόμαστε το κάθε

είδος ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που περιγράφουμε το άτομο μέσα στην αστική κοινωνία. Αντιμετωπίζουμε κάθε είδος σαν να είναι διαχωρισμένο από το περιβάλλον του, από την περιρρέουσα ολότητα, ακριβώς όπως το άτομο στην αστική κοινωνία παρουσιάζεται σαν μια διαχωρισμένη οντότητα καταδικασμένη να αντιμετωπίζει διαρκώς τον υπόλοιπο κόσμο αν θέλει να επιτύχει και να σταδιοδρομήσει. Αντίθετα, οι οικολόγοι αντιλαμβάνονται σήμερα ότι κάθε είδος υπάρχει μέσα στους κόλπους ενός οικοσυστήματος, ακριβώς όπως κάθε ανθρώπινο ον υπάρχει μέσα σε μια κοινότητα. Η εξέλιξη δεν αποτελεί ένα γεγονός ατομικής φύσης. Δεν υπάρχει εξέλιξη ενός μεμονωμένου είδους. Η ικανότητα για επιβίωση δεν είναι η ικανότητα του ισχυρότερου είδους. Συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: αυτά που εξελίσσονται είναι τα οικοσυστήματα και τα είδη εξελίσσονται μαζί με τα οικοσυστήματα ακριβώς όπως κάθε άτομο εξελίσσεται στους κόλπους μιας κοινότητας και παράλληλα με την εξέλιξη της κοινότητάς του.

Έχουμε εδώ μια καινούργια αντίληψη την οποία οι οικολόγοι οφείλουν να την κατανοήσουν βαθύτερα και να την αναπτύξουν περισσότερο. Εμείς οι αναρχικοί έχουμε την υποχρέωση να προσπαθήσουμε να εμβαθύνουμε αυτήν την αντίληψη τόσο για την οικολογία όσο και για τους ανθρώπους που ενδιαφέρονται για το ηθικό ερώτημα. Ένα από τα μεγάλα γεγονότα της εξέλιξης είναι ότι

ο εμπλουτισμός των οικοσυστημάτων, η αυξανόμενη πολυπλοκότητά τους και η διάνοιξη ποικίλων και διαφορετικών μονοπατιών εξέλιξης διασφαλίζουν ότι κάθε είδος στην τροχιά της φυσικής εξέλιξης δεν θα υφίσταται παθητικά την επιλογή του ισχυροτέρου αλλά με έναν ορισμένο τρόπο θα επιλέγει το ίδιο ανάμεσα σε δυνατότητες ανάπτυξης — ακόμη και αν αυτή η επιλογή είναι σε εμβρυακή, δυνητική κατάσταση, ακόμη και αν είναι απλώς ένα σπέρμα ασυνείδητης επιλογής. Η δυνατότητα επιλογής κάνει την εμφάνισή της μέσα σε μια φύση φαινομενικά τυφλή και βουβή που κυβερνιέται από αδυσώπητους νόμους. Η επιβίωση πολλών ζώων εξαρτάται μέχρι έναν ορισμένο βαθμό από τη δική τους αυτο-επιλογή. Διακρίνω στη φύση ένα σπέρμα ελευθερίας, το οποίο ανοίγει το δρόμο στην ιδέα πως η ελευθερία είναι μια ηθική που μπορεί να βρει τα θεμέλιά της μέσα στη φύση ή, με άλλα λόγια, πως η ελευθερία δεν είναι ένα καθαρά πολιτισμικό φαινόμενο. Θα επαναλάβω πως αυτό δε σημαίνει ότι η ιδέα της ελευθερίας υπάρχει στα ζώα. Οι ιδέες είναι ξένες στα ζώα. Όμως μέσα στην ανάπτυξη των οικοσυστημάτων και μέσα στην ποικιλομορφία των εξελικτικών δυνατοτήτων υπάρχουν τα θεμέλια για μια ηθική της ελευθερίας, η οποία θα αντιτίθεται στην ασφυκτική ηθική της αναγκαιότητας που επικρατεί στη «βάρκα με τους ναυαγούς». Μια ηθική που θα εναντιώνεται στη φασιστική ηθική της ιεραρχίας. Συνεπώς πι-

στεύω ότι είναι δυνατό να αναπτύξουμε μια αντικειμενική ηθική βασισμένη στην οικολογία, πράγμα που δε σημαίνει ότι η ίδια η φύση είναι ηθική αλλά ότι το ανθρώπινο ον μπορεί να διδαχτεί από τη φύση προσπαθώντας να αναπτύξει μια ηθική που δε θα είναι σχετικιστική ούτε θα βασίζεται σε δημοψηφίσματα.

ΟΙ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

I.R.L.: Επιστρέφοντας στην τρέχουσα πολιτική, θα ήθελα να ρωτήσω πώς σχολιάζετε το ότι στις πρόσφατες προεδρικές εκλογές ψήφισαν σχεδόν μόνο οι μισοί Αμερικανοί ψηφοφόροι;

M.M.: Προσωπικά είμαι ενθουσιασμένος με το γεγονός ότι οι Αμερικανοί έκαναν αυτό που, κατά τη γνώμη μου, έπρεπε να κάνουν, δηλαδή να μείνουν στη διάρκεια των προεδρικών εκλογών στα σπίτια τους. Το ότι το 48% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων δεν πάτησε το πόδι του στα εκλογικά κέντρα δείχνει τη βαθιά περιφρόνηση πολλών Αμερικανών για τον κοινοβουλευτισμό, γενικά και ειδικά, για τις εθνικές εκλογές καθώς και τη βαθιά περιφρόνηση για τα δύο κόμματα και τους δύο υποψηφίους. Ο Ρίγκαν εκλέχτηκε μόνο από το 37% του εκλογικού σώματος και αυτό αποδεικνύει ότι η μάστιγα του Ρι-

γκανισμού υπήρξε επιλογή μονάχα του ενός τρίτου των πολιτών. Είναι δύσκολο να μη διαβάσει κάποιος σ' αυτήν την αποχή ένα μήνυμα από την πλευρά του αμερικανικού λαού. Πιστεύω ότι οι Αμερικανοί είναι αρκετά λογικοί ώστε να μην ενδιαφέρονται να ψηφίσουν όταν γνωρίζουν εκ των προτέρων ότι η ψήφος τους δεν θα αλλάξει και πολύ τα πράγματα και η στάση τους αυτή αντικατοπτρίζει τη βαθιά περιφρόνησή τους για το κράτος. Προφανώς πολλοί ψηφοφόροι απείχαν από απλή αδιαφορία. Όμως αυτή η αδιαφορία δεν είναι ένας έμμεσος τρόπος για να δηλώσουν ότι οι εθνικές εκλογές ελάχιστα αφορούν τη ζωή τους;

Παρ' όλα αυτά ο Ρίγκαν εκλέχτηκε. Κατά τη γνώμη μου η εκλογή αυτή αντικατοπτρίζει περισσότερο την αποτυχία της αμερικανικής αριστεράς παρά την επιτυχία της δεξιάς. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η αμερικανική αριστερά μιλούσε πάντα στο λαό με τους όρους του γερμανικού μαρξισμού, του ρώσικου μπολσεβικισμού ή του κινέζικου μαοϊσμού, με τους όρους δηλαδή της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης και της σχεδιοποιημένης οικονομίας. Η αποτυχία της αριστεράς επέτρεψε στη δεξιά να επιβάλει το μονοπώλιο των ιδεών της και να χρησιμοποιήσει αυτές τις ιδέες για να επιβάλει τους δικούς της ειδικούς σκοπούς. Η εκλογή του Ρίγκαν δεν είναι ο θρίαμβος της δεξιάς αλλά η ήττα της παραδοσιακής αριστεράς και η απόδειξη ότι είναι πλέον ανάγκη

να αναπτύξουμε ένα ριζοσπαστικό ελευθεριακό κίνημα το οποίο θα μπορεί να αφθρώνει σε λόγο και πρακτική τα καλύτερα στοιχεία αυτής της καθημερινής ελευθεριακής ατμόσφαιρας που είναι διάχυτη στην Αμερική.

Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι, παρ' όλο που οι Αμερικανοί εξέλεξαν τον Ρίγκαν, δεν του έδωσαν την πλειοψηφία στο Κογκρέσο. Οι Αμερικανοί είναι μάλλον ευχαριστημένοι με όσα διακηρύττει ο Ρίγκαν και οπωσδήποτε εκτιμούν ιδιαίτερα την έμφαση που δίνει στην ελευθερία και στην περηφάνια του να είσαι Αμερικανός. Αυτός ο πατριωτισμός (προς μεγάλη χαρά των Νικαραγουανών) κρύβει και τα αντιιμπεριαλιστικά αισθήματα πολλών Αμερικανών, την τάση τους να απομονωθούν, να αποτραβηχτούν από την παγκόσμια σκηνή και να κλειστούν στο «αμερικανικό φρούριο». Ακόμη όμως και εκείνοι που είναι ευχαριστημένοι με όσα λέει ο Ρίγκαν συνεχίζουν να τον αντιμετωπίζουν με δυσπιστία. Τους αρέσει, βέβαια, η ιδέα ότι η κυβέρνηση δε θα ανακατεύεται στις καθημερινές υποθέσεις τους. Τους αρέσει η έμφαση που δίνει ο φιλελευθερισμός στην ελευθερία όπως και το σύνθημα: «Όσο πιο λίγη κυβέρνηση τόσο το καλύτερο!» Πολλοί βέβαια απ' αυτούς τους Αμερικανούς είναι στενοκέφαλοι, ολότελα μικρόψυχοι, και δε δείχνουν απολύτως καμία ευαισθησία για τα φαινόμενα της φτώχειας που καθημερινά πολλαπλασιάζονται. Αυτή είναι μάλλον η αρνητική πλευρά της αμερικανικής ελευθερια-

κής παράδοσης. Εντούτοις δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι οι Αμερικανοί δεν έχουν εμπιστοσύνη στον Ρίγκαν και αυτό που θέλουν είναι να μπορούν συνέχεια να τον ελέγχουν. Γι' αυτό δημιούργησαν μια τελείως άنيση κατάσταση: οι Δημοκρατικοί έχουν πάντα την πλειοψηφία στο Κογκρέσο και οι Ρεπουμπλικάνοι έχασαν το 2% των εδρών που κατείχαν στη Γερουσία. Μια ήττα διόλου ασήμαντη. Δεν πρέπει συνεπώς να βλέπουμε στην εκλογική νίκη του Ρίγκαν έναν καθαρό θρίαμβο της δεξιάς και του εθνικισμού, πόσο μάλλον όταν αυτός ο εθνικισμός εκφράζει στην ουσία, πίσω από το κάλυμμα του πατριωτισμού, τον απομονωτισμό των Αμερικανών. Ας θυμηθούμε ότι το πρωταρχικό κίνημα απομονωτισμού στις ΗΠΑ, το οποίο ήταν αντίθετο με την είσοδο στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτοονομαζόταν «Πρώτα η Αμερική». Αυτού του είδους ο εθνικισμός ήταν ανέκαθεν στις ΗΠΑ ιδιαίτερα διαφορούμενος.

Πιστεύω ότι σ' αυτό το σημείο ενυπάρχει μία από τις μεγαλύτερες αντιφάσεις της αμερικανικής κοινωνίας. Το σύστημα διακυβέρνησης των ΗΠΑ είναι, στο μεγαλύτερο τμήμα του, μια μεγάλη δημοκρατία όπως τη διαμόρφωσαν οι ελευθεριακοί μικροκαλλιεργητές εδώ και δύο αιώνες. Οι άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι κάθε Αμερικανός πρέπει να οπλοφορεί και αυτό διότι δεν είχαν απολύτως καμία εμπιστοσύνη στον επαγγελματικό στρατό και όχι απλώς επειδή ήταν «κάου-μπόιδες» πού ήθελαν να σκο-

τώσουν τους Ινδιάνους και τους βίσονες. Αυτοί οι άνθρωποι ήσαν αντίθετοι με την ιδέα ενός επαγγελματικού στρατού. Στο δεύτερο άρθρο του αμερικανικού Συντάγματος αναφέρεται ρητά ότι η ανάγκη να διατηρεί η χώρα μια καλά εξοπλισμένη πολιτοφυλακή δεν προσβάλλει το δικαίωμα του λαού να οπλοφορεί. Η λέξη «πολιτοφυλακή» αναφέρεται στους ένοπλους πολίτες σε αντιδιαστολή με τους επαγγελματίες στρατιώτες. Ακόμη και σήμερα πολλοί Αμερικανοί βλέπουν στο στρατό έναν κίνδυνο, μία εν δυνάμει απειλή για την ελευθερία. Στη δική μου Πολιτεία, το Βερμόντ, το Σύνταγμα απαγορεύει ρητά τη συγκρότηση επαγγελματικού στρατού με την αιτιολογία ότι θα αποτελούσε απειλή για την ελευθερία.

Έχουμε λοιπόν ένα παλιό, διαμορφωμένο εδώ και δύο αιώνες, δημοκρατικό Σύνταγμα, η οπτική γωνία του οποίου είναι θεμελιακά ελευθεριακή εφόσον σε όλα τα άρθρα του δίνει έμφαση στο δικαίωμα των πολιτών να ελέγχουν τα πάντα. Αυτό το Σύνταγμα φτιάχτηκε για να κατοχυρώσει τον έλεγχο των τοπικών κοινοτήτων. Προκειμένου να εμποδίσει την εκτελεστική εξουσία να αποκτήσει τον έλεγχο όλων των τομέων της διακυβέρνησης έχει θεσπίσει το διαχωρισμό των εξουσιών: Ο νομοθετικός τομέας ελέγχεται από το Κογκρέσο, ο εκτελεστικός από τον Πρόεδρο και ο δικαστικός από το Ανώτατο Δικαστήριο. Πίστευαν ότι οι τρεις εξουσίες θα εξισορροπούσαν η μία την άλλη έτσι ώστε καμία από τις τρεις να

μη θέσει υπό τον έλεγχο της τις άλλες δύο. Τούτο το σύστημα διακυβέρνησης έχει τις ρίζες του στην προβιομηχανική εποχή, πριν από δύο αιώνες, και είναι ασύμβατο πλέον με τον τεράστιο συγκεντρωτισμό της σύγχρονης βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο συγκεντρωτισμός είναι απαραίτητος μόνο σε δεσποτικά κράτη, πανίσχυρες κεντρικές γραφειοκρατίες, στρατούς σε μεγάλο βαθμό επαγγελματικούς και πολίτες παραιτημένους από τη διαχείριση της ζωής τους. Από το Σύνταγμα, από αυτήν τη δημοκρατική δομή, πηγάζουν οι μεγάλες αντιφάσεις του αναπτυσσόμενου νεοκαπιταλισμού, αντιφάσεις από τις οποίες θα γεννηθεί η μεγαλύτερη κρίση του.

Έχω τη γνώμη ότι η εκλογή του Ρίγκαν σηματοδοτεί την αρχή αυτής της κρίσης. Η αστική τάξη δεν είναι ιδιαίτερα ευχαριστημένη με την κυβέρνηση Ρίγκαν. Θα προτιμούσε κάποιος σαν τον Μοντέιλ να είχε καταλάβει το προεδρικό αξίωμα. Δεν ήταν τυχαίο που η πιο σημαντική καπιταλιστική εφημερίδα των ΗΠΑ, η αυθεντική φωνή της αμερικανικής αστικής τάξης, οι *New York Times*, υποστήριξε στη διάρκεια των εκλογών τον Μοντέιλ. Έχω την εντύπωση ότι η αστική τάξη βλέπει στον Ρίγκαν έναν ιδεολόγο, έναν ελευθεριακό της δεξιάς, έναν οραματιστή. Οι ψηφοφόροι του διαπνέονται από πρωτόγονα ελευθεριακά στοιχεία και, παρ' όλο που είναι δεξιοί και ρατσιστές, ενστικτωδώς απεχθάνονται τις

μεγάλες εταιρείες και το μεγάλο κεφάλαιο. Αποκαλούν υποτιμητικά το μεγάλο κεφάλαιο ως «τα μεγάλα συμφέροντα της Ανατολικής Αχτής». Είναι εναντίον της κεντρικής εξουσίας. Θέλουν περισσότερο τοπικό έλεγχο, ζητούν την αποκέντρωση της πολιτικής εξουσίας. Πιστεύω επομένως ότι ο Ρίγκαν είναι το σύμπτωμα μιας κρίσης, η οποία συνίσταται στην αντίθεση μεταξύ των παλιών ελευθεριακών αγροτικών παραδόσεων που βρίσκουν την έκφρασή τους στο σημερινό αμερικανικό Σύστημα και του νέου καπιταλισμού των τεράστιων πολυεθνικών εταιρειών. Οι εταιρείες αυτές απαιτούν συγκεντροποιημένο κράτος και πανίσχυρη εκτελεστική εξουσία, γεγονός που απειλεί να προσδώσει στο σύστημα διακυβέρνησης ένα χαρακτήρα πιο αυταρχικό και ολοκληρωτικό απ' αυτόν που ταιριάζει στο ισχύον σύστημα της θεωρητικής έστω ισορροπίας μεταξύ των τριών εξουσιών. Πιστεύω ακόμη ότι, πέρα από τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που ήδη αντιμετωπίζουν οι ΗΠΑ, θα βρεθούμε αντιμέτωποι με σοβαρά πολιτικά προβλήματα τα οποία, στα επόμενα χρόνια, θα πυροδοτήσουν σημαντικούς κοινωνικούς αγώνες. Κατά τη γνώμη μου, το επαναλαμβάνω, η εκλογή του Ρίγκαν συμπίπτει με την ανάδυση αυτών των τεράστιων πολιτικών προβλημάτων. Διαπιστώνουμε ότι στις ΗΠΑ συνυπάρχουν με τα οικονομικά προβλήματα, προβλήματα πολιτικά και ιδεολογικά. Αυτά τα προβλήματα δεν έχουν αποκτήσει ακό-

μη καθοριστική σημασία. Νομίζω, λοιπόν, ότι οι ΗΠΑ είναι μια περιοχή με βαθιά κρίση και είναι απλοϊκό να περιγράφουμε την εκλογή του Ρίγκαν απλώς ως το θρίαμβο της δεξιάς.

ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ, ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΜΕΝΟΣ ΣΤΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

I.R.L.: Θα θέλατε να προσθέσετε κάτι στους Ευρωπαίους αναρχικούς και ελευθεριακούς;

M.M.: Σήμερα έχει τεράστια σημασία να αναγνωρίσουμε ότι ο καπιταλισμός αλλάζει. Αλλάζει η ίδια η δομή του, αλλάζει πολιτικά και τεχνολογικά. Επιμένω στην ανάγκη να αναπτύξουμε τον αναρχισμό μέσα στο πλαίσιο αυτών των αλλαγών. Δε θεωρώ τον εαυτό μου πηγή της απόλυτης αλήθειας και δεν αναζητώ οπαδούς. Είμαι απλώς ένας ανάμεσα στους πολλούς, ελπίζω, αναρχικούς οι οποίοι αγωνίζονται να διατηρήσουν ζωντανό τον αναρχισμό και να τον προσαρμόσουν στις αλλαγές που συντελούνται στον κόσμο.

Το σπουδαιότερο όλων, αυτό πάνω στο οποίο όλοι συμφωνούμε, είναι πως είμαστε ελευθεριακοί. Κι αν πράγματι είμαστε, τότε είμαστε αντίθετοι με την ιεραρχία και την κυριαρχία. Συνεπώς το ζήτημα δεν είναι

απλώς να καταργήσουμε το κράτος και τις τάξεις αλλά και την ιεραρχία έτσι όπως αυτή υφίσταται καθημερινά στη ζωή μας, ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες, τους νέους και τους γέρους, ανάμεσα στις φυλές των ανθρώπων, ανάμεσα στους καθοδηγητές και τους καθοδηγούμενους, μέσα στα εργοστάσια και στα σχολεία. Αυτός πιστεύω ότι είναι ο κυριότερος σκοπός μας και όχι μόνο η αντίθεσή μας στο κράτος. Η κατάργηση της ιεραρχίας παντού και σε όλες τις μορφές της: αυτό, σε τελευταία ανάλυση, μας κάνει αληθινούς αναρχικούς.

Έχω τη γνώμη ότι αυτές οι αξίες είναι που συνιστούν τη βάση του αναρχισμού και εύχομαι ολόψυχα στους αναρχικούς να αποφεύγουν τα δόγματα που μπορούν να φυλακίσουν το πνεύμα τους και να τους εμποδίσουν να κατανοήσουν ότι οι ελευθεριακές ιδέες είναι ανάγκη διαρκώς να εξελίσσονται.

Λυών, Νοέμβριος 1984

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ*

Ο Μάρεϊ Μπούκτσιν γεννήθηκε στην Πολιτεία της Νέας Υόρκης στις 14 Ιανουαρίου του 1921 από γονείς μετανάστες, που είχαν δραστηριοποιηθεί στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα της εποχής του Τσάρου. Οργανώθηκε στην κομμουνιστική νεολαία στις αρχές της δεκαετίας του '30, απογοητεύτηκε με τον αυταρχικό της χαρακτήρα και στα τέλη της ίδιας δεκαετίας, μετά το γερμανοσοβιετικό σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ (Αύγουστος 1939), διαγράφηκε «λόγω αναρχοτροτσκιστικών παρεκλίσεων». Ενδιαφέρθηκε ζωηρά για τον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, αν και ήταν πολύ νέος για να συμμετάσχει. Αναμίχθηκε με το εργατικό κίνημα οργανώνοντας συνδικάτα στις βόρειες περιοχές του Νιου Τζέρσεϊ και πλησίασε τους τροτσκιστές, πριν ακόμη ο Τρότσκι δολοφονηθεί, αλλά γρήγορα τους εγκατέλειψε απογοητευμένος.

Εργάστηκε τέσσερα χρόνια σε χυτήριο του Νιου Τζέρσεϊ, πήγε στο στρατό και μετά, δουλεύοντας ως εργάτης στην αυ-

---

* Το βιογραφικό σημείωμα του Μάρεϊ Μπούκτσιν μετέφρασαν και επιμελήθηκαν ο Αλέκος Γεωργόπουλος και ο Μιχάλης Τρεμόπουλος, μέλη του ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ, ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ ΚΑΙ ΤΗ ΜΗ ΒΙΑ.

τοκινητοβιομηχανία, αναμίχθηκε με το ελευθεριακό συνδικάτο United Auto Workers. Μετά τη συμμετοχή του στη μεγάλη απεργία στην Τζένεραλ Μότορς, το 1948, άρχισε να αμφισβητεί όλες τις παραδοσιακές αντιλήψεις του «ηγεμονικού και πρωτοποριακού ρόλου» της βιομηχανικής εργατικής τάξης. Μετεξελίχθηκε σε ελευθεριακό σοσιαλιστή δουλεύοντας για μια ελευθεριακή προοπτική μαζί με Γερμανούς εξορίστους στη Νέα Υόρκη. Το πρώτο του βιβλίο, *Το Πρόβλημα των Χημικών Ουσιών στα Τρόφιμα* (1955), εκδόθηκε στη Γερμανία.

Στη δεκαετία του '60 αναμίχθηκε ενεργά με τα κινήματα της Νέας Αριστεράς και της Αντικουλτούρας και προώθησε τις ιδέες της κοινωνικής οικολογίας. Το πρώτο βιβλίο του στην Αμερική, *Το Συνθετικό μας Περιβάλλον*, εκδόθηκε το 1962, έξι μήνες πριν το βιβλίο της Rachel Carson *Η Σιωπηλή Άνοιξη*, και χαιρετίστηκε θερμά από ανθρώπους όπως ο René Dubos και ο William Vogt. Ακολούθησε η *Κρίση στις Πόλεις μας* (1965), το κείμενο *Προς μια Απελευθερωτική Τεχνολογία* (1965), το *Άκου Μαρξιστή* (1969), που πουλήθηκε σε 100.000 αντίτυπα στην Αμερική και στην Αγγλία επηρεάζοντας βαθιά την αμερικανική Νέα Αριστερά, *Ο Αναρχισμός μετά την Εποχή της Σπάνης* (1971), *Τα Όρια της Πόλης* (1973), *Οι Ισπανοί Αναρχικοί* (1976), *Προς μια Οικολογική Κοινωνία* (1976), που μαζί με το κείμενο *Προς μια Απελευθερωτική Κοινωνία* προώθησε την οικολογική προβληματική και τις εναλλακτικές τεχνολογίες σε αλληλεξάρτηση με τα πολυποίικιλα προοδευτικά κινήματα, ενώ θεωρήθηκε πρελούδιο για το κυριότερο βιβλίο του των τελευταίων χρόνων, την *Οικολογία της Ελευθερίας* (1982). Για το βιβλίο αυτό έγραψαν κο-

λακευτικά σχόλια ακόμη και επιστημονικά περιοδικά όπως το *American Anthropologist*, που θεωρείται το πιο έγκυρο ανθρωπολογικό και κοινωνιολογικό αγγλόφωνο περιοδικό.

Στα τέλη του '60 ο Μάρει Μπούκτσιν δίδαξε σε ένα από τα μεγαλύτερα «ελεύθερα πανεπιστήμια» των ΗΠΑ στη Νέα Υόρκη και μετά στο City College University System στο Στά-τεν Άιλαντ. Από το 1974 ίδρυσε και διευθύνει το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας στο Βερμόντ, ινστιτούτο που απέκτησε διεθνές κύρος για τις προχωρημένες σπουδές στην οικοφιλosophία, την κοινωνική θεωρία και τις εναλλακτικές τεχνολογίες. Έγινε τακτικός καθηγητής της Κοινωνικής Θεωρίας στο Ramapo College του Νιου Τζέρσει, όπου δίδαξε από το 1974 μέχρι το 1983. Σήμερα ζει στο Μπέρλιγκτον του Βερμόντ εργαζόμενος σε θέματα περιβάλλοντος και ειρήνης. Ετοιμάζει για τον οίκο Sierra Club Books το βιβλίο *Αστικοποίηση χωρίς Πόλεις* ενώ τον περισσότερο χρόνο του δίνει διαλέξεις στις ΗΠΑ, στον Καναδά και την Ευρώπη.

Ο Μάρει Μπούκτσιν, εβδομήντα χρονών σήμερα, έχει μετεξελιχθεί από παραδοσιακό μαρξιστή σε ελευθεριακό, στην αναρχική παράδοση του Πιοτρ Κροπότκιν και του Πολ Μπρους. Αναγνωρίζεται ως ο άνθρωπος που ενσωμάτωσε τις παραδοσιακές αποκεντρωτικές, μη ιεραρχικές και ποπουλιστικές παραδόσεις στην οικολογία και στις ελευθεριακές απόψεις της φιλοσοφίας και της ηθικής. Αυτές οι απόψεις, πρωτότυπες στις δεκαετίες του '50 και του '60, είναι σήμερα πλατιά διαδεδομένες λόγω των γραπτών του Σουμάχερ ο οποίος, στο βιβλίο του *Το Μικρό είναι Όμορφο*, αναφέρεται στον Μπούκτσιν. Η προσέγγιση που κάνει ο Μάρει Μπούκτσιν εί-

να βαθιά ριζοσπαστική, εξερευνώντας τον τρόπο με τον οποίο η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο, ιδιαίτερα με τη μορφή της γεροντοκρατίας και της πατριαρχίας, διακλαδίζεται ευρύτατα μέσα από τις εθνικές, γραφειοκρατικές, μιλιταριστικές και κρατικές σχέσεις. Τα γραπτά του διεισδύουν πέρα από τις ταξικές και εκμεταλλευτικές σχέσεις προς τις ιεραρχικές και κυριαρχικές, με άλλα λόγια, προς σχέσεις που έχουν τις ρίζες τους βαθιά στο παρελθόν. Ως συνέπεια της προηγούμενης ανάλυσης εξάγεται και η πολύ γνωστή άποψη πως η απλή κατάργηση των τάξεων και της οικονομικής εκμετάλλευσης δεν θα εξαλείψει την ιεραρχία και την κυριαρχία. Ο Μπούκτσιν υποστηρίζει την ανάγκη αλλαγής του τρόπου που αισθανόμαστε την εμπειρία (σαν ιεραρχική διευθέτηση της πραγματικότητας) και έτσι εισάγει την ανάγκη αλλαγής του τρόπου με τον οποίο βιώνουμε τον κόσμο και των σχέσεων που εγκαθιδρύουμε μεταξύ μας. Αυτή η προσέγγιση διασαφηνίζεται στην *Οικολογία της Ελευθερίας*, στις πραγματείες *Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης και Κοινωνική Οικολογία* — μια επισκόπηση, όσο και στο βιβλίο του *Προς μια Φιλοσοφία της Φύσης: η βάση για μια οικολογική ηθική*, που άσκησε επιρροή στην κοινωνία των ΗΠΑ ενώ διαρκώς κερδίζει έδαφος στη Γερμανία.

Η σχέση του Μπούκτσιν με τη γερμανική σκέψη έχει μεγάλη σημασία. Εγγελιανός στη νεότητά του και λάτρης της Σχολής της Φρανκφούρτης, ιδιαίτερα των γραπτών του Χορκχάιμερ και του Αντόρνο, προώθησε τις οργανισμικές έννοιες της κοινωνικής οικολογίας ως εναλλακτική λύση προς το *roi rougi* του Χάμπερμας, συνιστάμενο από αμερικανικό πραγματι-

σμό, γλωσσολογία και θεωρία συστημάτων, στο οποίο ο Μπούκτσιν ασκεί κριτική θεωρώντας το «αμερικανοποίηση της γερμανικής σκέψης».

Έχει συνεργαστεί με περιοδικά όπως τα *Co-evolution Quarterly*, *Telos*, *Socialist Review*, *Philosophica*, *Rain*, σε περιοδικά της Νέας Αριστεράς της δεκαετίας του '60 όπως τα *Ramparts*, *Win*, *Liberation* και στον αντεργκράουντ τύπο της ίδιας εποχής.

Η ζωή και τα έργα του Μάρει Μπούκτσιν καλύπτουν δύο ιστορικές εποχές, την εποχή του παραδοσιακού προλεταριακού αναρχισμού και σοσιαλισμού με τις μεγάλες εργατικές εξεγέρσεις και τους αγώνες ενάντια στο φασισμό και την μεταπολεμική εποχή του αναπτυσσόμενου κορπορατιβιστικού καπιταλισμού, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της κρατικά ρυθμιζόμενης πολιτικής και κοινωνικής ζωής και του τεχνοκρατικού τρόπου σκέψης που αντιστοιχεί στον «αιώνα της κυβερνητικής».

Είναι από τους πολύ λίγους διανοητές και ανθρώπους της δράσης που συνάρθρωσε αυτές τις σαρωτικές αλλαγές στην κοινωνία και τις συνειδήσεις σε μια συνεκτική θεώρηση των πραγμάτων, η οποία χρησιμοποιεί το βιωμένο παρελθόν για να προχωρήσει στο μέλλον.

**ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΤΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ***

1. «Άκου Μαρξιστή!», Α΄ έκδοση: Περιοδικό *Πολικό Αστέρι*, Τεύχος 1, Αθήνα, Δεκέμβριος 1974, Β΄ έκδοση: Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1975.

2. «Αυθορητισμός και Οργάνωση», συλλογή που περιέχει μεταξύ άλλων το κείμενο του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Αυθορητισμός και Οργάνωση*, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1976.

3. «Η Οικολογία και η Επαναστατική Σκέψη», συλλογή που περιέχει μεταξύ άλλων τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Για μια Οικολογική Λύση, Η Δύναμη να Καταστρέφεις, η Δύναμη να Δημιουργείς*, Παρατηρήσεις στον «Κλασικό Αναρχισμό» και τη Σύγχρονη Οικολογία, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1977.

4. «Ιεραρχία και Κυριαρχία», συλλογή που περιέχει τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Ιεραρχία και Κυριαρχία, Αναρχία και Οργάνωση, Η Χίπινη Κουλτούρα — μια αναρχοκομμουνιστική άποψη, Η Εξέγερση της Κρονστάνδης*, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1977.

5. «Η Οικολογία της Ελευθερίας», συλλογή που περιέχει τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Αντί για Πρόλογο, Οικολογία και Επαναστατική Σκέψη, Ενέργεια, «Οικοτεχνοκρατία» και Οικολογία*,

---

* Τον κατάλογο των έργων του Μάρεϊ Μπούκτσιν, που έχουν δημοσιευτεί στα ελληνικά, συντάξε ο Μιχαήλ Πρωτοφάλης.

Προς μια Οικολογική Κοινωνία, Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Ιανουάριος 1978.

6. «Επιθυμία και Ανάγκη στο Επαναστατικό Κίνημα», συλλογή που περιέχει τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Επιθυμία και Ανάγκη στο Επαναστατικό Κίνημα*, Μάης '68: Ένα Κίνημα για Ζωή, Απόσπασμα μιας Επιστολής, Περιοδικό *Πεζοδρόμιο*, Τεύχος 8, Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Νοέμβριος 1978.

7. «Τα Όρια της Πόλης», Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1979.

8. «Προς μίαν Απελευθερωτική Τεχνολογία», συλλογή που περιέχει μεταξύ άλλων τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Προς μίαν Απελευθερωτική Τεχνολογία, Η Αυτοδιεύθυνση και η Νέα Τεχνολογία*, Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Οκτώβριος 1979.

9. «Ανοιχτή Επιστολή προς το Οικολογικό Κίνημα», Περιοδικό *Μαύρος Ήλιος*, Τεύχος 1, Αθήνα, Πρώτο τρίμηνο 1981.

10. «Εισαγωγικό Δοκίμιο», που περιέχεται στο βιβλίο ΣΑΜ ΝΤΟΛΓΚΟΦ: *Αναρχικές Κολλεκτίβες*, Εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Ιανουάριος 1982.

11. «Συνέντευξη», που παραχωρήθηκε στο Περιοδικό *Open Road*, Βανκούβερ, Σεπτέμβριος 1981, Περιοδικό *Άναρχος*, Τεύχος 2, Αθήνα, Μάρτιος 1984.

12. «Συνέντευξη», Περιοδικό *Άναρχος*, Τεύχος 3, Αθήνα, Φεβρουάριος 1985.

13. «Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης», συλλογή που περιέχει τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Η Ριζοσπαστικοποίηση της Φύσης, Θέσεις για την Ελευθεριακή Δημοτική Αυτοδιεύθυνση, Το «1984» και το Φάσμα Εξάλειψης της Μνήμης*, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, 1985.

14. «Αναρχισμός και Κοινωνική Οικολογία», αποσπάσματα συνέντευξης που παραχωρήθηκε στο Περιοδικό *Informations et Reflexions*

Libertaires, Τεύχος 60, Λυών, Μάρτιος-Απρίλιος 1985, Α' έκδοση: ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Μάιος 1986, Β' έκδοση: Περιοδικό *Φάσμα*, Τεύχος 1, Αθήνα, Απρίλιος 1987.

15. «Ο Μαρξισμός σαν Αστική Κοινωνιολογία», συλλογή που περιέχει τα κείμενα του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Για το Νεομαρξισμό, τη Γραφειοκρατία και το Πολιτικό Σώμα, Ο Αντρέ Γκορτζ Ξαναχτυπά ή η Πολιτική σαν Περιβαλλοντολογία*, Εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, Οκτώβριος 1987.

16. «Μάης '68: Ένα Κίνημα για Ζωή», αποσπάσματα κειμένου, Β' έκδοση: Περιοδικό *Φάσμα*, Τεύχος 6, Αθήνα, Ιούνιος 1988.

17. «Οι Φασίστες του Οικολογικού Κινήματος», αποσπάσματα της ομιλίας του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ στο Άμερστ της Μασσαχουσέττης, Καλοκαίρι 1987, Περιοδικό *Ανοιχτή Πόλη*, Τεύχος 15, Αθήνα, Καλοκαίρι 1988.

18. «Θέσεις για την Ελευθεριακή Δημοτική Αυτοδιεύθυνση», Β' έκδοση: Περιοδικό *Αυτόνομη Δράση*, Τεύχος 4, Πειραιάς, Ιανουάριος 1990.

19. «Εμείς οι Πράσινοι, Εμείς οι Αναρχικοί», Περιοδικό *Ανοιχτή Πόλη*, Τεύχος 21, Αθήνα, Φεβρουάριος 1990.

20. «Κάναμε Λάθος;», Περιοδικό *Λεβιάθαν*, Τεύχος 10, Αθήνα, Ιούνιος 1991.

21. «Να Ξαναφτιάξουμε την Κοινωνία», συνέντευξη στο Περιοδικό *Αρνούμαι*, Τεύχος 6, Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 1992.

22. «Τι είναι Κοινωνική Οικολογία», συλλογή που περιέχει το κείμενο του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: *Τι είναι Κοινωνική Οικολογία και σε Γ'* έκδοση τη συνέντευξη *Αναρχισμός και Κοινωνική Οικολογία*, Εκδόσεις Βιβλιόπολις, Αθήνα, Μάιος 1992.

23. «Η Γη και οι Πόλεις», «Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση», Περιοδικό *Κοινωνία και Φύση*, Τεύχος 1, Αθήνα, Μάιος-Αύγουστος 1992.

24. «Ένας Φιλοσοφικός Νατουραλισμός», «Αποκαθιστώντας την Εξέλιξη», «Μαρξισμός και Αστική Κοινωνιολογία», Περιοδικό Κοινωνία και Φύση, Τεύχος 2, Αθήνα, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1992.

25. «Η Βουλή Διαφθείρει», συνέντευξη στο Περιοδικό Αρνούμαι, Τεύχος 8, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1992.

26. «Η Σημασία του Συνομοσπονδισμού», «Η Μετάβαση στην Οικολογική Κοινωνία» (αποκλειστική συνέντευξη), «Ριζοσπαστικά Οράματα και Στρατηγικές» (αποσπάσματα συζήτησης του ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ με τη ΛΙΝΤΑ ΝΤΑΒΙΝΤΟΦ και τον ΝΤΕΪΒ ΦΟΡΜΑΝ), Περιοδικό Κοινωνία και Φύση, Τεύχος 3, Αθήνα, Ιανουάριος-Απρίλιος 1993.

27. «Σχόλια για την Κρίση της Αριστερής Πολιτικής», Περιοδικό Κοινωνία και Φύση, Τεύχος 4, Αθήνα, Μάιος-Αύγουστος 1993.

28. «Ξαναφτιάχνοντας την Κοινωνία», Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, Δεκέμβριος 1993.

29. «Εθνικισμός και το "εθνικό ζήτημα"», Περιοδικό Φύση και Κοινωνία, Τεύχος 5, Αθήνα, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1993.

30. «Η Σύγχρονη Οικολογική Κρίση», Εκδόσεις Βιβλιόπολις, Αθήνα, Δεκέμβριος 1993.

31. «Για μια Οικολογική Κοινωνία», Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	7
Εισαγωγικό Σημείωμα	11
Τι είναι Κοινωνική Οικολογία	15
Αναρχισμός και Κοινωνική Οικολογία	57
Βιογραφικό Σημείωμα	113
Έργα του Μάρι Μπούκτσιν	119

Η Β' ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ
ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΜΑΚΗ ΚΟΡΑΚΙΑΝΙΤΗ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΙΧΑΗΛ ΠΡΩΤΟΥΦΑΛΤΗ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΦΩ
ΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟ «ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΜΑΡΙΑΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ
«ΔΕΚΑΛΟΓΟ» ΕΠΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ
ΤΟΥΣ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΤΣΙΑΔΗ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ
ΔΥΟ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΠÉΛΑΓΟΣ

“Αυτή η εικόνα που μας πολιορκεί από παντού, μιας ανυπότακτης φύσης την οποία πρέπει να τιθασειύσει η ορθολογική ανθρωπότητα, μας έχει κληροδοτήσει μια εξουσιαστική μορφή λογικής, επιστήμης και τεχνολογίας, τον κερματισμό της ανθρωπότητας σε ιεραρχίες, τάξεις, κρατικούς θεσμούς, γένη και έθνη. Έχει θρέψει τα εθνικιστικά μίσση, τα ιμπεριαλιστικά εγχειρήματα και μια παγκόσμια φιλοσοφία διακυβέρνησης, η οποία ταυτίζει την τάξη με την κυριαρχία και την υποταγή.”

ISBN 960-7280-01-6